

Drugi obieg wydawniczy w oczach Służby Bezpieczeństwa

Jedną z głównych form działalności opozycyjnej w Polsce w latach 1976–1989 było uczestnictwo w niezależnym ruchu wydawniczym. Na ten temat ukazała się już pewna liczba opracowań o różnym charakterze¹. Jednocześnie wiele problemów związanych z tym zjawiskiem nie zostało opisanych. Jednym z nich jest polityka władz PRL wobec uczestników niezależnego ruchu wydawniczego. Poniższy dokument pokazuje, jaką wiedzę na temat ruchu miała Służba Bezpieczeństwa i jakie działania prowadziła w okresie od wprowadzenia stanu wojennego do 1987 r. Stan badań nad tą problematyką można uznać za niewystarczający. Jednym z powodów takiej sytuacji rzeczy jest zniszczenie istotnej części akt Służby Bezpieczeństwa, dotyczących tego tematu. Ze względu na brak większej liczby dokumentów pozwalających wyciągnąć ogólniejsze wnioski badacze opisywali dotychczas sprawy dotyczące jedynie poszczególnych inicjatyw wydawniczych, co poważnie ogranicza pole badawcze.

Od momentu powstania niezależnego ruchu wydawniczego Służba Bezpieczeństwa próbowała go zwalczać. W drugiej połowie lat siedemdziesiątych działające jawnie organizacje opozycyjne, takie jak Komitet Obrony Robotników czy Ruch Obrony Praw Człowieka i Obywatela, starały się utrzymywać w konspiracji działalność poligraficzną. Trudno powiedzieć, na ile udawało się to zachować w tajemnicy przed SB.

Zgodnie z założeniami instrukcji nr 006/70 o pracy operacyjnej SB² funkcjonariusze mieli zakładać na poszczególne tytuły sprawy operacyjnego rozpracowania (SOR) lub sprawy operacyjnego sprawdzenia (SOS). Właściwie wszystkie ważne pisma ukazujące się w latach 1976–1980 spotkał taki los. Z analizy zachowanych spraw operacyjnych wynika, że w większości wypadków przyczyną

¹ Spośród ostatnich prac można wymienić: J. Błażejowska, *Papierowa rewolucja. Z dziejów drugiego obiegu wydawniczego w Polsce 1976–1989/1990*, Warszawa 2010; eadem, „Cbiałem mieć w ręku broń” – zadrukowane kartki papieru. *Pisma pozacenzuralne 1980–1989/1990* [w:] NSZZ „Solidarność” 1980–1989, t. 2, red. Ł. Kamiński, G. Waligóra, Warszawa 2010; P. Czaplinski, *Dziełictwo niezależności. Krótka historia komunikacyjnego podziemia*, „Słupskie Prace Filologiczne” 2007, nr 5; M. Falkowski, *Biznes patriotyczny. Historia wydawnictwa „CDN”*, Warszawa–Gdańsk 2011; C. Kuta, *Niezależny ruch wydawniczy 1980–1989* [w:] NSZZ „Solidarność” 1980–1989...; P. Sowiński, *Sila wolnego słowa – NOWA, Krag, CDN (1982–1989)* [w:] „Solidarność” podziemna 1981–1989, red. A. Friszke, Warszawa 2006; P. Sowiński, *Zakazane książki. Uczestnicy drugiego obiegu 1977–1989*, Warszawa 2011.

² Zob. H. Głębocki, „Biblia” Służby Bezpieczeństwa: *Instrukcja nr 006/70*, „Arcana” 2002, nr 46–47, s. 40–73.

rozpoczęcia działań operacyjnych przez SB był donos tajnego współpracownika lub dostarczenie przez niego egzemplarza „nielegalnego” pisma. Czasem przedmiotem odrębnego postępowania były nawet pojedyncze artykuły lub dodatki do pism bezdebitowych. Zgodnie z przywoływaną instrukcją nr 006/70 wszczynano wtedy SOS, czyli sprawę mniejszej wagi, jednakże w przypadku potwierdzenia, że tekst jest elementem prowadzenia „wrogiej działalności” – przekwalifikowywano ją na SOR.

W wielu sytuacjach osoby zaangażowane w wydawanie poszczególnych tytułów były już inwigilowane przez SB. Czasem ustalenie osób odpowiedzialnych za wydawanie pisma nie było trudne, chociażby ze względu na umieszczanie w stopkach redakcyjnych prawdziwych nazwisk i adresów. W wielu wypadkach osoby figurujące w stopkach redakcyjnych były już wcześniej przedmiotem inwigilacji SB, dlatego „koszt ujawnienia” nie był wielki. Wśród tego grona można wymienić np. Andrzeja Czumę, Helenę Łuczywo, Antoniego Macierewicza, Leszka Moczulskiego czy Ludwikę i Henryka Wujców. Osoby odpowiadające za druk i kolportaż oraz część redakcji działały niejawnie.

Rozpracowanie przez Służbę Bezpieczeństwa tej części działalności opozycyjnej przynosiło zróżnicowane rezultaty³. Znane są przypadki aktywności tajnych współpracowników w kręgu osób zaangażowanych w działalność drugiego obiegu, którzy szczegółowo informowali o swojej działalności, a nawet prowadzili tę działalność z inspiracji SB. Jednak wydaje się, że na ogół SB nie była w stanie sprawować kontroli nad rozwijającym się ruchem. W stosunku do osób tworzących niezależny ruch wydawniczy władze stosowały podobną taktykę jak w stosunku do całego ruchu opozycyjnego. Nie zdecydowano się na próbę całkowitego jego zlikwidowania, jednocześnie stosowano represje wobec poszczególnych jego uczestników⁴.

Przed powstaniem „Solidarności” SB starała się zajmować wszystkimi nielegalnymi pismami, głównie ze względu na liczbę ukazujących się tytułów. Ogromny rozwój niezależnego ruchu wydawniczego, który nastąpił po powstaniu „Solidarności”, wpłynął na charakter działań prowadzonych przez funkcjonariuszy SB wobec jego uczestników. Pisma związkowe ukazywały się jawnie, więc funkcjonariusze mieli wiedzę na temat ich twórców (inna była sytuacja ukazujących się nadal nielegalnie pism opozycyjnych i wydawnictw książkowych, których wydawcy częściowo zaczęli prowadzić działalność półjawnie). Represje wobec twórców prasy związkowej polegały nie tyle na likwidowaniu inicjatyw wydawniczych, ile na wpływaniu na ich treść i ograniczaniu ich zasięgu. Opisany w literaturze przedmiotu przykład wydawanego w Warszawie ogólnopolskiego biuletynu Agencji Prasowej Solidarność (AS) pokazuje główne problemy funkcjonariuszy,

³ Zob. T. Ruzikowski, *Bezpieka przeciwko „Robotnikowi”*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2008, nr 8–9, s. 87–88; A. Friszke, *Zaczęło się od „Robotnika”* [w:] A. Friszke, *Przystosowanie i opór. Studia z dziejów PRL*, Warszawa 2007, s. 290–291; J. Błażejowska, „Głos” *niepodległości. Wokół narodzin i pierwszych miesięcy istnienia pisma*, „Zeszyty Historyczne WiN-u” 2010, nr 32–33, s. 506–509; J. Błażejowska, *Poza cenzurą. Wokół narodzin „Zapisu”*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2008, nr 8–9, s. 66–75; H. Głębocki, E. Zajac, „Ketman” i „Monika” – *żywy równoległy*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989” 2005, nr 1(2), s. 73–362.

⁴ Ł. Kamiński, *Władza wobec opozycji 1976–1989*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2003, nr 2 (4), s. 11–18.

którzy pomimo dysponowania dużą wiedzą o działalności agencji nie potrafili wpływać na jej funkcjonowanie. Porażki SB wynikały m.in. z siły doświadczonego w działaniach opozycyjnych środowiska, które współtworzyło AS⁵. Na obecnym etapie badań trudno o formułowanie daleko idących wniosków. Prawdopodobnie podobne problemy pojawiały się także w związku z innymi sprawami, chociaż zapewne w innych środowiskach, zwłaszcza w mniejszych ośrodkach, funkcjonariusze mogli odnosić większe sukcesy w rozpracowywaniu osób zaangażowanych w wydawanie pism.

Prezentowany dokument obrazuje działania prowadzone przez Służbę Bezpieczeństwa wobec uczestników niezależnego ruchu wydawniczego w okresie stanu wojennego i w kolejnych latach. Jego skrócona wersja pt. *Analiza Departamentu III MSW na temat niezależnego ruchu wydawniczego w połowie 1987 roku* została już opublikowana przez Grzegorza Waligóre⁶. Pełna wersja dokumentu dotychczas nie była szerzej wykorzystywana przez historyków, choć już w trakcie prac nad edycją dokumentu wpływające z jego analizy wnioski pojawiły się w literaturze przedmiotu (przywołuje je Paweł Sowiński w związku z opisem strategii działań władz wobec niezależnego ruchu wydawniczego⁷).

Prezentowany dokument, obok fragmentów tzw. Raportu Kiszczaka dla Moskwy⁸, stanowi jedno z niewielu źródeł pokazujących w szerszym kontekście działania SB wobec uczestników niezależnego ruchu wydawniczego oraz skuteczność tych działań. Natomiast znanych jest stosunkowo wiele materiałów operacyjnych odnoszących się do konkretnych pism. Warto wspomnieć o tworzonych przez funkcjonariuszy SB zestawieniach odnotowanych przez SB publikacji drugiego obiegu, te jednak mówią tylko o fakcie zauważenia „zagrożenia”, nie zaś o podjętych w związku z tym działaniach.

Zarówno prezentowany dokument, jak i jego skrócona wersja powstały w tym samym czasie (zapewne w lipcu 1987 r.) w Wydziale I Departamentu III MSW, czyli komórce odpowiedzialnej za działalność organizacyjno-analityczną w pionie SB odpowiedzialnym za zwalczanie opozycji. To właśnie do Wydziału I spływały z całego kraju meldunki operacyjne, które były doskonałym źródłem do tworzenia wszelkich opracowań statystycznych, a także czerpania wiedzy szczegółowej, dotyczącej opozycji (zwłaszcza od lipca 1985 r., kiedy to wprowadzono w Departamencie III MSW komputerowy system ESEZO-III). Wydziały III (z nielicznymi wyjątkami, które opisuje poniższy dokument) odpowiadały za

⁵ G. Majchrzak, *Operacja kryptonim „Jocker”*. Rozpracowanie Agencji Prasowej „Solidarności” przez Służbę Bezpieczeństwa, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2006, nr 1, s. 377.

⁶ G. Waligóra, *Analiza Departamentu III MSW na temat niezależnego ruchu wydawniczego w połowie 1987 roku* [w:] *Studia i materiały z dziejów opozycji i oporu społecznego*, t. 5, red. Ł. Kamiński, G. Waligóra, Wrocław 2006, s. 170–182.

⁷ Zob. P. Sowiński, *Zakazana książka. Uczestnicy drugiego obiegu 1977–1989*, Warszawa 2011, s. 58, 130, 290–291.

⁸ W. Sawicki, *Raport Kiszczaka dla Moskwy, czyli czego nie powiedział minister Widacki*, Kraków 2002, s. 49–50. Opublikowany dokument pochodzi z maja 1984 r. i jest tłumaczonym z języka niemieckiego opracowaniem przygotowanym najprawdopodobniej przez Departament III MSW, opisującym bardzo szeroko sytuację polityczno-ekonomiczną PRL oraz działalność opozycji (w tym drugiego obiegu wydawniczego). Opracowanie przeznaczono najprawdopodobniej dla członków KC PZPR, ale w jego posiadanie weszła sowiecka rezydentura Głównego Zarządu Wywiadowczego (GRU), a poprzez nią wschodniemiecka STASI.

jego rozpracowanie, chociaż oczywiście współpracowały z innymi jednostkami SB. Osoby angażujące się w druk i kolportaż bibuły mogły pozostawać w sferze zainteresowań innych pionów, jednak przy badaniu całości zjawiska nie ma to większego znaczenia.

W połowie marca 1987 r. zastępca szefa SB i dyrektor Departamentu III MSW, gen. Henryk Dankowski, rozesłał do wszystkich Wojewódzkich Urzędów Spraw Wewnętrznych pismo, w którym uzasadniał potrzebę wprowadzenia ankiet na temat czasopism i oficyn wydawniczych. Podstawowym argumentem była potrzeba skoordynowania działań SB i MO wobec niezależnego ruchu wydawniczego⁹. Nie wiemy, na czyje biurko oprócz gen. Henryka Dankowskiego trafił dokument. Możemy jedynie domniemywać, że poziom szczegółowości publikowanej tutaj *Analizy drugiego obiegu w okresie od 13 grudnia 1981 r. do 30 czerwca 1987 r. opracowanej w Wydziale I Departamentu III MSW* raczej wyklucza posługiwanie się dokumentem poza MSW. Nawet jeżeli założymy, że członkowie KC PZPR lub ktoś z otoczenia gen. Wojciecha Jaruzelskiego (trudno zakładać, że o takie informacje mógł występować ktoś spoza tego grona) zainteresowani byli stanem wiedzy SB o drugim obiegu, to i tak nic nie tłumaczy tak szczegółowego podawania informacji na temat tego, który pion lub jaka komórka SB prowadzi sprawę operacyjną. Niniejsze kwestie pozostawały najprawdopodobniej wewnętrzną sprawą SB.

Dlatego też najbardziej prawdopodobne jest, że dokument powstał na prośbę gen. Czesława Kiszczaka lub osób będących w jego ścisłym otoczeniu. Idąc tym tropem, możemy przypuszczać, że powinien on trafić do Gabinetu Ministra Spraw Wewnętrznych, a najpewniej do Sekretariatu Szefa Służby Bezpieczeństwa. Jednak analiza dokumentu (brak numeru egzemplarza i pieczęci kancelaryjnych) wskazuje, że nie opuścił on Wydziału I Departamentu III MSW i zapewne już się nie dowiemy, na czyje polecenie powstał i dla kogo był przeznaczony.

Główny wniosek płynący zarówno z prezentowanego dokumentu, jak i dostępnej literatury przedmiotu jest taki, że Służba Bezpieczeństwa, pomimo pojedynczych sukcesów, nie była w stanie przejąć kontroli nad drugim obiegiem. W maju 1984 r. funkcjonariusze SB pisali: „Mimo prowadzenia intensywnych działań przez SB i odnoszenia wymiernych sukcesów na polu zwalczania nielegalnej poligrafii, wrocie wydawnictwa działają nadal. Nie zdołano zlikwidować odbudowanej bazy poligraficznej podziemia politycznego. [...] Słowo drukowane pozostanie jednym z podstawowych środków oddziaływania na jak najszerze kręgi społeczeństwa i będzie miało do spełnienia poważną rolę przy tworzeniu »społeczeństwa podziemnego«”¹⁰.

Z prezentowanego poniżej dokumentu wynika, że sytuacja od maja 1984 r. do czerwca 1987 r. bardzo się nie zmieniła. Drugi obieg, pomimo wysiłków SB, nadal działał. Dokument doskonale pokazuje skalę działalności wydawniczej oraz ogrom działań podejmowanych przez komunistyczny aparat represji (w tym działań operacyjnych) w związku z istnieniem podziemia wydawniczego.

⁹ AIPN, 0449/53, t. 13, Pismo Podsekretarza Stanu w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych gen. Henryka Dankowskiego do zastępców Szefów Wojewódzkich Urzędów Spraw Wewnętrznych ds. SB, 17 III 1987 r., k. 13-15.

¹⁰ *Ibidem*, s. 50.

Wartością przemawiającą za opublikowaniem pełnej wersji dokumentu jest jego szczegółowość. Dowiadujemy się z niego nie tylko tego, ile spraw operacyjnych prowadzono w kraju oraz jakie województwa „przodowały” w wydawaniu nielegalnych publikacji (co jest zawarte w jego skróconej wersji), ale dzięki skrupulatności analityków SB znamy dokładne liczby (z podziałem na każde z 49 ówczesnych województw) dotyczące wydawnictw bezdebitowych, wiemy, jakie komórki organizacyjne w każdym z województw odpowiadały za rozpracowanie osób działających w drugim obiegu. Dowiadujemy się, jaką wiedzę miała SB o zasięgu pism niezależnych oraz środowiskach, do których były kierowane poszczególne tytuły. Wreszcie, możemy skonfrontować stan wiedzy aparatu represji ze stanem faktycznym, nie wszystkie pisma czy wydawnictwa były bowiem przez SB ewidencjonowane, a tym bardziej nie obejmowano ich rozpracowaniem. Nie bez znaczenia pozostaje fakt, że szersza wersja opracowania zawiera znacznie więcej danych szczegółowych, których badacze drugiego obiegu nie mogą zignorować. Dzięki dokumentowi znamy główne problemy SB w rozpracowywaniu niezależnego ruchu wydawniczego: słabą koordynację poszczególnych struktur, trudność w docieraniu do zespołów redakcyjnych, niewystarczającą liczbę tajnych współpracowników i pewną przypadkowość działań. Podobne wnioski przynosi analiza zachowanych materiałów operacyjnych, dotycząca „Tygodnika Wojennego”¹¹ czy „Tygodnika Mazowsze”¹². Wyraźnie widać, że SB miała największe kłopoty w dużych ośrodkach opozycyjnych, gdzie inicjatyw opozycyjnych było wiele, a powiązania między poszczególnymi osobami, pismami czy wydawnictwami były szczególnie skomplikowane.

Jednocześnie należy podkreślić, że znane są przypadki, kiedy Służba Bezpieczeństwa miała pełną kontrolę nad poszczególnymi inicjatywami, a nawet je inspirowała. Tego rodzaju działania były sugerowane w niektórych instrukcjach¹³. Za przykład mogą posłużyć znane przypadki: Wydawnictwa im. Konstytucji 3 Maja kierowanego przez Pawła Mikłasza, tajnego współpracownika SB ps. „Jan Lewandowski”, czy Oficyny Literackiej kierowanej przez Henryka Karkoszę, tajnego współpracownika SB ps. „Monika”. Nie znamy skali zjawiska posiadania przez SB pełnej kontroli nad poszczególnymi inicjatywami, jednak z treści dokumentu wynika, że w ocenie kierownictwa MSW tych kontrolowanych inicjatyw było zdecydowanie za mało, by wpływać na ruch jako całość.

Wartość prezentowanego dokumentu jest tym większa, że czas, w którym powstał, wydaje się odpowiednim momentem do podsumowania rynku wydawnictw niezależnych, funkcjonującego po wprowadzeniu stanu wojennego. Pamiętać bowiem musimy o tym, że już kilkanaście miesięcy później w całym kraju nastąpił istny wysyp tytułów bezdebitowych, a wiele z nich było już bardziej ukierunkowanych na działalność strictly komercyjną niż łamanie monopolu partyjnego w sferze informacji, dlatego też podobna analiza przeprowadzona

¹¹ J. Olaszek, *Służba Bezpieczeństwa na tropie „Tygodnika Wojennego” (1982–1985)*, „Dzieje Najnowsze” 2010, nr 4, s. 29–47.

¹² *Idem*, „Tygodnik Mazowsze” – głos podziemnej Solidarności 1982–1989, „Wolność i Solidarność. Studia z dziejów opozycji wobec komunizmu i dyktatury” 2012, nr 3.

¹³ H. Głębocki, E. Zajac, „Ketman” i „Monika”..., s. 95.

np. na początku 1989 r. zawierałaby zupełnie inne informacje, w żaden sposób nieprzystające do tych opisanych w poniższym dokumencie.

Dokument ten pokazuje pewien sposób myślenia o niezależnym ruchu wydawniczym i opozycji w ogóle. Widoczny jest on na poziomie języka dokumentu (pojawiają się w nim sformułowania mające negatywną konotację), ale też jego treści. Funkcjonariusze postrzegali te ruchy jako grupy scentralizowane, kierujące się ścisłymi zasadami (przykładem mogą być precyzyjnie kategoryzowane sposoby kolportażu). Nie brali oni pod uwagę pewnej spontaniczności działania uczestników działań opozycyjnych. Próby opisywania opozycji w kategoriach właściwych dla organizacji centralistycznie zorganizowanych siłą rzeczy tworzyły obraz w pewnym stopniu wypaczony i ułomny, niemniej pozwalający wyciągnąć wartościowe wnioski na temat wyjątkowego zjawiska, jakim był polski drugi obieg wydawniczy, i działań podejmowanych przeciwko niemu przez władze.

Podstawą edycji jest dokument zachowany w Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej pod sygnaturą AIPN, 0296/242, t. 6. W przypisach zamieszczono głównie biogramy osób i informacje o wydawnictwach pojawiających się w treści dokumentu. Przygotowując je, korzystaliśmy z *Encyklopedii Solidarności*, bazy Biblioteki Narodowej oraz literatury przedmiotu. Zrezygnowaliśmy z przypisów rzeczowych, odnoszących się do wymienianych w dokumencie nazw pism podziemnych ze względu na ich liczbę i możliwość znalezienia informacji w bazie opracowanej przez Bibliotekę Narodową oraz *Encyklopedii Solidarności*. Zachowaliśmy oryginalny zapis dokumentu, poprawiając jedynie oczywiste błędy ortograficzne i gramatyczne.

Nr 1

1987 [lipiec?], Warszawa – Analiza drugiego obiegu w okresie od 13 grudnia 1981 r. do 30 czerwca 1987 r. opracowana w Wydziale I Departamentu III MSW, tajnie

Warszawa 1987 –
Egz. nr ...^a

Analiza
nielegalnego czasopiśmiennictwa (według stanu
na dzień 30 czerwca 1987 roku)

I. Wstępne uwagi

Nielegalne czasopiśmiennictwo pozostaje nadal podstawową formą wrogiej propagandy opozycji politycznej, polegającą na redagowaniu, wydawaniu i kolportowaniu czasopism, pozycji książkowych i broszurowych oraz okazjonalnie druków ulotnych. Jednocześnie ta forma propagandy spełnia w stosunku do czytelników głównie funkcję informacyjno-agitacyjną. Ponadto ma ona – na użytek wewnętrznej opinii społecznej – zaświadczać o obecności i aktywności przeciwnika politycznego, a na zewnątrz tworzyć argumenty do dalszego wspierania finansowo-technicznego.

W latach 1982–1987 nielegalne czasopiśmiennictwo przeżywało różne etapy rozwojowe, które odzwierciedlały niejako możliwości i stan organizacyjny struktur konspiracyjnych i grup opozycyjnych. W pierwszym okresie stanu wojennego (do wiosny 1982 [r.]) ukazywały się jedynie druki ulotne i nielegalne czasopisma wydawane nieregularnie¹, w małych nakładach, wykonane w oparciu o prymitywne środki techniczne (sitoramki, powielacze spirytusowe). Stopniowo, w okresie od jesieni 1982 roku do końca 1983 roku, kiedy to przeciwnik polityczny przyjął jako strategię swojego działania i zaczął realizować koncepcję „długiego marszu”, następuje systematyczny rozwój zaplecza poligraficznego oraz zespołów redakcyjnych. Jest to również okres, w którym ukazała się największa ilość nowych tytułów nielegalnych czasopism (około 1200), o wyraźnie zróżnicowanych treściach i kierowanych już do odbiorców w sposób różnorodny. Obok dominujących czasopism o charakterze czysto informacyjnym zaczynają pojawiać się czasopisma środowiskowe, o większej objętości, na łamach których inicjuje się dyskusje problemowe.

Apogeum w zakresie ilości ukazywania się nielegalnych tytułów czasopism należy sytuować na pierwszą połowę 1984 roku, kiedy to odnotowano około 750. Zastosowana w lipcu 1984 roku amnestia oraz nasilone działania operacyjno-represyjne Służby Bezpieczeństwa spowodowały spadek ilości ukazywania się

^a Nie wpisano numeru egzemplarza.

¹ Ocena pism ukazujących się w pierwszych tygodniach stanu wojennego jest niedokładna. Od 13 XII 1981 r. do marca 1982 r. ukazywało się kilka tytułów, które w tym okresie wydawano z dużą regularnością. Za przykład posłużyć mogą wrocławskie „Z Dnia na Dzień” czy warszawskie „Wiadomości”, „Tygodnik Wojenny”, „Wola”, „KOS” i „Tygodnik Mazowsze”.

nielegalnych czasopism do około 350. W latach 1985–1986 ponownie wystąpiła tendencja do powstawania nowych tytułów. W czerwcu 1986 roku stwierdzono ukazanie się około 490 tytułów. W okresie maj–czerwiec 1986 roku Służba Bezpieczeństwa ponownie przeprowadziła – w skali całego kraju – wzmożone działania operacyjno-represyjne nakierowane głównie na rozbięcie zaplecza poligraficznego oraz funkcjonujące systemy kolportażowe. Ogłoszenie w lipcu tegoż roku ustawy o szczególnym postępowaniu wobec sprawców niektórych przestępstw, a następnie podjęcie we wrześniu decyzji o zwolnieniu więźniów politycznych miało istotny wpływ na okresowe ograniczenie rozmiarów działalności propagandowej przeciwnika. Stąd też na początku listopada odnotowano ukazanie się 130 tytułów nielegalnych czasopism. Tak znaczący spadek ilości tytułów związany był z powstałą dezorientacją w poszczególnych układach opozycyjnych, a zwłaszcza w układzie postsolidarnościowym, będącym następstwem powołania – obok tzw. Tymczasowej Komisji Koordynacyjnej² – Tymczasowej Krajowej Rady „Solidarność”³. Stan ten stopniowo ulegał zmianie, co w sferze wydawniczej ujawniało się wznawianiem kolejnych tytułów bądź też zawiązywaniem się nowych zespołów redakcyjnych wychodzących na nielegalny rynek wydawniczy z nowymi tytułami. Konsekwencją tego jest ukazywanie się aktualnie 411 nielegalnych czasopism.

Propagandowa indoktrynacja realizowana za pośrednictwem nielegalnych czasopism ma na celu utrzymywanie, tworzenie lub pobudzanie nastrojów, poglądów i zachowań o charakterze antysocjalistycznym. Stąd też w pierwszych tygodniach po wprowadzeniu stanu wojennego głównymi tematami, wokół których koncentrowała się działalność propagandowa przeciwnika, stanowiły żądania cofnięcia postanowień stanu wojennego, uwolnienia internowanych i aresztowanych oraz dyskusje w zakresie wypracowania koncepcji działalności opozycyjnych, uwzględniającej zmienioną sytuację polityczno-społeczną. W okresie od wiosny do jesieni 1982 roku, kiedy to w działalności powstałych struktur konspiracyjnych dominował pogląd o „jednym skoku”, propaganda przeciwnika nastawiona była na możliwie szerokie upowszechnianie konieczności powszechnego i gwałtownego wybuchu społecznego niezadowolenia w postaci strajku generalnego, mającego doprowadzić do obalenia legalnej władzy i zmiany ustroju.

Niepowodzenia przeciwnika w zakresie realizacji koncepcji „jednego skoku”, a zwłaszcza brak społecznej akceptacji na tę koncepcję, zmusiły go do przewartościowania dotychczasowej taktyki działania. Jesienią 1982 r. została przyjęta

² Tymczasowa Komisja Koordynacyjna (TKK) NSZZ „Solidarność” – ogólnopolska struktura konspiracyjna działająca od kwietnia 1982 r. do 25 X 1987 r. Pierwszy skład tworzyli przedstawiciele czterech regionalnych ośrodków podziemia: Zbigniew Bujak (Warszawa), Władysław Frasyniuk (Wrocław), Bogdan Lis (Gdańsk), Władysław Hardek (Kraków). W okresie późniejszym w skład TKK wchodził działacz podziemnej „Solidarności”, reprezentujący poszczególne regiony oraz Eugeniusz Szumiejko – jako były członek Komisji Krajowej NSZZ „Solidarność”. Struktura zajmowała się koordynowaniem działań podziemnych struktur związku, wydając oświadczenia, komunikaty i apele. W październiku 1987 r. TKK wraz z Tymczasową Radą NSZZ „Solidarność” powołała Krajową Komisję Wykonawczą NSZZ „Solidarność”.

³ Tymczasowa Rada NSZZ „Solidarność” (TRS) – jawna struktura powołana przez Lecha Wałęsę 29 IX 1986 r. W jej skład weszli: Bogdan Borusewicz, Zbigniew Bujak, Władysław Frasyniuk, Tadeusz Jedynek, Bogdan Lis, Janusz Pałubicki, Józef Pinior. TRS miała wypracować model jawnego działania dla struktur „Solidarności”.

przez przeciwnika politycznego nowa taktyka wyrażająca się w formule „długiego marszu”, która, po różnych swoich mutacjach, jest obowiązującą w działalności opozycyjnej do chwili obecnej. W obszarze działalności propagandowej formuła ta wyraża się w dążności do zbudowania „niezależnego” obiegu informacji w celu ukształtowania alternatywnej świadomości społecznej.

O ile podstawową funkcją nielegalnych czasopism jest funkcja informacyjno-agitacyjna, to głównym zadaniem nielegalnie wydawanych pozycji książkowych i broszurowych jest kształtowanie pożądanego – z punktu widzenia opozycji politycznej – świadomości społecznej poprzez odpowiednie dobieranie autorów czy poszczególnych tytułów. Nielegalny ruch wydawniczy, podobnie jak i nielegalne czasopisma, kształtował się różnie w latach 1982–1987. W pierwszym okresie po wprowadzeniu stanu wojennego wznowiły swoją działalność tylko nieliczne oficyny wydawnicze z lat 1980–1981. Zaliczyć do nich należy: Niezależną Oficynę Wydawniczą (NOWA)⁴, wydawnictwo „Głos”⁵, wydawnictwo „Krağ”⁶. Swoje możliwości poligraficzne skierowały bezpośrednio na wsparcie powstających struktur konspiracyjnych poprzez drukowanie nielegalnych czasopism i druków ulotnych. Od drugiej połowy 1982 roku, a zwłaszcza od jesieni, a więc od przyjęcia przez opozycję koncepcji „długiego marszu”, rozpoczął się proces tworzenia nowych nielegalnych oficyn wydawniczych, działających samodzielnie bądź też w powiązaniu organizacyjnym z powstałymi ogniwami kierowniczymi struktur

⁴ Niezależna Oficyna Wydawnicza (NOWA) – niezależne wydawnictwo działające od 1977 r. Założone w Lublinie przez Bogdana Borusewicza, Piotra Jeglińskiego i Janusza Krupskiego jako Nieocenzurowana Oficyna Wydawnicza. Następnie jako Niezależna Oficyna Wydawnicza działało w Warszawie. Kierowane przez Mirosława Chojeckiego. Do 1981 r. NOWA wydawała pisma drugoobiegowe, m.in. „Zapis”, „Komunikat” KOR i „Biuletyn Informacyjny” KOR oraz książki, m.in. *Pochodzenie systemu* Jakuba Karpińskiego, *Z księgi zapisów GUKPPiW* Tomasza Strzyżewskiego, *Kompleks polski* Tadeusza Konwickiego. Do 1980 r. funkcje kierownicze pełnili: Mirosław Chojecki, Konrad Bieliński i Grzegorz Boguta, do ścisłego grona decyzyjnego należeli: Ryszard Knauff, Anatol Lawina, Adam Michnik, Ewa Milewicz oraz, jako przedstawiciele produkcji i kolportażu: Marek Chimiak, Mieczysław Grudziński i Piotr Sz wajcer. W latach 1980–1981 kierowali nią Grzegorz Boguta, Marek Borowik i Marek Chimiak. Wydawano m.in. tomy poezji Czesława Miłosza. Po 13 XII 1981 r. odbudową wydawnictwa zajmowała się grupa drukarzy kierowana przez Pawła Bąkowskiego, od jesieni 1982 r. do kierowania wydawnictwem powrócił Boguta. Po 13 XII 1981 r. NOWA drukowała pisma podziemne (m.in. „Tygodnik Mazowski” i „Krytykę”) oraz książki (m.in. *Raport o stanie wojennym* Marka Nowakowskiego). W sumie opublikowała 308 broszur i książek.

⁵ Wydawnictwo „Głos” – niezależne wydawnictwo działające w Warszawie, założone w 1978 r. przez Marka Barańskiego, Wojciecha Falkowskiego i Andrzeja Rosnera. Związane z kręgiem Antoniego Macierewicza i pisma „Głos”. W 1979 r. założyciele wydawnictwa opuścili je, zakładając „Krağ”. Wydawało prace publicystyczne i historyczne, m.in. książki Władysława Bartoszewskiego, Zbigniewa Brzezińskiego, Bohdana Cywińskiego, Jakuba Karpińskiego, Stefana Kawalca, Stefana Kisielewskiego, Jerzego Łojka i Piotra Wierzbickiego. W sumie wydawnictwo opublikowało 96 broszur i książek.

⁶ Wydawnictwo „Krağ” – niezależne wydawnictwo działające w Warszawie, założone w lutym 1981 r. przez Marka Barańskiego, Wojciecha Falkowskiego, Adama Karwowskiego, Kazimierza Ossowskiego, Andrzeja Rosnera, Małgorzatę Szejnę i Marka Tabina w wyniku podziału w wydawnictwie „Głos”. Do 13 XII 1981 r. „Kręgiem” kierowali Falkowski i Rosner. Od grudnia 1981 r. do 1985 r. wydawnictwem kierował Andrzej Chojnowski, następnie (ponownie) Andrzej Rosner. „Krağ” wydawał przede wszystkim prace historyczne (m.in. Wojciecha Roszkowskiego i Krystyny Kersten), literaturę piękną oraz pisma, m.in. „Tygodnik Mazowski” i „Krytykę”. Opublikował 134 książki i broszury.

konspiracyjnych na szczeblu regionu. Do najbardziej znaczących w tym okresie zaliczyć należy: Biblioteka Obserwatora Wojennego (Kraków)⁷, Unia Nowoczesnego Humanizmu (Warszawa)⁸, Wydawnictwo CDN (Warszawa)⁹, Wydawnictwo Przedświt (Warszawa)¹⁰, Wydawnictwo Słowo (Warszawa)¹¹, Wydawnictwo Społeczne KOS (Warszawa)¹², Wydawnictwo „W” (Warszawa)¹³. To ożywienie wydawnicze nielegalnych oficyn wyraziło się ilością 151 tytułów pozycji książkowych i broszurowych, które były sygnowane nazwami 43 wydawnictw. Rok następny był okresem największej aktywności wydawniczej, bowiem ukazało się wówczas 605 pozycji książkowych i broszurowych, sygnowanych nazwami 160 oficyn, z czego 136 stanowiły nowe wydawnictwa. Zaznaczyć należy, iż około 25% wydawanych pozycji były to wydawnictwa okazjonalne, związane z drugą wizytą – pielgrzymką papieża do Polski, zawierające przede wszystkim jego zbiory homilii. W latach następnych (1984–1985) występuje tendencja do nieznacznego spadku ilości wydanych pozycji książkowych i broszurowych i wynosi:

– w 1984 [r.] – 537 sygnowanych nazwami 147 oficyn, z tego 83 to nowo ujawnione;

– w 1985 [r.] – 541 sygnowanych nazwami 147 oficyn, z tego 79 to nazwy nowych wydawnictw.

Od 1986 r. zaczyna występować pewna tendencja spadkowa, bowiem na nielegalnym rynku wydawniczym pojawiło się 448 tytułów, sygnowanych nazwami 133 oficyn, z tego 63, które wystąpiły po raz pierwszy. Dane z 6 pierwszych miesięcy br. wskazują na utrzymywanie się tej tendencji, bowiem ujawniono dotych-

⁷ Biblioteka Obserwatora Wojennego – podziemne wydawnictwo działające od 1982 r. w Krakowie. Wydawało m.in. tomy z serii *Archiwum Solidarności*, *Małego Konspiratora* czy *Sprawę księdza Tadeusza Zaleskiego z Mistrzejowic*. W sumie opublikowało 36 książek i broszur.

⁸ Unia Nowoczesnego Humanizmu – wydawnictwo działające w Warszawie w latach 1981–1990, kierowane przez Władysława Brulińskiego. Wydawało przede wszystkim publicystykę autorstwa działaczy ruchu narodowego oraz prasę o podobnym charakterze. W sumie wydało ponad 140 książek.

⁹ CDN – niezależne wydawnictwo działające w Warszawie, założone w 1982 r., kierowane przez Czesława Bieleckiego oraz Tomasza Krawczyka. Wydawało przede wszystkim publicystykę polityczną, m.in. *Małego Konspiratora* Czesława Bieleckiego, Jana Krzysztofa Kelusa oraz Urszuli Sikorskiej. W serii „Biblioteka Obozu” wydawano prace na temat sytuacji w bloku sowieckim. Wydawano pisma podziemne, m.in. „Tygodnik Mazowski”, „Redutę”, „Godność”. W sumie opublikowano prawdopodobnie 119 książek.

¹⁰ Przedświt – wydawnictwo podziemne działające w Warszawie, założone w 1982 r. przez Wacława Holewińskiego i Jarosława Markiewicza. Wydawnictwo drukowało głównie literaturę piękną, eseje historyczne i literackie, literaturę faktu oraz poezję w serii „Warszawska Niezależna Oficyna Poetów i Malarzy”, a także pisma, m.in. „Wezwanie”, „Kartę” i „Kulturę Niezależną”. Wydawnictwo opublikowało w sumie 109 książek.

¹¹ „Słowo” – podziemne wydawnictwo działające w Warszawie, założone w 1988 r. Kierował nim Grzegorz Nawrocki. Wydawnictwo publikowało literaturę piękną, książki historyczne oraz publicystykę polityczną. W sumie wydało 38 książek i broszur.

¹² Wydawnictwo Społeczne KOS – istniejące od 1982 r. niezależne wydawnictwo związane ze środowiskiem oświaty niezależnej, drukowało pisma „KOS”, „Tu Teraz”, „Okienko”, „Zeszyty Edukacji Narodowej” oraz publikacje książkowe z zakresu literatury i historii najnowszej. Kierowały nim osoby związane z redakcją pisma „KOS”, m.in. Krzysztof Turlejski, Krystyna Starczewska i Tomasz Trepka.

¹³ Wydawnictwo „W” – wydawnictwo działające w Warszawie w latach 1983–1989, drukujące książki o tematyce publicystycznej i historycznej. W sumie opublikowało 23 książki.

czas wydanie 80 pozycji książkowych i broszurowych, sygnowanych nazwami 42 oficyn, z czego 9 to nowo powstałe. Dla pełnego obrazu należy stwierdzić, iż w latach 1982 – I połowa 1987 roku ukazało się ogółem 2361 pozycji książkowych i broszurowych, sygnowanych nazwami 406 oficyn wydawniczych. Na podkreślenie zasługuje fakt, iż z liczby 406 oficyn wydawniczych, zdecydowaną większość stanowią efemerydy, które po wydaniu 1–2 tytułów samoistnie zanikały lub też we wstępnym stadium organizacyjnym były rozbijane poprzez działania operacyjno-śledcze Służby Bezpieczeństwa. Dotyczy to około 250 tzw. oficyn wydawniczych.

W edytorskiej działalności nielegalnych oficyn wydawniczych wyraźnie, zwłaszcza w 1984 r., uwidaczniają się dwie tendencje. Jedna, będąca następstwem – mimo zachowania odrębności struktur organizacyjnych – faktu ścisłego powiązania niektórych oficyn z poszczególnymi decydenckimi układami opozycji politycznej, realizuje mniej lub więcej konsekwentnie zadania destrukcji politycznej, dążąc do kształtowania postaw i poglądów antysocjalistycznych, podważania socjalistycznego systemu wartości przy jednoczesnym propagowaniu różnych, pozasocjalistycznych wartości. Druga tendencja jest wyrazem postępującej komercjalizacji nielegalnych oficyn wydawniczych, które w edycji książek i broszur kierują się nie motywami i kryteriami politycznymi, a jedynie możliwością uzyskania maksymalnych zysków finansowych. Oficyny tego typu mają z reguły krótki żywot, bowiem po edycji 2–4 tytułów zanikają. Stąd też o obrazie nielegalnych oficyn wydawniczych decydują wydawnictwa powiązane politycznie i programowo z różnymi szczeblami układów konspiracyjnych oraz tzw. grupami i partiami politycznymi.

II. Nielegalne czasopisma, ich rodzaje, zakresy i sposoby oddziaływania

Ukazywanie się nielegalnych czasopism było i jest odzwierciedleniem stanu organizacyjnego opozycji politycznej w kraju. Dla całościowego obrazu należy stwierdzić, iż ogółem w okresie od 13 grudnia 1981 r. do 30 czerwca 1987 r. ukazało się łącznie 1759 tytułów nielegalnych czasopism, z tego aktualnie ukazuje się 411. Poniższa tabela obrazuje stan nielegalnych czasopism na terenie poszczególnych województw:

Lp.	Województwo	Ogółem w okresie 13 XII 1981 – 30 VI 1987	Aktualnie ukazujące się
1	2	3	4
1.	Biała Podlaska	3	-
2.	Białystok	25	5
3.	Bielsko-Biała	14	3
4.	Bydgoszcz	34	4
5.	Chełm	5	1
6.	Ciechanów	2	-
7.	Częstochowa	19	4
8.	Elbląg	9	1

Lp.	Województwo	Ogółem w okresie 13 XII 1981 – 30 VI 1987	Aktualnie ukazujące się
9.	Gdańsk	131	32
10.	Gorzów	16	7
11.	Jelenia Góra	19	1
12.	Kalisz	10	-
13.	Katowice	106	27
14.	Kielce	27	8
15.	Konin	4	2
16.	Koszalin	7	-
17.	Kraków	154	51
18.	Krosno	12	4
19.	Legnica	16	3
20.	Leszno	11	2
21.	Lublin	57	15
22.	Łomża	3	-
23.	Łódź	56	17
24.	Nowy Sącz	6	3
25.	Olsztyn	11	2
26.	Opole	22	2
27.	Ostrołęka	3	-
28.	Piła	10	1
29.	Piotrków Trybunalski	11	3
30.	Płock	12	3
31.	Poznań	76	17
32.	Przemyśl	6	1
33.	Radom	15	4
34.	Rzeszów	19	2
35.	Siedlce	17	2
36.	Sieradz	2	-
37.	Skierniewice	7	-
38.	Słupsk	13	1
39.	Suwałki	7	1
40.	Szczecin	71	17
41.	Tarnobrzeg	8	1
42.	Tarnów	10	2
43.	Toruń	28	7
44.	Wałbrzych	29	2
45.	Warszawa	367	88

46.	Włocławek	2	-
47.	Wrocław	165	49
48.	Zamość	7	3
49.	Zielona Góra	15	1
50.	bez określenia miejsca wydawania	75	12
Ogółem		1759	411

Z powyższej tabeli wynika, iż w latach 1981–1987 problem ukazywania się nielegalnych czasopism dotyczył wszystkich województw, z dominantami w: Warszawie (367 tytułów), Wrocławiu (165), Krakowie (154), Gdańsku (131), Katowicach (106), Poznaniu (76), Szczecinie (71), Lublinie (57) i Łodzi (56). Ta geografia ukazywania się nielegalnych czasopism nie uległa większym zmianom, bowiem nadal największa ilość tytułów ukazuje się w Warszawie (88), Krakowie (51), Wrocławiu (49), Gdańsku (32), Katowicach (27), Szczecinie, Łodzi i Poznaniu (po 17) oraz Lublinie (15). Znikły nielegalne czasopisma na terenie 9 województw (Biała Podlaska, Ciechanów, Kalisz, Koszalin, Łomża, Ostrołęka, Sieradz, Skierniewice, Włocławek), które nigdy w przeszłości, jak i obecnie nie stanowiły o sile opozycji politycznej ze względu na swoją strukturę społeczno-ekonomiczną.

Z liczby 411 aktualnie ukazujących się tytułów, czasokres ich wydawania wygląda następująco:

- 3 tytuły ukazują się od 13 grudnia 1981 r. („KOS”. Pismo Komitetu Oporu Społecznego – Warszawa; „Wiadomości. Biuletyn Informacyjny. Pisma NSZZ »Solidarność« Region Mazowsze” – Warszawa; „Z dnia na dzień. Serwis Informacyjny RKS NSZZ »Solidarność« Dolny Śląsk” – Wrocław)¹⁴;
- 109 tytułów od 1982 roku;
- 51 tytułów od 1983 roku;
- 45 tytułów od 1984 roku;
- 56 tytułów od 1985 roku;
- 97 tytułów od 1986 roku;
- 50 tytułów od stycznia 1987 roku.

Należy podkreślić, że w okresie od połowy września 1986 roku do 30 czerwca br. ukazało się ogółem 85 nowych tytułów nielegalnych czasopism.

Podział czasopism wg struktur organizacyjnych

Nielegalne czasopiśmiennictwo jest wytworem wielu struktur konspiracyjnych, grup politycznych i tzw. zespołów niezależnych, które, nie identyfikując się z żadnym z istniejących programów opozycyjnych, podejmują działalność propagandową w imieniu pluralizmu światopoglądowego. Z tych względów dla uchwycenia pełnego obrazu nielegalnego czasopiśmiennictwa istotna jest analiza określająca ich polityczną przynależność. Daje to również możliwość dokonania oceny zagrożeń niesionych przez tę formę propagandy pisanej.

¹⁴ W rzeczywistości pierwszy numer pisma „KOS” ukazał się z datą 20 I 1982 r., natomiast już w grudniu 1981 r. ukazała się ulotka podpisana przez Komitet Oporu Społecznego. „Wiadomości” ukazywały się od 15 XII 1981 r., „Z Dnia na Dzień” od 14 XII 1981 r.

Lp.	Województwa	Postsolidarnościowe w układzie organizacyjnym TKK					Solidarność Walcząca ¹⁵	Partie i grupy polityczne	Inne	Razem
		Zakładowe	Ponad- zakładowe	Regionalne	Ponad- regionalne	Razem				
1.	Biała Podlaska	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2.	Białystok	-	1	1	-	2	-	-	3	5
3.	Bielsko-Biała	1	1	1	-	3	-	-	-	3
4.	Bydgoszcz	-	1	3	-	4	-	-	-	4
5.	Chełm	-	-	1	-	1	-	-	-	1
6.	Ciechanów	-	-	-	-	-	-	-	-	-
7.	Częstochowa	1	1	2	-	4	-	-	-	4
8.	Elbląg	-	-	1	-	1	-	-	-	1
9.	Gdańsk	8	5	3	-	16	2	9	5	32
10.	Gorzów	2	-	2	-	4	-	2	1	7
11.	Jelenia Góra	-	-	-	-	-	1	-	-	1
12.	Kalisz	-	-	-	-	-	-	-	-	-
13.	Katowice	3	12	3	2	20	2	4	1	27
14.	Kielce	-	4	3	-	7	1	-	-	8
15.	Konin	-	2	-	-	2	-	-	-	2
16.	Koszalin	-	-	-	-	-	-	-	-	-
17.	Kraków	8	9	15	-	32	-	12	7	51
18.	Krosno	-	1	2	-	3	-	-	1	4
19.	Legnica	-	2	-	-	2	1	-	-	3
20.	Leszno	-	-	1	-	1	-	1	-	2
21.	Lublin	2	1	2	1	6	1	8	-	15
22.	Łomża	-	-	-	-	-	-	-	-	-
23.	Łódź	1	6	4	-	11	-	4	2	17
24.	Nowy Sącz	-	-	3	-	3	-	-	-	3
25.	Olsztyn	-	-	1	-	1	-	1	-	2
26.	Opole	1	-	1	-	2	-	-	-	2
27.	Ostrołęka	-	-	-	-	-	-	-	-	-
28.	Piła	-	-	1	-	1	-	-	-	1
29.	Piotrków Tryb.	-	1	2	-	3	-	-	-	3

¹⁵ Solidarność Walcząca (SW) – organizacja podziemna istniejąca od czerwca 1982 r. do 1990 r., kierowana przez Kornela Morawieckiego. Powstała w wyniku rozłamu na tle programowym we wrocławskiej „Solidarności”. SW postulowała ostrzejsze formy działania niż władze podziemnej „Solidarności”. Struktury SW działały we Wrocławiu, Trójmieście, Katowicach, Poznaniu, Warszawie, Łodzi i Rzeszowie.

30.	Płock	-	-	1	-	1	-	2	-	3
31.	Poznań	3	1	2	-	6	3	2	6	17
32.	Przemyśl	-	-	-	-	-	-	-	1	1
33.	Radom	1	-	2	-	3	-	-	1	4
34.	Rzeszów	-	-	1	-	1	1	-	-	2
35.	Siedlce	-	-	2	-	2	-	-	-	2
36.	Sieradz	-	-	-	-	-	-	-	-	-
37.	Skierniewice	-	-	-	-	-	-	-	-	-
38.	Słupsk	-	1	-	-	1	-	-	-	1
39.	Suwałki	-	-	1	-	1	-	-	-	1
40.	Szczecin	1	4	7	2	14	1	2	-	17
41.	Tarnobrzeg	-	-	1	-	1	-	-	-	1
42.	Tarnów	-	1	1	-	2	-	-	-	2
43.	Toruń	1	-	4	-	5	2	-	-	7
44.	Wałbrzych	-	-	2	-	2	-	-	-	2
45.	Warszawa	9	8	6	16	39	-	24	25	88
46.	Włocławek	-	-	-	-	-	-	-	-	-
47.	Wrocław	14	6	3	2	25	8	6	10	49
48.	Zamość	-	1	2	-	3	-	-	-	3
49.	Zielona Góra	-	-	-	-	-	1	-	-	1
	NN	-	1	1	2	4	-	1	7	12
	Razem	56	70	88	25	239	24	78	70	411

Z zaprezentowanych danych wynika, że podział czasopism wg struktur organizacyjnych jest następujący:

1. Postsolidarnościowe – 239
2. Solidarność Walcząca – 24
3. Partie i grupy polityczne – 78
4. Inne^b – 70

Czasopisma postsolidarnościowe w układzie organizacyjnym TTK stanowią najliczniejszą grupę wśród czasopism – blisko 60%. Są dzięki temu największą siłą oddziaływania propagandowego przeciwnika. Czasopisma te wydawane są w 37 województwach. Największa ilość w Warszawie – 39, Krakowie – 32, Wrocławiu – 25, Katowicach – 20, Gdańsku – 16 i Szczecinie – 14.

W zależności od zasięgu oddziaływania czy przeznaczenia czasopisma te dzielą się na:

- zakładowe – 56 tytułów, które ukazują się w 15 województwach, z tego:
 - Wrocław – 14 (np. „Hydralek”, „Głos Hutmenu”)
 - Warszawa – 9 (np. „Głos Wolnego Taksówkarza”, „Reduta”, „LOS”)
 - Gdańsk – 8 (np. „Pochodnia”, „Portowiec”, „Kadłub”)

^b Tutaj przypis w dokumencie o następującej treści: Do tej kategorii zaliczono czasopisma niemające powiązań organizacyjnych z istniejącymi strukturami konspiracyjnymi i grupami politycznymi a prezentowaną tematyką usiłującą docierać do różnych środowisk społecznych.

– Kraków – 8 (np. „Hutnik”, „Kablowiec”).

Są to czasopisma związane z konkretnym zakładem pracy. Zasięg ich oddziaływania jest niewielki, podobnie jak i nakład.

Reprezentują z reguły opinie i poglądy grupy osób, która określa siebie mianem „Tymczasowej Komisji Zakładowej »Solidarności«” w danym zakładzie.

- ponadzakładowe – 70 tytułów wydawanych w 21 województwach, z tego:
 - Katowice – 12 (np. „Głośno”, „Goniec Zabrzeński”, „Ość”)
 - Kraków – 9 (np. „Budostalowiec”, „Solidarność Energetyków”)
 - Warszawa – 6 (np. „Wiadomości”, „Wola”).

Są to czasopisma grup zakładów powiązanych ze sobą terytorialnie lub branżowo. Reprezentują porozumienia, tzw. T[yczasowych] K[omisji] Z[akładowych] „S[olidarności]” tych zakładów. W przeważającej mierze struktura, którą tworzą, ma wyspecjalizowaną redakcję i wypracowany system kolportażu.

- regionalne – 88 tytułów wydawanych w 34 województwach, z tego:
 - Kraków – 15 (np. „Kronika Małopolska”, „Aktualności”)
 - Szczecin – 7 (np. „Grot”, „Jedność”, „Pomorze”)
 - Warszawa – 6 (np. „Wiadomości”, „Wola”).

Są to czasopisma pretendujące do reprezentowania tzw. RKW danego terenu¹⁶. Charakterystycznym zjawiskiem jest, iż duże aglomeracje posiadają po kilkanaście czasopism tego rodzaju, natomiast małe ośrodki z reguły reprezentowane są przez jedno czasopismo.

– ponadregionalne – 25 tytułów wydawanych w 5 województwach, w tym w Warszawie – 16 tytułów (np. „Tygodnik Mazowski”, „Dwadzieścia Jeden”, „Most”, „Przegląd Wiadomości Agencyjnych”, „Rzeczpospolita Samorządna”).

Są to czasopisma, których zasięg oddziaływania znacznie przekracza obszar regionu, w którym jest wydawany. Wiele wśród nich to czasopisma przeznaczone dla środowisk oraz czasopisma tematyczne.

Z przedstawionych wyżej danych wynika, iż blisko 50% czasopism „Solidarności” jest wytwarzane w czterech ośrodkach:

- Warszawa – 39 tytułów
- Kraków – 32 tytuły
- Wrocław – 25 tytułów
- Katowice – 20 tytułów

Na przestrzeni lat 1982–1987 notuje się spadek ilości tytułów tych czasopism, ale jednocześnie obserwuje się zjawisko przechodzenia z ilości w jakość. Również coraz częściej wydawane czasopisma stanowią podstawową formę działalności struktury. Mimo to struktury związane z „S” dysponują w dalszym ciągu stosunkowo dobrą bazą poligraficzną i znacznym czynnikiem ludzkim. Mają również wsparcie finansowe na prowadzenie działalności propagandowej, tak w kraju, jak i zagranicą.

Czasopisma sygnowane przez Solidarność Walczącą wydawane są w 12 województwach. Głównym ośrodkiem jest Wrocław, w którym drukowanych jest

¹⁶ W większych ośrodkach podziemnej „Solidarności” powstawały struktury koordynujące działalność opozycyjną na terenie miasta lub całego regionu. Przyjmowały one różne nazwy, np. Regionalnych Komisji Wykonawczych czy Tymczasowych Zarządów Regionu. W prezentowanym dokumencie funkcjonariusze SB przyjęli jednolitą nazwę: RKW.

8 tytułów. Jest to druga struktura obok TKK „S”, stanowiąca poważne zagrożenie. Powstała w okresie stanu wojennego na bazie struktur konspiracyjnych. Dobrze zorganizowana, posiada własną bazę poligraficzną i wspierana jest przez zachodnie ośrodki. Czasopisma swoje adresują do odbiorcy masowego („Solidarność Walcząca”, „Solidarność Dolnośląska”, „Walka”, itp.). W pierwszym etapie koncentrowała swoją działalność wyłącznie na terenie b[yłego] regionu „Dolny Śląsk”. Aktualnie dąży do zjednywania sobie innych dużych aglomeracji miejskich (Poznań, Katowice, Gdańsk) oraz słabszych regionów (Kielce, Rzeszów), oferując w zamian m.in. sprzęt poligraficzny.

Kolejną kategorię stanowią nielegalne czasopisma będące „organami” różnego rodzaju grup i partii politycznych. Ogółem ukazuje się 40 tytułów, z tego:

- Konfederacja Polski Niepodległej¹⁷ – 16 (Warszawa – 7, Kielce – 3, Kraków – 2, Lublin, Łódź i Płock po 1);
- Liberalno-Demokratyczna Partia „Niepodległość”¹⁸ – 7 (Lublin – 4, Gdańsk, Poznań, Warszawa po 1);
- Grupy Konserwatywno-Liberalne¹⁹ – 5 (Warszawa i Wrocław po 2, Kraków – 1);
- Międzyzakładowy Robotniczy Komitet „Solidarność”²⁰ – 2 (Warszawa);
- Komitet Oporu Społecznego – 1 (Warszawa);
- Grupa Polityczna „WOLA”²¹ – 1 (Warszawa);
- Grupa Polityczna „GŁOS”²² – 1 (Warszawa);
- Grupa Polityczna „WYZWOLENIE”²³ – 2 (Warszawa);

¹⁷ Konfederacja Polski Niepodległej (KPN) – opozycyjna partia polityczna o zasięgu ogólnopolskim, powstała 1 IX 1979 r. w wyniku rozłamu w Ruchu Obrony Praw Człowieka i Obywatela. Przewodniczącym KPN był Leszek Moczulski. Głównym celem działalności było odzyskanie przez Polskę niepodległości. Wydawała wiele pism drugiego obiegu (m.in. „Gazetę Polską” i „Droge”) i organizowała manifestacje. W 1985 r. nastąpił rozłam w KPN, wskutek którego część działaczy (m.in. Romuald Szeremietiew, Tadeusz Stański i Tadeusz Jandziszak) utworzyła konspiracyjną Polską Partię Niepodległościową (PPN).

¹⁸ Liberalno-Demokratyczna Partia „Niepodległość” (LDP „N”) – opozycyjna partia polityczna powstała 11 XI 1984 r. z inicjatywy Jerzego Targalskiego. Jej głównym organem prasowym było wydawane od stycznia 1982 r. pismo „Niepodległość”. Posiadała oddziały w Warszawie, Krakowie, Gdańsku, Poznaniu i Lublinie. W kwestiach programowych szczególną uwagę zwracała na wyzwolenie narodów Europy Środkowej spod dominacji sowieckiej.

¹⁹ Grupy Konserwatywno-Liberalne – brak danych.

²⁰ Międzyzakładowy Robotniczy Komitet „Solidarność” (MRKS) – istniejąca od kwietnia 1982 do 1989 r. międzyzakładowa struktura podziemnej „Solidarności” w Warszawie. W założeniu podstawą jej organizacji miał być wzorowany na czasach Armii Krajowej tzw. system piątkowy. MRKS prezentował najczęściej krytyczny stosunek do działań kierownictwa regionu, uznając je za zbyt umiarkowane. Wydawał prasę drugiego obiegu (m.in. „CDN – Głos Wolnego Robotnika” oraz „Robotnik”).

²¹ Grupa Polityczna „WOLA” – struktura powołana w lutym 1984 r. przez byłych redaktorów pisma „Wola” – Macieja Zalewskiego i Andrzeja Urbańskiego. Jej powołanie było próbą przyjęcia nowej formuły działania dla struktur opozycyjnych. Organem Grupy Politycznej „Wola” było pismo „Naprzód”.

²² Grupa Polityczna „GŁOS” – najprawdopodobniej mowa o środowisku tworzącym pismo „Głos”.

²³ Właściwie: Ruch Polityczny „Wyzwolenie” – podziemna organizacja istniejąca od 1983 r. w Warszawie. Wydawała pisma „Wyzwolenie” i „Dekada Polska” oraz Informator Polityczny Wydawnictwa „Wyzwolenie”.

- Grupa Niezależna „WOLNOŚĆ”²⁴ – 1 (Gdańsk);
- Niepodległościowy Ruch Robotniczy²⁵ – 2 (Kraków);
- Grupa Polityczna „NIEPODLEGŁOŚĆ”²⁶ – 1 (Warszawa);
- Środowisko b[yłego] Ruchu Młodej Polski²⁷ – 1 (Warszawa).

Inną grupę stanowią nielegalne czasopisma adresowane do różnych środowisk młodzieżowych, a wytwarzane przez określone struktury organizacyjne.

Ogólna ich ilość wynosi 38, z tego:

- „Wolność i Pokój”²⁸ – 7 (Warszawa – 3, Gdańsk, Gorzów, Szczecin i Wrocław po 1);
- „Federacja Młodzieży Walczącej”²⁹ – 8 (Gdańsk – 2, Kraków, Olsztyn, Płock, Szczecin, Warszawa i Wrocław po 1);
- Niezależne Zrzeszenie Studentów³⁰ – 14 (Kraków – 5, Gdańsk, Warszawa i Wrocław po 2, oraz Katowice, Lublin i Łódź po 1);
- „Ruch Społeczeństwa Alternatywnego”³¹ – 5 (Gdańsk – 3, Poznań – 1);
- Ruch Młodzieży Niezależnej³² – 3 (Lublin – 2, Gorzów – 1);

²⁴ Grupa Niezależna „WOLNOŚĆ” – najprawdopodobniej mowa o powstałym latem 1984 r. w Gdańsku Porozumieniu Grup Niezależnych „Wolność”, skupiającym GROM „Pokolenie”, Polską Młodzież Walczącą i Ruch Społeczeństwa Alternatywnego.

²⁵ Niepodległościowy Ruch Robotniczy – mowa o środowisku wydającym w Krakowie od listopada 1985 r. do marca 1989 r. pismo „Orzeł Biały” (Zbigniew Romanowski – redaktor, Iwona Porczak-Glanowska – autorka, wraz z Romanowskim, większości tekstów).

²⁶ Grupa Polityczna „NIEPODLEGŁOŚĆ” – brak danych.

²⁷ Ruch Młodej Polski (RMP) – organizacja opozycyjna nawiązująca do narodowej i konserwatywnej myśli politycznej. Powstała w lipcu 1979 r. w Gdańsku (skupiała również osoby z innych miast, m.in. Warszawy, Gorzowa Wielkopolskiego, Poznania, Szczecina). Jedną z głównych form działalności RMP było wydawanie pisma „Bratniak”. Głównym twórcą i ideologiem organizacji był Aleksander Hall, a patronem ideowym – Wiesław Chrzanowski. W 1980 r. członkowie RMP wspierali protestujących w Stoczni Gdańskiej, a po podpisaniu porozumień sierpniowych aktywnie włączyli się w działalność „Solidarności” (m.in. część z nich współtworzyła Biuro Informacji Prasowej KKP/KK NSZZ „Solidarność”). Po wprowadzeniu stanu wojennego członkowie RMP zawiesili jego działalność, oddając się do dyspozycji podziemnych władz „Solidarności”. Wielu z nich było nadal aktywnych w działalności opozycyjnej.

²⁸ Ruch „Wolność i Pokój” – istniejąca od 1985 r. pacyfistyczna organizacja opozycyjna. Powstała na bazie ruchu protestu przeciwko represjom wobec Marka Adamkiewicza, uwięzionego za odmowę służby wojskowej w 1984 r. Działacze WiP mocno angażowali się w protesty o charakterze ekologicznym, m.in. przeciwko budowie elektrowni jądrowej w Żarnowcu.

²⁹ Federacja Młodzieży Walczącej (FMW) – organizacja konspiracyjna zrzeszająca młodzież w wieku szkolnym, powstała w 1984 r. Działała głównie z dużych miastach, wydając pisma adresowane do uczniów, organizując demonstracje i inne akcje protestacyjne (często kończące się walkami z siłami MO i ZOMO). Aspirowała do roli koordynatora wszelkich działań młodzieżowych.

³⁰ Niezależne Zrzeszenie Studentów (NZS) – organizacja studencka powstała po sierpniu 1980 r., zarejestrowana 17 lutego 1981 r. Prowadziła działalność samokształceniową, kulturalną, wydawniczą i polityczną. NZS zostało rozwiązane 2 stycznia 1982 r. Następnie tworzone organizacje podziemne nawiązujące do jego idei. Odbudowa struktur NZS postępowala od 1986 r.

³¹ Ruch Społeczeństwa Alternatywnego (RSA) – organizacja anarchistyczna powstała w czerwcu 1983 r. w Gdańsku. Jej członkowie wydawali pismo „Gilotyna” redagowane m.in. przez Janusza i Cezarego Waluszków oraz Krzysztofa Skibę.

³² Ruch Młodzieży Niezależnej (RMN) – działające niezależnie od siebie w Lublinie i Gorzowie Wielkopolskim organizacje skupiające młodzież szkół średnich i w mniejszym stopniu podstawowych. W Gorzowie RMN powstał w kwietniu 1983 r. i działał do 1990 r. Jego członkowie wydawali pismo „Szaniec”, redagowane przez Marka Rusakiewicza i Krzysztofa Sobolewskiego. W Lublinie RMN założyli w październiku 1983 r. Marek Kosmala, Zbigniew Syska i Zbigniew Sznajder. Od

– Młodzieżowy Ruch Niepodległości³³ – 1 (Leszno).

Ostatnią grupę stanowi 70 nielegalnych czasopism, które nie są organizacyjnie związane z wcześniej sygnalizowanymi strukturami i grupami politycznymi. Posiadają określoną samodzielność w zakresie prezentowania treści, których odbiorcami są różne środowiska społeczne.

Ze względu na prezentowaną tematykę można podzielić je następująco:

- niezależne czasopisma społeczno-polityczne – 15 (m.in. „Krytyka”, „Vacat”, „Obóz”, „Nowa Koalicja”);
- niezależne czasopisma społeczno-kulturalne – 13 (m.in. „Kultura Niezależna”, „Szkice”, „Wezwanie”, „Obecność”, „Kurs”);
- niezależne czasopisma dot[yczące] nauki i oświaty – 7 (m.in. „Tu Teraz”, „Serwis Informacyjny”, „Skn”, „Wokół Nauki”);
- niezależne czasopisma młodzieży szkolnej – 13 (m.in. „Okienko”, „Wyrostek”, „UFO”, „Sokół”);
- niezależne czasopisma studenckie – 7 („ABC”, „Refleksy”, „Zero”, „Wolna Myśl”);
- chadeckie, socjaldemokratyczne i katolickie – 15 (m.in. „Spotkania”, „Homo-Homini”, „Waza”).

Podział czasopism wg środowisk, do których są kierowane

Poniższa tabela ma na celu przedstawienie zagrożenia nielegalnym czasopiśmiennictwem poszczególnych środowisk, ujmując również zagadnienie w układzie terytorialnym.

Lp.	Województwa	Środowiska								Ogół społeczeństwa	Razem
		Prac[ownicze], zakl[adowe], przem[ysłowc]	Kultura	Oświata	Nauka	Służba zdrowia	Młodzież	Rolnictwo	Razem		
1.	Białkopodlaskie	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2.	Białostockie	-	-	-	-	-	2	-	2	3	5
3.	Bielskie	2	-	-	-	-	-	-	2	1	3
4.	Bydgoskie	1	-	-	-	-	-	-	1	3	4
6.	Ciechanowskie	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
7.	Częstochowskie	2	-	-	-	-	-	-	2	2	4

grudnia 1985 r. wydawali oni pismo „Młodzieżowa Bibuła dla Wszystkich”, w czerwcu 1986 r. przemianowane na „Czarno na Białym”.

³³ Młodzieżowy Ruch Niepodległości – najprawdopodobniej mowa o Młodzieżowym Ruchu Niepodległość (MRN) z Wrocławia: konspiracyjnej organizacji młodzieży szkół średnich utworzonej w 1982 r. przez Andrzeja i Grzegorza Gersendorców. Członkowie MRN nie wykluczali walki zbrojnej, usiłowali gromadzić broń i materiały wybuchowe, prowadzili akcje sabotażowe (niszczyli tablice i plakaty propagandowe władz, nękali członków PZPR oraz SB i MO). Od 1985 r. wydawali pismo „Piłsudczyk”, następnie „Piłsudczyk Wielkopolski” (jako miejsce wydania podawano Leszno).

Lp.	Województwa	Środowiska								Ogół społeczeństwa	Razem
		Prac[ownicze], zakl[adowe], przem[ysłowe]	Kultura	Oświata	Nauka	Służba zdrowia	Młodzież	Rolnictwo	Razem		
8.	Elbląskie	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
9.	Gdańskie	11	1	1	2	-	11	-	26	6	32
10.	Gorzowskie	2	-	1	-	-	3	-	6	1	7
11.	Jeleniogórskie	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
12.	Kaliskie	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
13.	Katowickie	15	1	-	-	-	1	-	17	10	27
14.	Kieleckie	4	-	-	-	-	-	-	4	4	8
15.	Konińskie	2	-	-	-	-	-	-	2	-	2
16.	Koszalińskie	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
17.	Krakowskie m.	13	5	1	2	1	11	1	34	17	51
18.	Krośnieńskie	1	-	-	-	-	1	-	2	2	4
19.	Legnickie	2	-	-	-	-	-	-	2	1	3
20.	Leszczyńskie	-	-	-	-	-	1	-	1	1	2
21.	Lubelskie	3	-	1	-	-	3	1	8	7	15
22.	Łomżyńskie	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
23.	Łódzkie m.	6	1	1	-	-	2	-	10	7	17
24.	Nowosądeckie	-	-	-	-	-	-	-	-	3	3
25.	Olsztyńskie	-	-	-	-	-	1	-	1	1	2
26.	Opolskie	1	-	-	-	-	-	-	1	1	2
27.	Ostrołęckie	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
28.	Piłskie	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
29.	Piotrkowskie	1	-	-	-	-	-	-	1	2	3
30.	Płockie	-	-	-	-	-	1	-	1	2	3
31.	Poznańskie	2	2	-	2	-	6	-	12	5	17
32.	Przemyskie	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
33.	Radomskie	1	-	-	-	-	1	-	2	2	4
34.	Rzeszowskie	-	-	-	-	-	-	-	-	2	2
35.	Siedleckie	-	-	-	-	-	-	-	-	2	2
36.	Sieradzkie	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
37.	Skierniewickie	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
38.	Słupskie	1	-	-	-	-	-	-	1	-	1
39.	Suwalskie	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1

40.	Szczecińskie	5	1	-	1	-	2	-	9	8	17
41.	Tarnobrzeskie	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
42.	Tarnowskie	1	-	-	-	-	-	-	1	1	2
43.	Toruńskie	1	1	-	-	-	-	-	2	5	7
44.	Wałbrzyskie	-	-	-	-	-	-	-	-	2	2
45.	Warszawskie st.	14	7	3	6	2	10	1	43	45	88
46.	Włocławskie	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
47.	Wrocławskie	18	3	1	2	1	11	-	36	13	49
48.	Zamojskie	1	-	-	-	-	-	-	1	2	3
49.	Zielonogórskie	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
	NN	1	1	1	-	1	2	2	8	4	12
	Razem:	111	23	10	15	5	69	5	238	173	411

Biorąc za podstawę 411 czasopism, wstępnie dokonano podziału na te, które dotyczą konkretnych środowisk (234) oraz pozostałe, niemieszczące się w tych ramach (154), są to między innymi: część czasopism, która w przedziale tzw. „postsolidarnościowych” ujęte zostały jako regionalne i ponadregionalne oraz te, które docierają niemal do wszystkich środowisk i grup („Tygodnik Mazowsze”, „PWA”, „Krytyka”, „Vacat”, „Poglądy”, „Arka” itp.). Pozostałą część stanowią czasopisma przeznaczone dla osób z różnych środowisk, będących członkami czy sympatykami nielegalnych grup lub partii politycznych („Głos”, „Solidarność Walcząca”, „Antyk”, „Niepodległość”).

Podział 238 czasopism o profilu środowiskowym z uwzględnieniem geografii ich ukazywania się przedstawia się następująco:

– pracownicy zakładów przemysłowych – 111 tytułów w 24 województwach, z tego:

- Wrocław – 18 (np. „Hydralek”, „Głos Hutmenu”)
- Katowice – 15 (np. „Goniec Zabrzeński”, „Głośno”)
- Warszawa – 14 (np. „Los”, „Głos Wolnego Taksówkarza”, „Sektor”)
- Kraków – 13 (np. „Hutnik”, „Kablowiec”)
- Gdańsk – 11 (np. „Portowiec”, „Kadłub”)

– Kultura – 23 tytuły, w tym 4 staraniem Komitetu Kultury Niezależnej wydawane są w 9 województwach, z tego:

- Warszawa – 7 (np. „Kultura Niezależna”, „Wezwanie”, „Szkie”)
- Kraków – 5 (np. „Arka”, „Tędy”, „Bez Dekretu”)
- Wrocław – 3 (np. „Konkret”, „Obecność”)
- Poznań – 2 (np. „Czas Kultury”).

– Nauka – 15 tytułów, w tym 5 nakładem Społecznego Komitetu Nauki, wydawane w 6 województwach, z tego:

– Warszawa – 6 (np. „Almanach Humanistyczny”, „Wokół Nauki”, „Serwis Informacyjny SKN”)

- Gdańsk, Kraków, Poznań, Wrocław po 2
 - Szczecin – 1 („Biuletyn Informacyjny »Solidarność«”)

 - Oświata – 10 tytułów, w tym 6 pod auspicjami Zespołu Oświaty Niezależnej³⁴, wydawane w 7 województwach, z tego:
 - Warszawa – 3 (np. „Tu Teraz”, „Edukacja i Dialog”, „Wolny Głos Nauczycielski”)

 - Służba zdrowia – 5 tytułów, w tym 2 sumptem Socjalnej Komisji Zdrowia³⁵, wydawane w:
 - Warszawa – 2 („Głos Medyka”, „Zeszyty Niezależnej Myśli Lekarskiej”)
 - Kraków – 1 („Biuletyn Informacyjny AM i PSK”)
 - Wrocław – 1 („Samarytanka”)

 - Rolnictwo – 5 tytułów, w tym:
 - Warszawa – 1 („Solidarność Rolników”)
 - Kraków – 1 („Kłos”)
 - Lublin – 1 („Informator Solidarności”)

 - Młodzież – 69 tytułów. Czasopisma te dzielą się na kilka grup:
 - akademickie – 20, w tym 14 NZS (np. „Miś”, „Na indeksie”, „Kurier Akademicki”, „Barykada”)
 - młodzieży szkolnej – 11 (np. „Topolówka”, „UFO”, „Echo Dwójki” itp.)
 - Federacja Młodzieży Walczącej – 8 (np. „Szkoła”, „Monit”, „Orleńta”)
 - W[olność] i P[okój] – 7 (np. „Acapella”, „Serwis Informacyjny WIP”)
 - Ruch Społeczeństwa Alternatywnego – 5 (np. „Szejwk”, „Trawa”, „Homek”)
 - Ruch Młodzieży Niezależnej – 3 (np. „Szaniec”, „Czarno na białym”)
 - pozostałe – 15 (np. „Okienko”, „Staszek”, „Sokół”, „Krecik”)
- Stosunkowo duży procentowy udział czasopism młodzieżowych (15% w stosunku do ogółu wydawanych tytułów) wskazuje na rosnące zagrożenia tego środowiska indoktrynacją przeciwnika politycznego. O pozyskanie młodzieży dla swoich celów zabiegają różne odłamy opozycji. Stąd tyle tytułów i mnogość orientacji. Ze stosunkowo najmniejszym zagrożeniem mamy do czynienia w przypadku środowiska wiejskiego i służby zdrowia.

³⁴ Zespół Oświaty Niezależnej (ZON) – istniejąca od marca 1982 r. struktura podziemna, założona w Warszawie przez Krystynę Starczewską, Iwonę Tarnawską i Zofię Zaroń. ZON kierowała Krystyna Starczewska, a od 1987 r. – Andrzej Janowski. ZON działał poza strukturami podziemnej „Solidarności”, ale blisko współpracował z jej warszawskimi przywódcami: Zbigniewem Bujakiem, Zbigniewem Janasem i Wiktoorem Kulerskim. Zajmowano się wspieraniem działalności samokształceniowej (przygotowywanie niezależnych wydawnictw na ten temat). Wydawał m.in. pisma „Tu i Teraz”, „Edukacja i Dialog”, „Zeszyty Edukacji Narodowej” oraz wspierał finansowo niezależne inicjatywy oświatowe.

³⁵ Socjalna Komisja Zdrowia – struktura podziemna istniejąca od lutego 1984 r., zajmująca się przygotowywaniem niezależnych raportów dotyczących stanu zdrowia społeczeństwa polskiego. Komisja reprezentowała co najmniej trzy ośrodki: Warszawę, Gdańsk i Kraków. Wspierała prace badawcze i publikacje prac medycznych, które z powodów politycznych nie mogły ukazać się w oficjalnym obiegu. W tym celu wydawała „Zeszyty Niezależnej Myśli Lekarskiej”. Komisja dążyła do utworzenia w porozumieniu z Kościołem Niezależnego Funduszu Zdrowia. Komisja Współpracowała ze środowiskami niezależnej nauki i oświaty, najczęściej reprezentowała ją Zofia Kuratowska.

Z układu terytorialnego wydawania czasopism wynika, iż:
– na terenie 9 województw nie mamy do czynienia z ukazywaniem się nielegalnych czasopism,

– 5 województw wydaje 157 czasopism, co stanowi 67%. Są to:

– Warszawa – 84

– Kraków – 51

– Wrocław – 48

– Gdańsk – 32

– Katowice – 27

Podkreślić należy, iż na terenie Warszawy i Krakowa wydane są czasopisma adresowane do wszystkich środowisk.

W 28 województwach ilość tytułów waha się od 1 do 4.

W 6 województwach ilość tytułów waha się od 6 do 18.

Analiza nielegalnych czasopism w aspekcie technik powielania, formatów, objętości i częstotliwości ukazywania się

Nielegalne czasopisma są wytwarzane przy pomocy różnych technik wydawniczych, od prostych (sitoramki³⁶, powielacze białkowe³⁷) aż do półprofesjonalnych (powielacze offsetowe³⁸), przy jednoczesnym doskonaleniu technik pośrednich w postaci sitodruku. Stosowane techniki powielania określają też często format i objętość. Powielanie offsetowe umożliwia stosowanie mniejszych formatów, przy jednoczesnym zwiększeniu objętości, z zachowaniem dobrej czytelności, mimo zmniejszenia druku.

Poniższe tabele prezentują analizowane czasopisma pod kątem formatu, objętości, częstotliwości ukazywania się, nakładów i stosowanych technik w aspekcie „organizacyjnej” przynależności czasopism i przeznaczenia środowiskowego.

³⁶ Sitoramka – urządzenie do drukowania wykorzystywane przy tworzeniu drugoobiegowych publikacji. Opierało się na technice drukarskiej sitodruku. Na specjalnie przygotowanej ramce rozciągano nierozciągającą się tkaninę. Na nią наносzono emulsję światłoczułą (w której elementami drukującymi są oczka siatki przepuszczające farbę). Tekst, który zamierzano powielić, przenoszono na diapozytyw (miejsca, gdzie były litery, pozostawały przezroczyste, a tło czarne). Tekst naświetlano światłem. Przechodziło ono jedynie przez przezroczyste otwory w kształcie liter i wykruszało emulsję w taki sposób, że tworzył się na niej tekst. Matrycę sitodrukową nakładano na ramkę, a pod nią układano niezapisane kartki papieru. Następnie rozprowadzano farbę na matrycy, dzięki czemu na kartce pojawiał się tekst. Na tak wykonanej matrycy możliwe było wykonanie do 30 tys. kopii.

³⁷ Powielacz białkowy – urządzenie do drukowania wykorzystywane przy tworzeniu drugoobiegowych publikacji. Drukowanie polegało na umieszczeniu w maszynie do pisania matrycy białkowej, na której w wyniku uderzeń powstawał tekst. Matrycę z tekstem zakładało się na przygotowaną do tych celów ramkę. Na ramce umieszczano kartkę papieru, matrycę oraz tkaninę, a następnie przeciągano po niej wałek, z farbą. Farba przeciskała się na papier w miejscach, gdzie na matrycy znajdowały się litery. Początkowo do drukowania tą metodą niezbędna była praca dwóch osób: jednej, przeciągającej wałek i drugiej, podnoszącej ramkę i wyjmującej zadrukowaną kartkę. Dzięki innowacji technicznej wprowadzonej przez Witolda Łuczywo polegającej na wykorzystaniu gumki krawieckiej przywiązanej do ramki i innego przedmiotu, ramka sama się podnosiła po przeciągnięciu pędzlem, co umożliwiało obsługiwanie powielacza przez jedną osobę. Z jednej matrycy białkowej udawało się wykonać 2–3 tys. kopii.

³⁸ Powielacz offsetowy – profesjonalne urządzenie drukarskie umożliwiające osiąganie nakładów w dziesiątkach tysięcy egzemplarzy. Offsety najczęściej sprowadzano zza granicy. Były dość trudne w eksploatacji, wymagały specjalnej farby oraz miejsca, w którym ich głośna praca nie wzbudzała podejrzeń.

RODZAJ CZASOPISM	ILOŚĆ				FORMAT				ILOŚĆ STRON	CZĘSTOTLIWOŚĆ UKAZYWANIA SIĘ						TECHNIKA DRUKU				
	A3	A4	A5	A6						TYGODNIK	DWUTYGODNIK	MIESIĘCZNIK	DWUMIESIĘCZNIK	KWARTALNIK	NIEREGULARNE	NAKLAD	OFFSET	POWIELACZ	SITODRUK	INNE
ZAKŁADOWE	1	39	16	-	2-4	1	7	21	1	8	18	50-1500	8	21	23	4	8	21	23	4
	-	46	23	1	2-10	-	7	33	1	7	22	50-2500	10	25	31	4	10	25	31	4
	-	46	42	-	2-30	2	10	43	1	11	21	400-3000	17	35	31	5	17	35	31	5
	25	8	11	6	4-220	5	3	3	-	5	9	150-5000 ^c	10	5	10	-	10	5	10	-
SOLIDARNOŚĆ WALCZĄCA	-	7	16	1	2-64	-	6	9	2	5	2	100-10003 ^d	9	3	12	-	9	3	12	-
	78	33	44	-	4-64	3	3	35	-	14	23	50-500	16	26	34	2	16	26	34	2
INNE	-	25	40	5	2-10 40-300	-	5	25	-	13	27	100-3000	24	16	28	2	24	16	28	2
RAZEM	2	204	192	13	-	11	41	169	5	63	122	-	94	131	169	17	94	131	169	17

^c Tutaj przypis w dokumencie o następującej treści: W przypadku „Tygodnika Mazowsze” – Warszawa nakład wynosi przeciętnie 30 000 egz.

^d Tutaj przypis w dokumencie o następującej treści: W przypadku „Solidarności Walczącej” – Wrocław nakład wynosi przeciętnie 15-20 000 egz.

RODZAJ CZASOPISM	ILOŚĆ				FORMAT				ILOŚĆ STRON		CZĘSTOTLIWOŚĆ UKAZYWANIA SIĘ						TECHNIKA DRUKU						
	A3	A4	A5	A6							TYGODNIK	DWUTYGODNIK	MIESIĘCZNIK	DWUMIESIĘCZNIK	KWARTALNIK	NIEREGULARNE	NAKLAD	OFFSET	POWIELACZ	SITODRUK	INNE		
PRACOWNICY ZAKŁADÓW PRZEMYSŁOWYCH		111				2-30					1	13	51	1	15	30	50-1500	16	40	53	2		
	ŚRODOWISKA		23	4	16	3	30-220							6	2	8	7	100-3000	16	4	3		
			10	7	3	-	4-12							7	-	3	-	50-2500	2	6	2		
			15	5	9	-	4-16 20-100						2	4	1	-	8	50-500	-	4	8	3	
			5	3	2	-	2-4							2	-	-	3	50-300	1	-	4	-	
MŁODZIEŻOWE	69	24	43	2	2-12					3	5	31	-	7	23	100-1000	12	26	29	2			
ROLNICTWO	5	4	1	-	2-4							2	-	-	3	30-500	2	2	1	-			
OGÓL SPOŁECZEŃSTWA	173	79	85	8	2-10 20-300					7	21	66	1	30	48	20-100 ^e 100-3000	45	49	69	10			
RAZEM	411	204	192	13	-					11	41	169	5	63	122	-	94	131	169	17			

^e Tutaj przypis w dokumencie o następującej treści: W dwóch przypadkach („Tygodnik Mazowsze” – Warszawa i „Solidarność Walcząca” – Wrocław).

Zaprezentowane w tabelach dane pozwalają na uchwycenie kilku cech charakterystycznych.

Format czasopisma

Na 411 nielegalnych czasopism ukazuje się:

- 2 w formacie A3
- 204 w formacie A4
- 192 w formacie A5
- 13 w formacie A6

Charakterystyczną cechą, mającą swoje uzasadnienie (dokuczliwy brak papieru), jest tendencja zmniejszania – w porównaniu do lat ubiegłych formatu – do A5, a nawet A6. Dotyczy to szczególnie czasopism o większej objętości.

Objętość czasopism

Stan ilościowy czasopism z uwagi na objętość przedstawia się następująco:

Stron (od-do)	Ilość czasopism	Udział w %
2-4	259	63,0
4-10	68	16,5
10-20	18	4,4
20-50	31	7,5
50-100	12	3,0
100-200	17	4,1
ponad 200	6	1,5
Razem	411	100%

Z powyższego wynika wyraźnie, iż 79,5% stanowią czasopisma o objętości do 10, w tym 63% do 4 stron. W tej grupie przeważają czasopisma tzw. zakładowe, których treści adresowane są do pracowników zakładów przemysłowych, służby zdrowia, rolnictwa.

Większe objętościowo to przede wszystkim czasopisma o profilu społeczno-politycznym, kulturalnym, o zasięgu krajowym, przeznaczone dla bardziej wyrobionego czytelnika.

Częstotliwość ukazywania się:

- tygodniki – 11 – 2,7%
- dwutygodniki – 41 – 10,0%
- miesięczniki – 169 – 41,1%
- dwumiesięczniki – 5 – 1,2%
- kwartalniki – 63 – 15,3%
- nieregularniki – 122 – 29,7%

Podziału dokonano w oparciu o czasokres ukazywania się określany w podtytule czasopism.

Z operacyjnego rozpoznania natomiast wynika, iż zdecydowana większość czasopism nie dotrzymuje tych terminów, wychodzi nieregularnie. Jednym z takich typowych przykładów jest kwartalnik społeczno-polityczny „Krytyka”, który w rzeczywistości ukazuje się raz w roku³⁹. By tuszować taki stan rzeczy, redakcje wydają numery podwójne, np. nr 21/22 zima, lato 1986⁴⁰. Trudności w systematycznym ukazywaniu się nielegalnych czasopism wynikają z braku bazy technicznej lub dotarcia do niej. W znacznej części są też wynikiem działań prowadzonych przez SB. Miesięczniki i tzw. nieregularniki to 70,8% wszystkich czasopism. Wśród nich najczęściej adresowanych jest do pracowników zakładów przemysłowych i środowisk młodzieżowych. W ujęciu terytorialnym stanowią największą grupę wśród czasopism regionalnych. Kwartalniki z kolei dominują wśród czasopism o profilu kulturalnym.

Tygodniki stanowią jedynie 2,7%. Wydawanie raz na tydzień jest bardzo trudnym przedsięwzięciem. Trzeba być organizacyjnie bardzo prężnym, dysponować wysokokwalifikowanym zespołem, i to zarówno redakcyjnym jak i technicznym, by utrzymać tygodniowy charakter pisma. Z 11 tygodników 7 ukazuje się w Warszawie. Są to:

- „Tygodnik Mazowsze” – pismo NSZZ „Solidarność” Regionu Mazowsze,
- „Przegląd Wiadomości Agencyjnych”,
- „CDN – Głos Wolnego Robotnika” – pismo Międzyzakładowego Robotniczego Komitetu „Solidarność”.
- „Wiadomości. Biuletyn Informacyjny. Pismo NSZZ »Solidarność« Region Mazowsze”,
- „Wola” – Pismo Międzyzakładowego Komitetu Koordynacyjnego,
- „Serwis Informacyjny WiP”,
- „Wolny Głos Ursusa”.

Pięć z nich ukazuje się od 1982 roku.

Nakłady

Nakłady czasopism są trudne do ustalenia. Brak pełnego rozpoznania operacyjnego bazy technicznej przeciwnika uniemożliwia dokładne określenie nakładów nielegalnych czasopism. Również nakłady, podawane niekiedy w stopce czasopisma, nie odpowiadają stanom rzeczywistym – są mocno zawyżane. Stąd prezentowane dane mają charakter szacunkowy.

Jeżeli brać pod uwagę czasopisma o charakterze postsolidarnościowym, to nakłady ich kształtują się następująco:

- zakładowe – od 50 do 1500 egz.
- ponadzakładowe – od 50 do 2500 egz.
- regionalne – od 400 do 3000 egz.
- ponadregionalne – od 150 do 5000 egz.

³⁹ Informacja podana w dokumencie jest niedokładna. Redakcja „Krytyki” rzeczywiście nie dotrzymywała kwartalnego cyklu ukazywania się pisma, jednak kolejne numery ukazywały się przynajmniej dwa razy w roku.

⁴⁰ W rzeczywistości numery 21 i 22 „Krytyki” ukazały się oddzielnie. Numer 21 z datą 1986 r., numer 22 z datą 1987 r.

Czasopismem o największym jednorazowym nakładzie jest „Tygodnik Mazowski”, którego nakład dochodzi do 30, a nawet 50 tysięcy egzemplarzy, łącznie z edycjami regionalnymi, np. Pomorza Zachodniego – Szczecin. Czasopismo to – poprzez kolportaż – jest jako jedyne obecne praktycznie na terenie wszystkich lub prawie wszystkich województw.

W ujęciu czasopism środowiskowych nakłady kształtują się następująco:

- kultura – 100–3000 egz.
- oświata – 50–2500 egz.
- nauka – 50–500 egz.
- służba zdrowia – 100–1000 egz.
- młodzież – 100–1000 egz.
- rolnictwo – 30–500 egz.

Technika druku

Struktury konspiracyjne dysponują zróżnicowaną bazą techniczną. W części wykorzystują również tzw. małą poligrafię w sektorze państwowym i spółdzielczym. Ma to miejsce przede wszystkim na terenie Warszawy. Technika powielania nielegalnych czasopism jest różna, zależna od możliwości, jakimi dana struktura dysponuje.

Na 411 nielegalnych czasopism wykonanych jest:

- 94 – techniką offsetową;
- 131 – techniką powielaczową;
- 169 – techniką sitodruku;
- 17 – inne (kserograf).

Są to dane wstępne. Pełnymi wynikami będzie można dysponować po przeprowadzeniu całościowych badań w Zakładzie Kryminalistyki KG MO⁴¹.

Podkreślić należy, że poszczególne tytuły ukazywały lub ukazują się z różnych przyczyn, przede wszystkim w wyniku działań SB, raz np. techniką offsetową, innym razem metodą sitodruku. Stąd trudno otrzymać dane w pełni jednolite. Z przedstawionych wyżej danych wynika, iż najbardziej dostępną jest technika sitodruku. W porównaniu z danymi z lat ubiegłych oraz w oparciu o posiadane rozpoznanie operacyjne można stwierdzić, iż mamy do czynienia z tendencją przechodzenia od techniki sitodrukowej do powielaczowej, a nawet offsetowej, jako nowocześniejszych, a zarazem o wiele wydajniejszych.

Mamy tu do czynienia z kolejną prawidłowością, tzn. im większy nakład i zasięg nielegalnego czasopisma, tym technika powielania wyższa. Np. „Tygodnik Mazowski”, by mógł spełniać wiodącą rolę wśród innych i maksymalnie szybko docierać do czytelnika, przygotowywany jest w 10–15 egz. matryc offsetowych, przetrzucanych do większych ośrodków i tam drukowany.

Periodyki, zwłaszcza o charakterze społeczno-politycznym i kulturalno-literackim, by przebić się na „zatłoczonym” rynku, starają się o jak najlepsze wykona-

⁴¹ W Kartotece Dokumentów Anonimowych (KDA) założonej w Zakładzie Kryminalistyki Komendy Głównej MO rejestrowano pisma drugoobiegowe przejęte przez funkcjonariuszy SB. Badano tam znaki szczególne danego pisma (formę druku, właściwości papieru, rodzaj czcionki i maszyny, na jakim powstawały teksty itp.). Sprawdzenie przejętego pisma w KDA było jedną z podstawowych

nie techniczne, szatę graficzną i czytelność. Stąd też trend do stosowania w miarę wysokiej techniki. Pozwala to również na podwyższenie cen, które w przypadku „uznanych” kwartalników dochodzą do 500 a nawet 800 złotych.

Ocena politologiczna czasopism

Prezentowane dotychczas w różnym ujęciu podziały czasopism nie uwzględniały treści w nich zawartych. Są one zróżnicowane i w dużej mierze uzależnione od odbiorcy, do którego są adresowane.

Cechą wspólną jest spełnianie funkcji propagandowej i indoktrynacja polityczna odbiorcy.

Rozbieżne są formy i metody zmierzające do osiągnięcia tego głównego celu. Stąd czasopisma od strony politycznej różnią się między sobą, a podziały są dość wyraźne.

Ze względu na treść, czasopisma można podzielić na:

- informacyjne,
- informacyjno-programujące,
- środowiskowe,
- organa prasowe grup i partii politycznych,
- tematyczne.

Grupa pierwsza – czasopisma informacyjne – jest dość szeroka i nastawiona na tzw. przeciętnego odbiorcę. Do tej grupy czasopism zaliczyć należy przede wszystkim wspomniane poprzednio czasopisma zakładowe i ponadzakładowe. Są to z reguły pisma o niewielkiej objętości. Stąd też treści w nich zawarte są z konieczności bardzo ograniczone i sprowadzają się do prezentowania oświadczeń TKK, RKW, TRS oraz różnego rodzaju Komisji Zakładowych „S”.

Część publicystyczna ogranicza się do drobnych artykułów dot[yczących] życia zakładu, negatywnych komentarzy na temat związków zawodowych, organizacji politycznych funkcjonujących w zakładzie czy poszczególnych osób, które swym działaniem „narażają się” działaczom „Solidarności” i redagującym pismo. Również przejawy działalności MO i SB są tam odnotowywane. Określenie „część publicystyczna” jest stwierdzeniem niejako na wyrost, bowiem nie ma w niej rozważań własnych koncepcji programowych, nie ma prób określania własnych kierunków działania. Bazuje się na wzorcach wypracowanych przez region lub zaleceń wynikających z decyzji czy sugestii TKK. Zarówno informacje jak i pseudopublicystyka mają za zadanie inspirowanie do określonych działań, jątrzenia i zaostrzenia sytuacji w zakładzie, niewielkim środowisku czy grupie osób, do którego są kierowane. Należy zaznaczyć, iż czasopisma określane mianem informacyjnych są z reguły słabe merytorycznie. Stanowią swoisty melanz oświadczeń i informacji złożony często dowolnie, niezbyt przejrzyste dla czytelnika. Stosowana tu forma propagandowa nastawiona jest na działania bezpośrednie, zarówno inspirujące, jak i integrujące swych czytelników.

czynności podejmowanych przez funkcjonariuszy SB zwalczających drugi obieg wydawniczy. KDA nie została włączona do zasobu IPN, dlatego nie wiadomo, jak bogatą bazę porównawczą udało się zgromadzić SB.

Druga grupa czasopism ma charakter informacyjno-programujący. Są to przede wszystkim czasopisma będące organami prasowymi grup kierowniczych poszczególnych regionów.

Część informacyjna tych czasopism to przede wszystkim z jednej strony blok różnego rodzaju oświadczeń własnych i organów nadrzędnych (np. TKK), z drugiej usystematyzowany przegląd wydarzeń w regionie, opracowywany pod kątem własnych wymagań propagandowych.

Ilość i jakość prezentowanej części informacyjnej uzależniona jest w znacznej mierze od faktu, czy jest to jedyne i wiodące tego typu pismo w regionie, czy też region posiada do swojej dyspozycji inne pisma, np. środowiskowe, tematyczne itp.

Z uwagi na to, iż pisma te nastawione są na w miarę masowego odbiorcę, tematyka przekazywanych informacji jest z reguły dość szeroka i obejmuje wybrane elementy z życia społecznego, gospodarczego, kulturalnego, oświatowego itp.

Część publicystyczna jest w znacznej mierze tematycznie spójna z częścią informacyjną. Artykuły prezentowane są w formie bardzo zwartej, o czym decyduje przede wszystkim objętość czasopisma, co jest cechą charakterystyczną dla publicystyki tego typu pism. Drugim charakterystycznym elementem jest spełnianie funkcji programującej. Merytorycznie wszystkie te pisma „podwiązane” są pod idee reprezentowane przez NSZZ „Solidarność” i niejako podporządkowane jako pisma regionalne pod TKK. Akceptują program TKK i propagują go na swoich łamach, ale realizacje zakładowych w programach celów usiłują osiągnąć własnymi drogami. Stąd w prezentowanej publicystyce wiele artykułów przedstawiających własny punkt widzenia na sprawy związku, społeczeństwa czy gospodarki, wychodzące poza ramy narzucone przez TKK.

Ocena nie byłaby pełna, gdyby nie zaznaczyć, iż zarówno informacje, jak i artykuły dobierane są i prezentowane z uwzględnieniem czynnika propagandowego, indoktrynującego czytelników. Bardzo ważna jest forma prezentowania treści. Czytelnik (odbiorca) ma ugruntować swoje przekonania o sile, którą reprezentuje związek, o zwartości szeregów, o słuszności poglądów, dbałości i walki o niego i o społeczeństwo. Treść jest tak redagowana, by tworzyć płaszczyznę jednoczącą zdecydowanych i wspierającą wątpiących.

Czasopisma informacyjno-programujące są mocno zróżnicowane. Decyduje o tym siła redakcji i uplasowanie osób ją tworzących w gremiach kierowniczych regionu.

Stąd do tego typu czasopism zaliczyć należy zarówno „Tygodnik Mazowsze” o bardzo szerokim oddziaływaniu i dużej sile programowania działań, jak i np. „Solidarność. Biuletyn Informacyjny” w Białymstoku, który jest pismem wiodącym w regionie, ale grono odbiorców ma bardzo wąskie, a poza regionem praktycznie nie jest prawie kolportowane.

Grupę czasopism środowiskowych tworzą pisma, których treść przeznaczona i adresowana jest dla konkretnych grup czy środowisk. Czasopisma te tematycznie odbierane są w zależności od odbiorcy, jego zainteresowań, poziomu intelektualnego itp. Stąd wiele z tych czasopism zawęży swą tematykę, odpowiednio ją ukierunkowując. Można mówić o pewnej specjalizacji tematycznej. Pod tym kątem tworzone są również składy redakcyjne.

Z analizy wynika, iż czasopisma tego typu kierowane są przede wszystkim do następujących środowisk:

- młodzieżowych;
- kulturalnych;
- oświatowych;
- naukowych;
- służby zdrowia.

Czasopisma młodzieżowe są wyraźnie zróżnicowane ze względu na odbiorcę: mniej wyrobionego – czyli młodzież szkół ponadpodstawowych – i bardziej wyrobionego, czyli młodzież akademicką. W znacznej części tematyka tych czasopism jest tak ustawiona, aby mogły one prowadzić walkę o „dusze” młodych ludzi, jako przyszłą kadrę, mającą przejąć pałeczkę opozycyjnej działalności. Stąd duży ładunek emocjonalny w treści, ostra indoktrynacja polityczna, granie na emocjach środowiska. Znaczna ilość zawartych treści to treści hasłowe, mobilizujące do bezpośrednich działań, bez oglądania się na konsekwencje, jakie mogą ponieść młodzi ludzie ulegający namowom i emocjom.

Publicystyka w tych pismach koncentruje się na wykazywaniu rzekomo błędnego modelu nauczania (zarówno w szkołach, jak i na uczelniach), krytykowaniu osób odpowiedzialnych za realizowanie tego programu i eksponowaniu samokształcenia, w oparciu o materiały udostępniane przez opozycję, jako niezbędnego czynnika rozwoju intelektualnego i światopoglądowego, propagowaniu haseł ponownego oporu środowisk akademickich w oparciu o wezwanie tworzenia grup b[yłego] Niezależnego Zrzeszenia Studentów.

Oddzielną pozycją wśród tych czasopism są te, które wydaje tzw. Ruch „Wolność i Pokój”. Eksponowane są w nich nośne i modne wśród młodzieży hasła: odmowa służby wojskowej i ruch ekologiczny. Niezależnie od tego propaguje się indywidualne i grupowe formy „niezależnej” walki o pokój, łącząc ją z hasłem walki o prawa człowieka. W ten sposób, pod pozorem pięknych i społecznie popularnych haseł, realizowana jest koncepcja destrukcji środowisk młodzieżowych i przeciwstawianie ich ustrojowi socjalistycznemu.

Absolutnym ewenementem są czasopisma przeznaczone dla dzieci: „Krecik”, wydawany w Krakowie i „Okienko” w Warszawie.

Czasopisma kulturalne stanowią swoistą płaszczyznę popularyzowania „dobrobytu” kulturalnego tzw. drugiego obiegu. Czasopisma te, aczkolwiek adresowane do ogółu społeczeństwa, faktycznie przeznaczone są dla czytelnika o względnie wyrobionym poziomie intelektualnym, w tym osób funkcjonujących w sferze kultury. Prezentowane są problemy z różnych dziedzin literatury (proza, poezja, eseistyka, itp.), a także teatru, filmu itp. Publicystyka w tych czasopismach sprządza się do gloryfikowania twórców „drugiego obiegu”, wykazywania rzekomych strat ponoszonych przez kulturę narodową w wyniku braku pluralizmu w kulturze i w ślad za tym uniemożliwienie niektórym twórcom przemawiania „pełnym” głosem do społeczeństwa. Ponadto prezentowane są różnorodne zjawiska zachodzące w sferze kultury oraz instytucjach ją reprezentujących, poddawana jest totalnej krytyce polityka kulturalna państwa, uniemożliwiająca jakoby swobodny rozwój twórczy. Liczące się czasopisma środowisk kulturalnych, takie jak np. „Kultura Niezależna”, mają swego sponsora; jest nim funkcjonujący

w ramach tzw. Konsorcjum „OKNO”⁴² – Komitet Kultury Niezależnej⁴³. Komitet ten finansuje różnego rodzaju przedsięwzięcia wydawnicze, a przede wszystkim programuje działalność „niezależnej kultury”. Stąd szereg czasopism udostępnia swe łamy Komitetowi Kultury Niezależnej, propagując jego inicjatywy (konkursy, oświadczenia, nagrody dla twórców, itp.), a także szeroko informuje o imprezach organizowanych wspólnie z Kościołem (wystawy, występy, itp.).

W czasopismach poświęconych sferze kultury nie występuje element tzw. bezpośredniego oddziaływania propagandowego. Tematyka jest tak ustawiona, by z jednej strony kształtować politykę kulturalną w kraju, a z drugiej – poprzez odpowiedni dobór tekstów – oddziaływać na określone kręgi społeczeństwa (przede wszystkim inteligencję) i stopniowo ugruntowywać te idee, które są w tekstach preferowane.

Czasopisma oświatowe przeznaczone dla kadry nauczycielskiej i dydaktycznej szkół ponadpodstawowych oraz ludzi zatrudnionych w sferze oświaty. Czasopisma te są sponsorowane przez tzw. Zespół Oświaty Niezależnej (ZON).

Tematyka tych czasopism sprowadza się do:

- krytykowania aktualnego modelu szkolnictwa;
- wywierania nacisku na wprowadzenie korzystnych z punktu widzenia opozycji zmian programowych;
- inspirowania kadry nauczycielskiej do kształtowania poglądów młodego pokolenia;
- inspirowania do samokształcenia w oparciu o materiały programowe dla tego środowiska, np. „Zeszyty Edukacji Narodowej”;
- eksponowania problematyki zawodowej, socjalnej i związkowej środowiska.

Czasopisma naukowe podejmują w swej tematyce całokształt problemów związanych z funkcjonowaniem nauki. Kierowane są do ludzi reprezentujących naukę: instytuty, uczelnie, administracja tych jednostek.

Tematyka tych czasopism sprowadza się do:

- krytykowania modelu funkcjonowania szkolnictwa wyższego i ingerencji państwa w ten model;
- inspirowania kadry dydaktycznej do „demokratyzacji” funkcjonowania uczelni i programów nauczania;
- prezentowania artykułów problemowych dot[yczących] funkcjonowania nauki;
- popularyzowania dorobku naukowego osób ze świata nauki, którzy ze względu na swe poglądy polityczne są „dyskredytowani” przez władze;

⁴² Konsorcjum „OKNO” – podziemna struktura powstała jesienią 1983 r. jako porozumienie przedstawicieli Związku Oświaty Niezależnej, Komitetu Kultury Niezależnej, Społecznego Komitetu Nauki i reprezentującego RKW NSZZ „Solidarność” Mazowsze Wiktora Kulerskiego. Do jej zadań należał podział środków finansowych przeznaczonych na niezależną działalność naukową, oświatową i kulturalną oraz wyłonienie przedstawiciela tych środowisk, odpowiadającego za kontakty zagraniczne i z władzami „Solidarności”.

⁴³ Komitet Kultury Niezależnej – struktura podziemna działająca od 1982 r., kierowana przez Janusza Ścikałskiego i Teresę Bogucką, zajmująca się koordynowaniem i wspieraniem finansowym niezależnej działalności kulturalnej. Komitet Kultury Niezależnej wydawał od 1983 r. pismo „Kultura Niezależna”, przyznawał również Nagrodę Kulturalną „Solidarności”.

- ingerencji w sprawy wyborów ciał samorządowych i władz uczelni;
- prezentowania i kształtowania problematyki zawodowej, socjalnej i związkowej środowiska.

Czasopisma przeznaczone dla środowisk naukowych mają swego sponsora kształtującego ich działania programowe i formy oddziaływania na to środowisko. Tym sponsorem jest tzw. Społeczny Komitet Nauki⁴⁴ (SKN).

Środowiskowe czasopisma służby zdrowia przeznaczone są dla pracowników zatrudnionych w resorcie służby zdrowia i poruszają problemy związane z funkcjonowaniem tego resortu i środowiska.

Problematyka prezentowanych tekstów sprawdza się do:

- krytykowania niewłaściwej opieki zdrowotnej społeczeństwa będącej wynikiem złej polityki państwa w tym zakresie (brak leków i środków finansowanych, brak personelu, miejsc w szpitalach itp.);
- eksponowania zagrożenia społeczeństwa chorobami społecznymi i zawodowymi przy równoczesnej biernej reakcji na ten stan rzeczy przez państwo;
- inspirowania pracowników służby zdrowia do walki o sprawy płacowe i socjalne;
- ugruntowania pozycji związkowych i samorządowych.

Inspiratorem prezentowanej tematyki oraz działań programowych jest Społeczna Komisja Zdrowia funkcjonująca w ramach tzw. Konsorcjum „OKNO”.

„Organa” prasowe grup i partii politycznych

Każda powstała partia czy grupa polityczna wpisująca się w krajobraz opozycji posiada ambicje do tworzenia własnego czasopisma, będącego nie tylko wizytówką jej istnienia, ale przede wszystkim jej „organem” prasowym. Czasopisma te służą do:

- prezentacji programu politycznego;
- przedstawiania – bardziej w kategorii życzeń – własnych działań i osiągnięć;
- agitowania osób wokół wysuwanych idei i pomnażania swych członków;
- wysuwania płaszczyzn wspólnych działań z grupami politycznymi oraz siłami opozycyjnymi w innych krajach socjalistycznych;
- inspirowania społeczeństwa do działania o charakterze antyustrojowym pod hasłami pluralizmu, walki o prawa człowieka i demokratyzacji życia polityczno-społecznego.

Ostatnią analizowaną kategorię tworzą czasopisma przeznaczone dla ogółu odbiorców. W tej grupie szczególną rolę odgrywają czasopisma poruszające problematykę społeczno-polityczną i rzekomego naruszania zasad praworządności przez różne instytucje państwa, głównie organa ścigania. W czasopismach społeczno-politycznych poruszane są sprawy dot[yczące] m.in.:

- procesów społeczno-politycznych zachodzących w kraju;
- ocen i obserwacji zjawisk politycznych;

⁴⁴ Społeczny Komitet Nauki (SKN) – struktura podziemna działająca od przełomu 1981 i 1982 r. (formalnie od 1983 r.), zajmująca się organizowaniem i finansowaniem niezależnej działalności naukowej. Pracami komitetu kierowała Rada Ogólna SKN tworzona przez znanych naukowców związanych z opozycją. Jej nieformalnym przewodniczącym był Klemens Szaniawski.

- prezentowania programów politycznych i ich ocen;
- kierunków i sposobu działania opozycji (z próbami inicjowania w tym temacie dyskusji o charakterze polemicznym);
- prezentowania tendencji zachodzących w polityce światowej ze szczególnym uwzględnieniem różnych przejawów działalności opozycyjnej w krajach socjalistycznych.

Czasopisma poświęcone problematyce „ochrony” praworządności eksponują m.in.:

- oceny prawne zjawisk zachodzących w kraju;
- krytykę istniejącego systemu prawnego;
- możliwość prowadzenia działalności opozycyjnej w ramach istniejącego ustawodawstwa;
- tendencyjne informowanie o łamaniu prawa przez różne organa władzy, ze szczególnym uwzględnieniem organów MO i SB;
- informowanie o stosowanych sankcjach karnych i karach administracyjnych w stosunku do osób, które prowadziły działalność opozycyjną.

Oddzielną pozycję stanowią pisma wielotematyczne takie jak np. „KOS” – pismo Komitetu Oporu Społecznego (Warszawa). Mają one rozbudowane działy problemowe (np. praworządność, kultura, blok społeczno-polityczny) i kierowane są dla szerokiego kręgu odbiorców.

III. Nielegalne Oficyny Wydawnicze i ich działalność edytorska

Przedmiotem niniejszej analizy są nielegalne oficyny wydawnicze i ich efekty „produkcyjne” z lat 1986–1987, bowiem tworzą one nadal realne zagrożenia dla tworzenia obcego nam stanu świadomości społecznej i wpływają – co prawda w ograniczonym zakresie – na klimat polityczno-społeczny w niektórych środowiskach, do których docierają. Podkreślić należy, że problem działania nielegalnych oficyn wydawniczych nie dotyczy wszystkich województw naszego kraju. Świadczą o tym dane zawarte w poniższej tabeli:

Lp.	Województwo	Oficyny wydawnicze działające w lat[ach] 1982–1987	Oficyny wydawnicze działające w lat[ach] 1986–1987
1.	Białystok	3	-
2.	Elbląg	1	-
3.	Gdańsk	17	6
4.	Gorzów	2	1
5.	Katowice	7	5
6.	Kielce	4	1
7.	Kraków	44	18
8.	Legnica	1	1
9.	Lublin	12	7
10.	Łódź	6	1
11.	Olsztyn	1	-

12.	Opole	1	-
13.	Poznań	11	1
14.	Siedlce	2	2
15.	Szczecin	5	2
16.	Wałbrzych	1	-
17.	Warszawa	156	65
18.	Wrocław	32	9
19.	Wydawnictwa bez określenia miejsca wydania	90	26
	Ogółem	405	145

Z powyższej tabeli jednoznacznie wynika, iż problem powstawania i funkcjonowania nielegalnych oficyn wydawniczych jest ściśle związany z dużymi aglomeracjami miejskimi typu Warszawa, Kraków, Wrocław, co ma swój związek przyczynowy w fakcie istnienia w tych aglomeracjach w miarę rozbudowanych organizacyjnie struktur konspiracyjnych i tzw. grup politycznych.

Ogółem, jak już wcześniej stwierdzono, w latach 1986 – I połowa 1987 [r.], ukazało się w nielegalnym kolportażu 528 pozycji książkowych i broszurowych, sygnowanych nazwami 145 oficyn wydawniczych, z czego w 1986 r. – 448 i w I połowie 1987 r. – 80.

Różny jest czasokres funkcjonowania oficyn wydawniczych prowadzących nielegalną działalność edytorską w latach 1986–1987 i wygląda ona następująco:

– 12 oficyn działa od 1982 r. Są to:

1. Biblioteka Obserwatora Wojennego – Kraków
2. Niezależna Oficyna Wydawnicza – Warszawa
3. Oficyna Liberalów – Warszawa⁴⁵
4. Wydawnictwo CDN – Warszawa
5. Wydawnictwo „Głos” – Warszawa
6. Wydawnictwo „Krań” – Warszawa
7. Wydawnictwo Przedświt – Warszawa
8. Wydawnictwo Słowo – Warszawa
9. Wydawnictwo „Solidarność Walcząca” – Łódź⁴⁶
10. Wydawnictwo Społeczne KOS – Warszawa

⁴⁵ Właściwie: Oficyna Liberalów – niezależne wydawnictwo założone w 1978 r. przez Janusza Korwin-Mikkego. Wydawało literaturę piękną, prace publicystyczne, gospodarcze, historyczne, m.in. *Biblioteczkę Laureatów nagrody Nobla*. W sumie wydało 98 książek i broszur.

⁴⁶ Wydawnictwo „Solidarność Walcząca” – wydawnictwo założone przez Wiesława Maciejewskiego i Waldemara Śmiecińskiego, działające w Łodzi w latach 1981–1983 i 1986–1989 i wydające biuletyn „Solidarność Walcząca” (pismo MKS NSZZ „Solidarność” Regionu Łódzkiego).

11. Wydawnictwo Spotkania⁴⁷ – Kraków–Lublin
12. Wydawnictwo „W” – Warszawa
- 19 oficyn działa od 1983 r. Są to:
 1. Agencja Wydawnicza Solidarności Walczącej – Wrocław⁴⁸
 2. Biblioteka Informatora Regionu Środkowo-Wschodniego NSZZ „Solidarność” – Lublin⁴⁹
 3. Inicjatywa Wydawnicza „Aspekt” – Wrocław⁵⁰
 4. Krakowskie Towarzystwo Wydawnicze – Kraków⁵¹
 5. Oficyna Literacka – Kraków⁵²
 6. Oficyna Śląska – Katowice⁵³
 7. Oficyna Wydawnicza Pokolenie – Warszawa⁵⁴
 8. Wszechnica Społeczno-Polityczna – Warszawa⁵⁵
 9. Wydawnictwo Arka – Kraków⁵⁶
 10. Wydawnictwo In Corpore – Warszawa⁵⁷

⁴⁷ „Spotkania” – prawdopodobnie chodzi o pismo „Spotkania” wydawane w Lublinie (okresowo w Warszawie i Krakowie) w latach 1977–1989. Od 1978 r. w Paryżu ukazywała się tzw. Biblioteka Spotkań współpracująca z pismem wydawanym w kraju.

⁴⁸ Agencja Wydawnicza Solidarności Walczącej – wydawnictwo Solidarności Walczącej we Wrocławiu, istniejące w latach 1982–1987. Wydawało pisma: „Solidarność Walcząca”, „Biuletyn Dolnośląski” oraz „Solidarność Dolnośląska”, „Walkę”, „Czas”, „Galicję”, „Gryfa”, „Wolną Polskę”, a także opracowania historyczne, książki i broszury publicystyczne.

⁴⁹ Biblioteka Informatora Regionu Środkowo-Wschodniego NSZZ „Solidarność” – niezależne wydawnictwo założone z inicjatywy Wojciecha Guza w 1983 r. w Lublinie. Tworzone przez zespół „Informatora Regionu Środkowo-Wschodniego”. Wydawało książki wspomnieniowe, śpiewniki, poradniki i dokumenty. W sumie wydawnictwo opublikowało 17 tytułów.

⁵⁰ Inicjatywa Wydawnicza „Aspekt” – niezależne wydawnictwo założone w 1983 r. we Wrocławiu przez Krzysztofa Hoffmana i Jacka Mulaka. Publikowało prace historyczne, literaturę piękną, wspomnienia, podręczniki. W sumie opublikowało ok. 40 książek.

⁵¹ Krakowskie Towarzystwo Wydawnicze – wydawnictwo działające z inicjatywy Krzysztofa Budziakowskiego w Krakowie w latach 1982–1987, wydające książki literackie, historyczne i publicystyczne. Opublikowało 20 tytułów.

⁵² Oficyna Literacka – niezależne wydawnictwo powstałe w 1982 r., kierowane przez Henryka Karkoszę. Wydawnictwo publikowało głównie literaturę piękną, m.in. tomiki poetyckie Stanisława Barańczaka, Josifa Brodskiego, Zbigniewa Herberta i Czesława Miłosza. Kierujący pracami wydawnictwa Henryk Karkosza w latach 1979–1989 był tajnym współpracownikiem Służby Bezpieczeństwa ps. Monika (zob.: H. Głębocki, E. Zajac, „Ketman” i „Monika”...).

⁵³ Oficyna Śląska – niezależne wydawnictwo działające w Katowicach w latach 1986–1990, kierowane przez Zdzisława Woźniaka. W sumie wydało 9 książek.

⁵⁴ Oficyna Wydawnicza Pokolenie – niezależne wydawnictwo działające od 1983 r., kierowane przez Waldemara Gniadka. Jego struktury tworzyli przede wszystkim byli uczniowie XLI LO im. Joachima Lelewela. Publikacje wydawane przez Pokolenie dotyczyły przede wszystkim historii najnowszej. Drukowano prasę podziemną, m.in. „Wezwanie”, „Kulturę Niezależną”, „Politykę Polską”, „Tu Teraz”, „KOS”.

⁵⁵ Wszechnica Społeczno-Polityczna – w ten sposób sygnowano niektóre publikacje wydawane przez Krakowską Oficynę Literacką.

⁵⁶ Wydawnictwo Arka – wydawnictwo drukujące pismo „Arka”, jedno z najważniejszych podziemnych pism społeczno-kulturalnych, wydawane od czerwca 1983 r. do 1989 r. w Krakowie. Opublikowało 14 książek i broszur.

⁵⁷ Wydawnictwo In Corpore – warszawskie wydawnictwo działające w latach 1983–1984, założone i kierowane przez Pawła Juzwę. Wydało 6 książek o tematyce literackiej i historycznej.

11. Wydawnictwo Kraków – Kraków⁵⁸
12. Wydawnictwo „Kurs” – Warszawa-Łódź⁵⁹
13. Wydawnictwo Libertas – Kraków⁶⁰
14. Wydawnictwo Maraton – Warszawa⁶¹
15. Wydawnictwo Myśli Nieinternowanej – Kraków⁶²
16. Wydawnictwo Promienistych⁶³
17. Wydawnictwo Rota – Kraków⁶⁴
18. Wydawnictwo Solidarność Narodu – Warszawa⁶⁵
19. Wydawnictwo „V” – Warszawa⁶⁶

- 18 oficyn działa od 1984 r.
- 25 oficyn działa od 1985 r.
- 61 oficyn powstało w 1986 r.
- 9 oficyn rozpoczęło działalność w 1987 r.

Nierównomierny jest udział nielegalnych oficyn w ilości wydanych pozycji książkowych i broszurowych. Jest kilkanaście wydawnictw, które w sposób zdecydowany, zarówno pod względem ilości wydanych pozycji, jak również określenia pewnej koncepcji wydawniczej, decydują o obrocie tzw. drugiego obiegu. Należą do nich (w nawiasie rok rozpoczęcia działalności):

⁵⁸ Wydawnictwo Kraków – krakowskie wydawnictwo niezależne działające od 1985 r., związane z Małopolskim Komitetem Walki o Praworządność. Założone i prowadzone przez Wiesława Zabłockiego, Aleksandra Herzoga i Józefa Mrocza. Wydało 13 publikacji o charakterze publicystycznym i historycznym.

⁵⁹ Wydawnictwo „Kurs” – wydawnictwo założone przez Stanisława Michalkiewicza (Warszawa) oraz Mariana Miszańskiego (Łódź) w 1983 r. Wydawało Niezależny Miesięcznik Literacki „Kurs”. W sumie opublikowało 34 broszury i książki o charakterze konserwatywno-liberalnym.

⁶⁰ Wydawnictwo Libertas – niezależne wydawnictwo krakowskie założone w 1983 r.; jego szefem był Bogdan Rogatko. Wydawało pismo społeczno-kulturalne „Miesięcznik Małopolski” oraz opracowania historyczne i publicystykę. Część publikacji sygnowano nazwami Niezależna Biblioteka Krakowska lub Wydawnictwo Liberte. W sumie wydawnictwo opublikowało 47 książek i broszur.

⁶¹ Wydawnictwo Maraton – niezależne wydawnictwo warszawskie założone w 1983 r. Opublikowało 40 książek i broszur, głównie o charakterze antykomunistycznym, w tym m.in. książki Józefa Mackiewicza.

⁶² Wydawnictwo Myśli Nieinternowanej – niezależna oficyna wydawnicza założona przez Tomasza Gugałę w Krakowie, funkcjonowała w latach 1982–1989. Drukowała m.in. pisma „Myśli nieinternowane” i „Sygnał” oraz pozycje książkowe, głównie o charakterze historycznym. Prowadziła własny podziemny uniwersytet, posiadała własną sieć kolporterów oraz komórkę badania opinii publicznej.

⁶³ Wydawnictwo Promienistych – niezależne wydawnictwo działające w Krakowie. Wydawało pismo „Promieniści”, którego inicjatorem była Maria Oberc, a dużą rolę odgrywali Paweł Turnau i Sławomir Kołodziej. W ramach *Biblioteki „Promienistych”* opublikowało 21 książek, głównie o charakterze historycznym.

⁶⁴ Wydawnictwo Rota – niezależne wydawnictwo działające w Krakowie. W sumie opublikowało 29 książek.

⁶⁵ Wydawnictwo Solidarność Narodu – niezależne wydawnictwo działające w Warszawie i Krakowie. Związane ze środowiskiem RMP, od lutego 1982 r. do sierpnia 1983 r. wydawało pismo „Solidarność Narodu”. W 1983 r. z inicjatywy Marka Gadzały oraz Tomasza Wołka utworzono *Bibliotekę „SN”*. Większość członków redakcji związała się z „Polityką Polską”.

⁶⁶ Wydawnictwo „V” – niezależne wydawnictwo działające w Warszawie. W sumie wydawnictwo opublikowało 14 broszur i książek, głównie o charakterze wspomnieniowym i publicystycznym.

1. Agencja Wydawnicza Solidarności Walczącej (1983 r.) – Wrocław
2. Biblioteka Obserwatora Wojennego (1982 r.) – Kraków
3. Inicjatywa Wydawnicza Aspekt (1983 r.) – Wrocław
4. Niezależna Oficyna Wydawnicza (1977 r.) – Warszawa
5. Oficyna Liberalów (1980 r.) – Warszawa
6. Oficyna Literacka (1983 r.) – Kraków
7. Oficyna Wydawnicza Pokolenie (1983 r.) – Warszawa
8. Oficyna Wydawnicza Rytm (1984 r.) – Warszawa⁶⁷
9. Wydawnictwo CDN (1982 r.) – Warszawa
10. Wydawnictwo „Głos” (1979 r.) – Warszawa
11. Wydawnictwo Grupy Politycznej „Wola” (1986 r.) – Warszawa
12. Wydawnictwo „Krağ” (1980 r.) – Warszawa
13. Wydawnictwo „Kurs” (1983 r.) – Warszawa – Łódź
14. Wydawnictwo Maraton (1983 r.) – Warszawa
15. Wydawnictwo Most (1986 r.) – Warszawa⁶⁸
16. Wydawnictwo Przedświt (1982 r.) – Warszawa
17. Wydawnictwo Stop (1984 r.) – Warszawa⁶⁹

W omawianych latach powyższych 17 nielegalnych oficyn wydało 202 pozycje, tj. 38,2% wszystkich pozycji znajdujących się w tzw. drugim obiegu, a pozostałych 126 oficyn – 326 pozycje (inaczej mówiąc, jedna z omawianych 17 oficyn wydała na przestrzeni półtora roku przeciętnie 12 pozycje, gdy tymczasem pozostałe przeciętnie po 2,5 pozycje).

Z 528 pozycji wydanych w latach 1986 – I połowa 1987 231 (43,7%) stanowią przedruki z zachodnich polsko- i innojęzycznych wydawnictw o charakterze sowietologicznym i dywersyjnym. Z polskojęzycznych wydawnictw zachodnich dominują przedruki z Instytutu Literackiego⁷⁰, „Aneksu”⁷¹ i „Pulsu”⁷², których

⁶⁷ Oficyna Wydawnicza Rytm – niezależne wydawnictwo działające w Warszawie, założone w 1983 r. Związane z Grupami Oporu Solidarni. Kierował nim Teodor Klincewicz, a następnie Marian Kotarski. Rytm wydawał przede wszystkim literaturę piękną, książki historyczne i bajki. W sumie wydawnictwo opublikowało 43 pozycje.

⁶⁸ Wydawnictwo Most – niezależne wydawnictwo warszawskie założone w 1985 r. w środowisku podziemnego Stowarzyszenia Dziennikarzy Polskich. Kierował nim Maciej Łukasiewicz. Most wydawał książki dziennikarskie, publicystyczne oraz historyczne. W 1988 r. wydawnictwo przestało istnieć (na jego miejsce powstały: Wolne Pismo „Most” i wydawnictwo PoMost). W sumie Most opublikował 25 broszur i książek.

⁶⁹ Wydawnictwo Stop – niezależne wydawnictwo działające w Warszawie. W sumie wydało 22 broszury i książki, głównie o charakterze literackim.

⁷⁰ Instytut Literacki – wydawnictwo emigracyjne założone w 1946 r. przez Jerzego Giedroycia, Józefa Czapskiego, Zofię i Zygmunta Hertzów w Rzymie, w 1947 r. przeniesione do Maisons-Laffitte pod Paryżem. Wydawało miesięcznik „Kultura”, „Zeszyty Historyczne” (od 1962 r.) oraz w ramach *Biblioteki Kultury* literaturę polską i obcą.

⁷¹ „Aneks” – kwartalnik emigracyjny wydawany w Londynie od 1973 r. Pismo założone przez Jana Tomasza Grossa, Ninę, Eugeniusza i Aleksandra Smolarów oraz Krzysztofa Dorosza. Poruszano w nim tematy polityczne, kulturalne, religijne. Po 1981 r. w podziemiu ukazywały się przedruki „Aneksu”.

⁷² „Puls” – niezależne pismo literackie od 1977 r. wydawane w Łodzi, od 1982 r. przedrukowywane w Londynie przez założoną przez Jana Chodakowskiego oficynę Puls Publications Ltd.

autorami są: Czesław Miłosz⁷³, Józef Czapski⁷⁴, Tadeusz Żeńczykowski⁷⁵, Józef Mackiewicz⁷⁶ (ostatnio najczęściej publikowany przez nielegalne oficyny). Znaczną część, bowiem 32 pozycje, stanowią książki, których autorami są byli obywatele ZSRR, CSRS i WRL, z tym, iż dominują zdecydowanie autorzy pochodzenia rosyjskiego z 27 pozycjami. Najczęściej wydawanymi wśród nich są:

– Heller Michaił⁷⁷, Niekricz Aleksander⁷⁸, *Utopia u władzy. Historia ZSRR od roku 1917 do naszych dni* (wydana przez cztery nielegalne oficyny);

– Zinowiew Aleksander⁷⁹, *Świetlana przyszłość, Homo Sovieticus, Apologia praktycznego nierozumu*;

⁷³ Czesław Miłosz (1911–2004) – poeta, prozaik, historyk literatury. W latach 1945–1951 urzędnik MSZ, attaché kulturalny w Nowym Jorku, następnie w Paryżu. W latach 1951–1989 na emigracji we Francji i w Stanach Zjednoczonych. Od 1960 r. wykładowca, następnie profesor na uniwersytecie w Berkeley, w latach 1980–1981 wykładowca na Harvardzie. W 1980 r. laureat Nagrody Nobla w dziedzinie literatury, wieloletni współpracownik paryskiej „Kultury”. Autor m.in. *Zniewolonego umysłu, Ketmana*. Autor książek wydawanych w drugim obiegu (132 wydania).

⁷⁴ Józef Czapski (1886–1993) – malarz, eseista, pisarz. Brał udział w wojnie polsko-bolszewickiej (1919–1921), uczestnik kampanii wrzesniowej, więzień sowiecki (1939–1941), żołnierz armii Andersa, w której sprawował funkcję szefa Wydziału Propagandy i Informacji, wszedł w skład międzynarodowej komisji do zbadania zbrodni katyńskiej, od 1946 r. współtwórca i jeden z głównych autorów paryskiej „Kultury”. W drugim obiegu często wznawiano jego wspomnienia z niewoli sowieckiej *Na nieludzkiej ziemi*. W drugim obiegu wydawany 20 razy.

⁷⁵ Tadeusz Żeńczykowski (1907–1997) – prawnik, działacz, publicysta polityczny. Poseł na Sejm II RP (1938–1939), brał udział w obronie Warszawy (wrzesień 1939 r.), pracował w Biurze Informacji i Propagandy KG AK, uczestnik powstania warszawskiego jako szef Wydziału Propagandy AK, od 1945 r. na emigracji, od 1954 r. pracownik rozgłośni polskiej Radia Wolna Europa, od 1975 r. zastępca dyrektora, współpracownik „Dziennika Polskiego i Dziennika Żołnierza”, autor licznych prac historycznych. W drugim obiegu z jego prac wznawiano głównie *Dwa komitety 1920, 1944* i *Dramatyczny rok 1944*. W drugim obiegu ukazały się 32 wydania jego książek.

⁷⁶ Józef Mackiewicz (1902–1985) – pisarz i publicysta o antykomunistycznych poglądach. Publikował w wileńskim „Słowie” (1923–1939), podczas wojny w wydawanym przez Niemców „Gońcu Codziennym” (1941), za co sąd specjalny AK skazał go na karę śmierci, której nie wykonano; w 1943 r. na zaproszenie Niemców i za zgodą władz podziemnych był obserwatorem ekshumacji oficerów polskich zamordowanych w Katyniu, od 1945 r. na emigracji w Londynie, następnie w Monachium (od 1955 r.); w tym czasie publikował m.in. w paryskiej „Kulturze”, londyńskich „Wiadomościach” i tygodniku „Lwów i Wilno”. Autor powieści, reportaży i książek publicystycznych poświęconych głównie komunizmowi i zbrodniom sowieckim, szczególnie zbrodni katyńskiej. W drugim obiegu był jednym z popularniejszych pisarzy (ukazało się 61 wydań jego prac), najczęściej: *Zbrodnia katyńska w świetle dokumentów, Kontra, Droga do nikąd* i *Zwycięstwo prowokacji*.

⁷⁷ Michaił Heller „Adam Kruczek” (1922–1997) – rosyjski historyk. Pracownik naukowy Uniwersytetu im. Łomonosowa w Moskwie, w 1950 r. aresztowany i skazany na piętnaście lat łagrów, zwolniony w 1956 r. w wyniku amnestii, następnie na emigracji; profesor na Sorbonie, od 1969 r. współpracownik paryskiej „Kultury”, publikował w serii „Biblioteka Kultury”. W drugim obiegu jego książki wydawano 35 razy, w tym m.in. *Polskę w oczach Moskwy, Opowiadania kołymskie*.

⁷⁸ Aleksander Niekricz (1920–1993) – rosyjski historyk. Podczas II wojny światowej walczył w Armii Czerwonej, od 1976 r. na emigracji w Stanach Zjednoczonych. W drugim obiegu oprócz pisanych wspólnie z Michaiłem Hellerem *Utopii u władzy* i *Historii ZSRR* wydawano jeszcze jego *Punkt zwrotny w historii Europy*. W drugim obiegu ukazało się 21 wydań jego książek.

⁷⁹ Aleksander Zinowiew (1922–2006) – rosyjski pisarz, filozof, logik. Podczas II wojny światowej żołnierz Armii Czerwonej, pracownik naukowy Akademii Nauk ZSRS (1954–1976), po wydaniu w 1976 r. *Przepasnych użyzyn* usunięty z pracy i Komunistycznej Partii Związku Sowieckiego, od 1978 r. na emigracji w Monachium. Autor książek na temat życia w ZSRS oraz autor pojęcia „homo sovieticus”. W drugim obiegu ukazało się 21 wydań jego książek, w tym m.in. *My i zachód, Postępy sowietyzacji*.

– Woslenski Michaił⁸⁰, *Nomenklatura* (wydana przez dwa nielegalne wydawnictwa);

– Jerofiejew Wieniedikt⁸¹, *Noc Walpurgii albo kroniki Komandora (tragedia w pięciu aktach), Moskwa-Pietuszki*

– Solżenicyn Aleksander⁸², *Archipelag Gulag*;

– Kurdakow Siergiej⁸³, *Przebacz mi Nat*⁸⁴;

– Szalamow Warłam⁸⁵, *Opowiadania Kolymskie*;

– Galicz Aleksander⁸⁶, *Kocham was, ludzie*.

Wśród pozycji wytworzonych przez autorów krajowych należy wyróżnić cztery grupy autorów. Do pierwszej należy zaliczyć przedstawicieli środowiska literackiego, których utwory publikowane są przez różne oficyny. Dotyczy to 25 nazwisk i 37 pozycji. M.in. w nielegalnym obiegu ukazały się następujące pozycje:

– Zbigniew Herbert⁸⁷, *Raport z oblężonego miasta i inne wiersze*;

⁸⁰ Michaił Woslenski (1920–1997) – rosyjski pisarz i dyplomata. Tłumacz delegacji ZSRS podczas procesu norymberskiego, pracownik Światowej Rady Pokoju (1953–1955), Akademii Nauk ZSRS i KC KPZS, w 1970 r. uciekł na Zachód, pozbawiony obywatelstwa ZSRS (1974), szef instytutu naukowego o nazwie Forschungsinstitut für sowjetische Gegenwart. W drugim obiegu ukazało się 13 wydań jego książek (najczęściej wydawano *Nomenklaturę*).

⁸¹ Wieniedikt Jerofiejew (1938–1990) – rosyjski pisarz i dramaturg. Dzieciństwo spędził w domu dziecka na Półwyspie Kolskim, studiował na Wydziale Filologicznym Uniwersytetu Moskiewskiego, skąd go wydalono. W drugim obiegu ukazało się dziesięć wydań jego książek, głównie *Moskwa-Pietuszki*.

⁸² Aleksander Solżenicyn (1918–2008) – rosyjski pisarz, dysydent polityczny. Podczas II wojny światowej żołnierz Armii Czerwonej, aresztowany przez NKWD w 1945 r., skazany na osiem lat obozu pracy, po zwolnieniu był nauczycielem w Kok-Terek i Riazaniu, w 1970 r. otrzymał Nagrodę Nobla w dziedzinie literatury za całokształt twórczości; w 1974 r. za krytykę władz ZSRS wydalony i pozbawiony obywatelstwa, zamieszkał w Stanach Zjednoczonych. Najczęściej wydawany w drugim obiegu pisarz zagraniczny – ukazały się 54 wydania jego książek, w tym głównie *Archipelag Gulag*, a także m.in. *Jeden dzień Iwana Denisowicza*, *Lenin w Zurychu*.

⁸³ Siergiej Kurdakow (1951–1973) – Rosjanin, członek Komsomołu, prześladowca chrześcijan w ZSRS. W 1971 r. uciekł z sowieckiego statku i poprosił o azyl polityczny w Kanadzie. Zginął w niewyjaśnionych okolicznościach od postrzału z pistoletu. Autor wydanej pośmiertnie autobiografii *Przebacz mi, Nataszo*, którą wydano w drugim obiegu dwa razy (w 1986 i 1989 r.).

⁸⁴ Właściwie: *Przebacz mi, Nataszo*.

⁸⁵ Warłam Szalamow (1907–1982) – rosyjski pisarz i poeta. Studiował na Wydziale Prawa Uniwersytetu Łomonosowa w Moskwie (1926–1929), związany z trockistami, aresztowany za kolportowanie tzw. testamentu Lenina, więzień łagrów (1929–1931, 1937–1951), w 1972 r. w prasie sowieckiej protestował przeciwko publikacji swoich dzieł na Zachodzie, członek Związku Pisarzy Sowieckich (od 1973 r.). W drugim obiegu wydano *Opowiadania kolymskie* (osiem razy) oraz *Oddzielny pomiar* (raz).

⁸⁶ Aleksander Galicz (1918–1977) – rosyjski poeta i bard żydowskiego pochodzenia. Członek Komitetu Praw Człowieka w ZSRS (1970–1973), od 1974 r. na emigracji, członek Narodowo-Pracowniczego Związku Rosyjskich Solidarystów, współpracownik Radia Swoboda i pisma „Kontinent”. Zmarł w niewyjaśnionych okolicznościach od porażenia prądem. W drugim obiegu wydano jedynie *Kocham was, ludzie*.

⁸⁷ Zbigniew Herbert (1924–1998) – poeta. Autor zbiorów poezji, dramatów i słuchowisk. W swojej twórczości poruszał tematy historyczne, polityczne, kulturowe, etyczne. W czasie II wojny światowej żołnierz AK. Współpracownik kilku czasopism, m.in. „Tygodnika Powszechnego” (w latach 1950–1953 i 1956–1961), członek Związku Literatów Polskich (1955–1983), uczestnik protestów przeciwko zmianom w konstytucji PRL (1976), objęty zakazem druku, członek redakcji niezależnego pisma „Zapis” (1981), w latach 1986–1992 na emigracji we Francji, współpracownik „Zeszytów

- Lothar Herbst⁸⁸, *Listy z podróży*;
- Stefan Kisielewski⁸⁹, *Wołanie na puszczy, Wszystko inaczej, Na czym polega socjalizm, Stosunki państwo – Kościół*;
- Hanna Krall⁹⁰, *Sublokator*;
- Marek Nowakowski⁹¹, *Grisza, ja ciebia skążu, Zapiski na gorąco*;
- Igor Newerly⁹², *Zostało z uczyty bogów*;
- Stanisław Nowicki⁹³, *Pół wieku czyścica*
- Jan Józef Szczepański⁹⁴, *Kapitan, Kadencja*;

Literackich⁷. W drugim obiegu ukazało się 11 wydań jego książek, głównie *Raport z obłązonego miasta i inne wiersze*.

⁸⁸ Lothar Herbst (1940–2000) – poeta, historyk literatury. Redaktor miesięcznika „Agora” (1964–1969), kierownik działu kulturalno-literackiego pisma studenckiego „Konfrontacje” (1972–1976), członek PZPR (1970–1980), od 1971 r. członek ZLP, od 1980 r. prezes Oddziału Wrocławskiego, członek NSZZ „Solidarność”, w stanie wojennym internowany, członek Komitetu Obywatelskiego przy Przewodniczącym NSZZ „Solidarność”. W drugim obiegu ukazało się pięć wydań jego książek, głównie *Zapiski więzienne*.

⁸⁹ Stefan Kisielewski (1911–1991) – publicysta, prozaik, krytyk muzyczny, kompozytor. W czasie okupacji niemieckiej uczestnik organizacji konspiracyjnych, uczestnik powstania warszawskiego, członek Związku Zawodowego Literatów Polskich (od 1945 r.), następnie ZLP, członek Zarządu Oddziału Krakowskiego (1946–1948), usunięty ze stanowiska wykładowcy Wyższej Szkoły Muzycznej za krytykę socjalistycznej koncepcji muzyki (1949), poseł na Sejm PRL z ramienia Koła „Znak” (1957–1965), usunięty z ZLP (1968), członek Komisji Obywatelskiej przy KOR (1977), sygnatariusz Deklaracji Programowej Unii Polityki Realnej (1987), publikował w niezależnych i emigracyjnych pismach, m.in. w „Kulturze”, „Zeszytach Literackich”, „Głosie”, „Res Publice”. W drugim obiegu ukazało się 39 wydań jego książek, przede wszystkim *Na czym polega socjalizm i Stosunki państwo – Kościół w PRL*.

⁹⁰ Hanna Krall (ur. 1935) – polska pisarka, dziennikarka i reporterka żydowskiego pochodzenia. Dziennikarka „Życia Warszawy” (1955–1969), „Polityki” (1969–1981), korespondentka „Polityki” w ZSRS (1966–1969), zastępca kierownika Zespołu Filmowego „Tor” (1982–1987). Autorka m.in. wywiadu z Markiem Edelmanem *Zdążyć przed Panem Bogiem*. W drugim obiegu ukazało się sześć wydań jej książek, głównie *Sublokator*.

⁹¹ Marek Nowakowski (ur. 1935) – pisarz, prozaik. Członek ZLP (1969–1983), w Zarządzie Głównym ZLP (1980–1983), członek PEN Clubu (od 1970 r.), sygnatariusz listów w obronie członków Ruchu (1971), uczestnik protestów przeciwko zmianom w konstytucji PRL (1976), współzałożyciel „Zapisu” (1977), publicysta prasy drugoobiegowej, członek komisji ds. współpracy z NSZZ „Solidarność” przy Zarządzie Głównym ZLP, uczestnik wieczorów autorskich organizowanych przez Duszpasterstwo Środowisk Twórczych (1982–1989), aresztowany przez władze pod zarzutem szkalowania ustroju PRL, zwolniony pod wpływem protestów (1984). W drugim obiegu ukazały się 24 wydania jej książek, najczęściej *Raport o stanie wojennym*.

⁹² Igor Newerly, właściwie: Igor Abramow (1903–1987) – polski pisarz, prozaik. Działacz Komсомоłu (1918–1921), po wystąpieniu z niego aresztowany, zbiegł z transportu, przekraczając granicę z Polską, sekretarz Janusza Korczaka (od 1926 r.), redaktor naczelny „Małego Przeglądu” (1932–1939), w czasie II wojny światowej uczestnik konspiracji, więzień niemieckich obozów koncentracyjnych, po wojnie aktywny w Stowarzyszeniu Dziennikarzy Polskich, w latach sześćdziesiątych prezes Oddziału Warszawskiego ZLP, w geście solidarności z Leszkiem Kołakowskim wystąpił z PZPR (1966), zatrudniał w roli osobistego sekretarza Jacka Kuronia. W drugim obiegu spośród jego książek wydane zostało jedynie *Zostało z uczyty bogów*.

⁹³ Stanisław Nowicki, właściwie: Stanisław Bereś (ur. 1950) – poeta, krytyk literacki, historyk i tłumacz literatury. Pracownik naukowy Uniwersytetu Wrocławskiego (od 1973 r.), Uniwersytetu Charles’a de Gaulle’a w Lille (1987–1993). W drugim obiegu wydano jedynie *Pół wieku czyścica*, wywiad-rzekę z Tadeuszem Konwickim.

⁹⁴ Jan Józef Szczepański (1919–2003) – prozaik, eseista. Żołnierz kampanii wrześniowej, w niewoli sowieckiej, uciekł z transportu do Starobielska, w czasie II wojny światowej działał w konspiracji

- Andrzej Szczypiorski⁹⁵, *Początek*;
- Jacek Trznadel⁹⁶, *Hańba domowa*;
- Piotr Wierzbicki⁹⁷, *Lokaj i inne felietony*, *Traktat o gwiazdach*⁹⁸, *Struktura kłamstwa*, *Mysli staroświeckiego Polaka*.

Drugą, ilościowo mniejszą, stanowią autorzy wywodzący się ze środowiska naukowego, a zawężając, głównie ze środowiska historyków. W analizowanym okresie opracowania swoje opublikowało 15 autorów, a wśród nich:

- Władysław Bartoszewski⁹⁹, *Polskie państwo podziemne*;

(od 1941 r.) żołnierz AK od (1943), po wojnie w redakcji „Tygodnika Powszechnego” (1947–1953), zatrudniony w Polskim Wydawnictwie Muzycznym (1953–1958), kierownik literacki Teatru Groteska w Krakowie (1959–1966), członek ZZLP (od 1948 r.), następnie ZLP, członek ZG ZLP (od 1978 r.), prezes ZG ZLP (1980–1983), uczestnik protestów przeciwko zmianom w konstytucji PRL (1976), członek kierownictwa PPN (1976–1980), współpracownik Komitetu Samoobrony Społecznej KOR (od 1977 r.), współzałożyciel i członek Rady Programowej Towarzystwa Kursów Naukowych, uczestnik konspiracyjnego ZLP (od 1982 r.), członek KO przy przewodniczącym NSZZ „Solidarność”, uczestnik obrad Okrągłego Stołu, prezes Stowarzyszenia Pisarzy Polskich (1989–1990). W drugim obiegu wydano sześć wydań jego książek, głównie *Kadencje*; publikował również w „Zapisie”.

⁹⁵ Andrzej Szczypiorski (1928–2000) – prozaik i publicysta. Uczestnik powstania warszawskiego. Redaktor „Życia Warszawy” (1948–1951), kierownik rozgłośni Polskiego Radia w Katowicach (1950–1955), kierownik literacki Teatru Śląskiego (1954–1956), radca ambasady PRL w Danii (1956–1958), w latach pięćdziesiątych agent UB/SB, dziennikarz „Polityki” (1965–1975), współpracownik KOR (od 1976 r.) i PPN, w stanie wojennym internowany, członek KO przy przewodniczącym NSZZ „Solidarność”, senator (1989–1991). W drugim obiegu wydano pięć jego książek.

⁹⁶ Jacek Trznadel (ur. 1930) – pisarz, poeta, krytyk literacki. Pracownik Instytutu Badań Literackich (1952–1978, 1984–2000), członek PZPR (1956–1970), uczestnik protestów przeciwko zmianom w konstytucji PRL (1976), profesor literatury polskiej na Uniwersytecie Sorbony (1978–1983), współpracownik paryskiej „Kultury” (od 1983 r.), współtwórca Polskiej Fundacji Katyńskiej i Niezależnego Komitetu Badania Zbrodni Katyńskiej (1990). Publikował w pismach drugiego obiegu, ukazało się sześć wydań jego książek, w tym m.in. *Hańba domowa* i *Wszystko co najważniejsze*.

⁹⁷ Piotr Wierzbicki (ur. 1935) – dziennikarz, publicysta, prozaik. Pracował we „Współczesności” (1957), nauczyciel języka polskiego (1957–1967), członek redakcji „itd” (1967–1972) i „Literatury” (1972–1977), za podpisanie listu w obronie więzionych działaczy KOR zwolniony z pracy, felietonista „Tygodnika Powszechnego” (1977–1989), publicysta prasy drugiego obiegu („Biuletyn Informacyjny” KSS KOR, „Głos”, „Zapis”), w 1980 r. prelegent Wszechnicy „Solidarność” Regionu Mazowsze, w stanie wojennym internowany, członek redakcji „Tygodnika Solidarność” (1989–1990), redaktor naczelny „Nowego Świata” (1991–1992) i „Gazety Polskiej” (1993–2005), felietonista „Gazety Wyborczej” (od 2005 r.). W drugim obiegu ukazało się sześć wydań jego książek (najczęściej *Mysli staroświeckiego Polaka*).

⁹⁸ Właściwie: *Traktat o gnidach*. Pierwszy raz tekst opublikowany w dziewiątym numerze „Zapisu” z 1979 r.

⁹⁹ Władysław Bartoszewski (ur. 1922) – historyk, polityk. Członek Rady Pomocy Żydom „Żegota”, więzień Auschwitz (1940–1941), uczestnik powstania warszawskiego, członek „Nie” i Delegatury Sił Zbrojnych na Kraj (1945), członek PSL (1946), więzień polityczny (1946–1948, 1949–1954), publikował w „Stolicy” (1956–1960) i „Tygodniku Powszechnym” (od 1957), członek Zarządu PEN Clubu (od 1969 r.) i jego Sekretarz Generalny (1972–1984), współpracownik RWE (od 1963 r.), uczestnik protestów przeciwko zmianom w konstytucji PRL (1976), współpracownik PPN, współtwórca TKN, członek redakcji „Zapisu” (1977–1981), działacz NSZZ „Solidarność”, członek Komitetu Obrony Więźniów za Przekonania (1981), w stanie wojennym internowany, minister spraw zagranicznych (1995–1996, 2000–2001), senator (1997–2001). W drugim obiegu ukazało się 27 wydań jego książek, w tym m.in. *Metody i praktyki bezpieczeństwa w pierwszym dziesięcioleciu PRL* i *Syndykat zbrodni*.

- Jerzy Łojek¹⁰⁰, *Dzieje sprawy Katynia*;
- Andrzej Albert¹⁰¹ (ps.), *Najnowsza historia Polski. Część III, 1945–1956*;
- Roman Zimand¹⁰², *Piołun i popiół (czy Polacy i Żydzi wzajem się nienawidzą)*;
- Andrzej Drawicz¹⁰³, *A-kos czyli szkoła podłości, Wolna literatura rosyjska*;
- Jerzy Holzer¹⁰⁴, „Solidarność”;
- Jerzy Holzer, Jan Kieniewicz¹⁰⁵, Michał Tymowski¹⁰⁶, *Historia Polski*;
- Krystyna Kersten¹⁰⁷, *Historia polityczna Polski. 1945–1956*;

¹⁰⁰ Jerzy Łojek (1932–1986) – historyk, opozycjonista. Pracownik Zakładu Badań Prasoznawczych Robotniczej Spółdzielni Wydawniczej „Prasa” (1957–1960), Pracowni Historii Czasopiśmiennictwa Polskiej Akademii Nauk (1960–1967), docent w Instytucie Badań Literackich PAN (1967–1986), członek ZLP (1973–1983), współpracownik „Głosu”, jeden z fundatorów pierwszego pomnika katyńskiego na Powązkach (1981), sygnatariusz deklaracji założycielskiej Klubów Służby Niepodległości (1981). W drugim obiegu ukazało się 36 wydań jego książek, w tym m.in. *Orientacja rosyjska w polskiej walce niepodległościowej i Spojrzenie z drugiej strony*.

¹⁰¹ Wojciech Roszkowski „Andrzej Albert” (ur. 1947) – historyk, ekonomista, polityk. Pracownik naukowy Szkoły Głównej Planowania i Statystyki (od 1978 r.), współpracownik PPN, stypendysta Woodrow Wilson International Center for Scholars w Waszyngtonie (1988–1989), prorektor Szkoły Głównej Handlowej (1990–1993), pracownik naukowy Instytutu Studiów Politycznych PAN (1990–2000), poseł do Parlamentu Europejskiego (2004–2009). Oprócz *Najnowszej historii Polski* (17 wydań) w drugim obiegu wydał jeszcze *Wschodnie granice Polski* (dwa wydania).

¹⁰² Roman Zimand (1926–1992) – polski publicysta, krytyk i historyk literatury żydowskiego pochodzenia. Zesłany do Kazachstanu (1940–1945), publicysta „Trybuny Dolnośląskiej” (1945), członek PPR/PZPR (1945–1957), wykładowca materializmu historycznego i estetyki marksistowskiej (1951–1954), redaktor „Po prostu” (1948–1949, 1956–1957), pracownik Instytutu Badań Literackich PAN (1958–1992), współpracownik Klubu Krzywego Koła (1957–1962), obserwator procesów politycznych (1968), zaangażowany w obronę braci Kowalczyków (1971), współpracownik paryskiej „Kultury”, współzałożyciel Towarzystwa Krzewienia i Popierania Nauki (1980), w stanie wojennym internowany, kolporter i publicysta wydawnictw niezależnych (m.in. „Głos”, „KOS”, „PWA”, „Tygodnik Mazowsze”), redaktor „Almanachu Humanistycznego” (1984–1989). W drugim obiegu ukazało się siedem wydań jego książek, w tym m.in. *Miłosz, Tyrmand, Zimowiew oraz Orwell i o nim*.

¹⁰³ Andrzej Drawicz (1932–1997) – publicysta, tłumacz literatury rosyjskiej, nauczyciel akademicki; członek ZLP, współpracownik KOR, wykładowca Uniwersytetu Jagiellońskiego oraz TKN, sygnatariusz listów protestacyjnych do władz PRL, członek Funduszu Wydawnictw Niezależnych, redaktor „Zapisu”, internowany w stanie wojennym, tłumacz rosyjskich pisarzy wydawanych w drugim obiegu. W latach 1989–1991 prezes Komitetu ds. Radia i Telewizji.

¹⁰⁴ Jerzy Holzer (ur. 1930) – historyk, profesor związany z Instytutem Historycznym Uniwersytetu Warszawskiego (1954–2000), członek Związku Młodzieży Polskiej, PZPR (1948–1979), od 1978 r. członek konwersatorium „Doświadczenie i Przyszłość” i PPN, współpracownik KSS KOR i RWE, autor artykułów w „Głosie” i „Krytyce”, współredaktor podziemnych „Poglądów” (1984–1988). Członek NSZZ „Solidarność” na UW, w stanie wojennym internowany. Autor m.in. pierwszej monografii „Solidarność”.

¹⁰⁵ Jan Kieniewicz (ur. 1938) – historyk, dyplomata. Kierownik Katedry Iberystyki UW (1975–1981), wicedyrektor IH UW (1981–1988), ambasador RP w Hiszpanii (1990–1994). W drugim obiegu wydał *Historię Polski*.

¹⁰⁶ Michał Tymowski (ur. 1941) – historyk. Pracownik naukowy IH UW (od 1964 r.), wicedyrektor IH UW (1987–1989), dyrektor IH UW (2002–2008). W drugim obiegu wydał *Historię Polski*.

¹⁰⁷ Krystyna Kersten „Jan Bujnowski” (1931–2008) – historyk, opozycjonistka. Członkini ZMP (1948–1957), PZPR (1956–1968), uczestniczka protestów przeciwko zmianom w konstytucji PRL (1976), współpracowniczką TKN, w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych w Instytucie Historycznym UW prowadziła seminarium naukowe badające genezę PRL, członkini „Solidarności”. Publikowała m.in. w „Krytyce”, „Zeszytach Problemowych »Myśli niezależnej«”, „Zeszytach

- Jadwiga Staniszkis¹⁰⁸, *Stabilizacja bez uprawomocnienia. Dwa eseje*;
- Łukasz Socha¹⁰⁹ (ps.), *Pokolenia żałobami czarne. Skazani na śmierć i ich sędziowie*.

Trzecią grupę stanowią autorzy, których można zaliczyć do środowisk opinio-twórczych, a ich głównym w większości zawodem, w przeszłości lub obecnie, jest dziennikarstwo. Dotyczy to 12 nazwisk, a wśród nich m.in.:

- Dorota Terakowska¹¹⁰, *Guma do żucia*;
- Andrzej Wajda¹¹¹, *Powtórka z całości*;
- Tadeusz Mazowiecki¹¹², *Powrót do najprostszych pytań*;
- Ernest Skalski¹¹³, *Interesy Polaków*;

Edukacji Narodowej”, „Almanachu Humanistycznym”, „Kulturze Niezależnej”. Autorka kilkakrotnie wydawanych w drugim obiegu *Narodzin systemu władzy*.

¹⁰⁸ Jadwiga Staniszkis (ur. 1942) – socjolog, politolog, publicystka. Uczestniczka Marca '68 (aresztowana i zwolniona z pracy), w trakcie strajków sierpniowych w Stoczni Gdańskiej członkini Komisji Ekspertów, po wprowadzeniu stanu wojennego związana z Wszechnicą Solidarności, publikowała w wydawnictwach podziemnych, autorka *Samoograniczającej się rewolucji*. W drugim obiegu wydała m.in. *Ontologię socjalizmu i W trzy lata po sierpniu*.

¹⁰⁹ Maria Turlejska „Łukasz Socha” (1918–2004) – historyk, działaczka komunistyczna. Członek PPR, Gwardii Ludowej i Armii Ludowej, uczestniczka powstania warszawskiego, kierowniczką Wydziału Historii Partii KC PPR (1947–1948), agentka MBP ps. Ksenia (1950–1955), współautorka propagandowej książki *Z walk przeciwko zbrojnemu podziemiu 1944–1947* (Wojskowa Akademia Polityczna 1966), od lat siedemdziesiątych związana z opozycją, brała udział w seminariach historycznych oraz prowadziła wykłady na temat historii PRL. W drugim obiegu wydała m.in. *Historię najnowszą – z archiwum Bolesława Bieruta*. W 1987 r. za książkę *Te pokolenia żałobami czarne... Skazani na śmierć i ich sędziowie 1944–1954* otrzymała Nagrodę Kulturalną „Solidarności”.

¹¹⁰ Dorota Terakowska (1938–2004) – pisarka i dziennikarka. Związana z „Gazetą Krakowską” (a latach 1969–1981 i od 1991 r.), „Przekrojem” (1976–1989), członkini SDP (1971–1981). W drugim obiegu wydała jedynie *Gumę do żucia*.

¹¹¹ Andrzej Wajda (ur. 1926) – reżyser filmowy i teatralny. Twórca polskiej szkoły filmowej, prezes Stowarzyszenia Filmowców Polskich (1978–1983), zaangażowany w działalność „Solidarności” (1980–1981), członek KO przy Przewodniczącym NSZZ „Solidarność”, senator (1989–1991), jeden z założycieli „Gazety Wyborczej”. Reżyser m.in. „Człowieka z żelaza”. W drugim obiegu wydał jedynie *Powtórke z całości*.

¹¹² Tadeusz Mazowiecki (ur. 1927) – polityk, publicysta. Zastępca redaktora naczelnego „Słowa Powszechnego” (1950–1952), redaktor naczelny „WTK” (1953–1955), członek Stowarzyszenia „PAX” (1952–1955), współzałożyciel i członek oraz wiceprezes zarządu warszawskiego Klubu Inteligencji Katolickiej, redaktor naczelny „Więzi” (1958–1981), poseł na Sejm PRL (1961–1972), uczestnik protestów przeciwko represjonowaniu studentów (1968) oraz zmianom w konstytucji PRL (1976), współzałożyciel i członek Rady Programowej TKN, przewodniczący Komisji Ekspertów podczas strajków w Stoczni Gdańskiej, doradca „Solidarności”, redaktor naczelny „Tygodnika Solidarność” (1981 i 1989), w stanie wojennym internowany, współtwórca analizy *Raport. Polska 5 lat po Sierpniu* oraz podziemnego pisma „21”, uczestnik obrad Okrągłego Stołu, premier PRL i RP, współtwórca Unii Demokratycznej i Unii Wolności, poseł (1991–2001). W drugim obiegu wydał m.in. *Internowanie* oraz *Antysemityzm* (wspólnie z Jerzym Turowiczem i Tadeuszem Żychiewiczem).

¹¹³ Ernest Kajetan Skalski (ur. 1935) – dziennikarz i publicysta. Debiutował w „Sztandarze Młodych” (1958), członek SDP (od 1981 r.), w 1981 r. pracował w „Tygodniku Solidarność”, po wprowadzeniu stanu wojennego współredagował niezależne pisma: „Tygodnik Wojenny” i „PWA”. Jeden z założycieli „Gazety Wyborczej”, zastępca jej redaktora naczelnego. W drugim obiegu wydał m.in. *Wojnę pozycyjną* oraz *Jalta 40 lat później*.

- Jerzy Surdykowski¹¹⁴, *Nie bez końca...*;
- Krzysztof Kozłowski¹¹⁵, *Czy legalna opozycja w Polsce jest możliwa*;
- Jacek Żakowski¹¹⁶, *Anatomia smaku, czyli o losach »Tygodnika Powszechnego«*. 1953–1956.

Czwarta grupa to autorzy o mało znaczących nazwiskach, których prace prezentują bardzo niski poziom intelektualny bądź też pozycje o charakterze anonimowym lub wreszcie publikacje prezentujące niektóre opracowania b[yłego] NSZZ „Solidarność” i zawierające „programy” tzw. partii politycznych.

Analiza pozycji książkowych i broszurowych z lat 1986–1987 pod względem zawartych w nich treści wskazuje, iż najliczniejszą grupę stanowią pozycje o charakterze ogólnopolitycznym (174, co stanowi 32,9%) i historycznym (137, tj. 25,9%). Obie te kategorie stanowią zdecydowaną większość nielegalnej literatury i ich zadaniem jest bezpośrednio kształtowanie świadomości polityczno-historycznej i utrzymywanie, a nawet pogłębianie w niektórych kręgach społecznych nastrojów antyradzieckich i antyrosyjskich, głównie za sprawą literatury historycznej. Tematyka prezentowana w literaturze politycznej jest różnorodna. Dotyczy ona głównie krytyki socjalizmu i komunizmu jako ustroju społecznego, z główną tezą o rzekomej niereformowalności, krytyki ZSRR i innych państw socjalistycznych, apoteoza „Solidarności”, próby umiędzynarodowienia tzw. sprawy polskiej, propozycji dotyczących strategii i taktyki działania tzw. opozycji demokratycznej. Literatura polityczna prezentuje różnorodne antysocjalistyczne orientacje ideologiczne i polityczne. Cechuje ją tendencja agresywna i różny poziom argumentacji.

Z zakresu literatury pięknej i eseistyki literacko-historycznej w omawianym okresie ukazało się 134 publikacji o bardzo różnorodnym poziomie. Znaczną część z nich stanowią przedruki z polskojęzycznych wydawnictw zachodnich.

Analiza wydawanych nielegalnie pozycji książkowych i broszurowych prowadzi do następujących wniosków:

¹¹⁴ Jerzy Surdykowski (ur. 1939) – dziennikarz, pisarz, publicysta. Członek SDP (od 1971 r.), wiceprezes (1980–1990), członek PZPR (1967–1982), uczestnik strajków sierpniowych w 1980 r. w Stoczni Gdańskiej, publikował w „Strajkowym Biuletynie Informacyjnym »Solidarność«”. Po wprowadzeniu stanu wojennego objęty zakazem publikacji. Pisywał w wydawnictwach niezależnych, m.in. w „Hutniku”, „Tymczasem”, „Wakacie”, „Bez Dekretu”, „Krytyce”, „Moście”, „Arce” i „Biuletynie Małopolskim” oraz prasie emigracyjnej: „Aneksie”, „Kulturze”, „Kontaktach”, „Nowym Dzienniku”. W 1989 r. redaktor naczelny pisma wyborczego „Solidarności” Małopolskiej „Głos Wyborczy Solidarności”, członek redakcji „Tygodnika Solidarność” (1990), konsul generalny RP w Nowym Jorku (1990–1996), ambasador RP w Tajlandii, Birmie i na Filipinach (1999–2003). W drugim obiegu wydał m.in. *Notatki gdańskie, Partia stanu wojennego*.

¹¹⁵ Krzysztof Kozłowski (ur. 1931) – dziennikarz, publicysta, zastępca redaktora naczelnego „Tygodnika Powszechnego” (1965–2007), doradca Komisji Robotniczej Hutników w Nowej Hucie (1980–1981), uczestnik obrad Okrągłego Stołu, senator (1989–2001), przewodniczący Komisji Weryfikacyjnej dla funkcjonariuszy SB (1990), minister spraw wewnętrznych w rządzie Tadeusza Mazowieckiego.

¹¹⁶ Jacek Żakowski (ur. 1957) – dziennikarz i publicysta. Zatrudniony w Biurze Informacji Prasowej NSZZ „Solidarność” (1980–1981), rzecznik prasowy Obywatelskiego Klubu Parlamentarnego, jeden z założycieli „Gazety Wyborczej”, pierwszy prezes Polskiej Agencji Informacyjnej. Publicysta tygodnika „Polityka”.

– nie można wyodrębnić czytelnej linii programowej w polityce wydawniczej nielegalnych oficyn;

– brak jest centralnej koordynacji działalności edytorskiej nielegalnych wydawnictw mimo powołania tzw. ciał społecznych w postaci Funduszu Wydawnictw Niezależnych¹¹⁷ i Społecznej Rady Wydawnictw Niezależnych¹¹⁸;

– w większości publikacje nie mają bezpośredniego odniesienia do bieżących wydarzeń politycznych. Stan ten może ulec zmianie w II połowie br. w związku z wizytą-pielgrzymką Jana Pawła II;

– głównymi płaszczyznami indoktrynacji propagandowej są: krytyka socjalizmu z pozycji antykomunistycznych, lansowanie propozycji niekonserwatywnych zwłaszcza w sferze stosunków ekonomicznych, próby wyzwalania i wzniesienia nastrojów antyradzieckich i antyrosyjskich, lansowanie poglądu o katastroficznej sytuacji ekonomicznej kraju, próby upowszechniania poglądu o istnieniu silnego „drugiego obiegu” kultury, nauki i oświaty, w ramach którego toczy się rzekomo „żywe” i „niezależne” życie umysłowe;

– pomiędzy wydawnictwami wytwarzanymi w kraju a wydawnictwami będącymi przedrukami z polskojęzycznych publikacji zagranicznych istnieje określony podział ról. O ile przedruki zawierają treści o szerszym wymiarze ogólnym, o tyle wydawnictwa krajowe koncentrują się na zagadnieniach bardziej szczegółowych, a sposób ich prezentacji ma dowodzić istnienie prężnego, nielegalnego ruchu wydawniczego w kraju z szerokim, własnym zapleczem autorskim;

– w nielegalnym ruchu wydawniczym w coraz większym stopniu występuje zjawisko komercjalizacji. Ceny nielegalnych pozycji systematycznie wzrastają (od 100 zł przeciętnie za pozycję o objętości 100–150 stron w 1982 r. do 750–1000 zł w 1987 r.), a w nielegalnym obiegu coraz częściej znajdują się tylko te pozycje, co do których istnieje przekonanie u wydawców, iż znajdują swoich nabywców;

– wśród odbiorców nielegalnych wydawnictw książkowych tworzy się grupa „kolekcjonerów”, która nabywa te pozycje, kierując się nie motywami politycznymi, a bibliofilskimi, uważając, iż za określoną ilość lat pozycje te będą miały znaczną wartość materialną;

– „produkcja” książek i broszur koncentruje się głównie w trzech miastach: Warszawa, Kraków, Wrocław i stąd jest w ramach kolportażu rozprowadzana na teren innych województw.

¹¹⁷ Fundusz Wydawnictw Niezależnych (FWN) – struktura utworzona w 1985 r. z inicjatywy szefa oficyny NOWA Grzegorza Boguty, przy wsparciu RKW i TKK. W jego skład weszło pięć warszawskich wydawnictw: NOWA, CDN, „Kraąg”, Przedświt, Wydawnictwo Społeczne KOS oraz krakowska Oficyna Literacka.

¹¹⁸ Społeczna Rada Wydawnictw Niezależnych – powołana w październiku 1986 r. struktura nadzorująca FWN. W jej skład, który pozostawał tajny, wchodziły osoby niezaangażowane bezpośrednio w działalność wydawniczą, z różnych środowisk podziemnych, m.in. Teresa Bogucka, Andrzej Drawicz, Kazimierz Dziewanowski, Jan Kielanowski, Wiktor Kulerski (z ramienia TKK NSZZ „Solidarność”), Zofia Kuratowska, Tomasz Strzembosz i Klemens Szaniawski. Rada była organem nadzycznym wobec FWN. Opiniowała skład konsorcjum w danym roku, czuwała na wykorzystaniu i podziale środków finansowych pomiędzy poszczególnymi wydawnictwami, zwracała uwagę na przestrzeganie praw autorskich i wydawniczych, płacenie honorariów. Miała też koordynować plany wydawnicze poszczególnych oficyn.

– powielacze białkowo-elektryczne, dość wydajne do 2000 egz. na godzinę. Wykorzystywane przede wszystkim do wytwarzania czasopism i niektórych pozycji książkowych (nieduży nakład) i broszurowych;

– offset – wysokowydajne urządzenia do 5000 egz. na godzinę. Wykorzystywane głównie do wydawania pozycji książkowych i wielonakładowych czasopism.

Pojęcie zaplecza materiałowo-technicznego nielegalnej poligrafii jest pojęciem szerokim. Obejmuje nie tylko urządzenia służące bezpośrednio do powielania, ale również maszyny do pisania, maszyny i urządzenia introligatorskie oraz materiały poligraficzne: matryce, farby, odczynniki różnego typu, kleje, zszywacze, a przede wszystkim papier, który jest obecnie najbardziej newralgicznym punktem „produkcji” nielegalnych druków. Wg danych szacunkowych roczne zużycie papieru na nielegalne wydawnictwa wynosi w skali kraju ok. 1000 ton, tj. około 455 000 ryz formatu A4.

Nadal istnieją ciągle naciski z kraju na „biura zagraniczne” o wzmocnienie bazy poligraficznej. Są one wywierane przede wszystkim przez duże regiony byłego NSZZ „Solidarność” oraz oficyny wydawnicze.

W dużych aglomeracjach miejskich (Warszawa, Wrocław) większość materiałów propagandowych powielana jest techniką offsetową, natomiast mniejsze ośrodki, niejako „biedniejsze”, posługują się gorszymi technikami powielania (powielacze białkowe, sitodruk).

Znaczące oficyny wydawnicze organizują własne zaplecze poligraficzne w oparciu o grupę zatrudnionych osób, znających się na problemach przygotowania do druku i samego druku; większość tych osób pobiera z tych wydawnictw określone wynagrodzenie (30–40 tys. zł). Nie są to osoby, które posiadają profesjonalne wykształcenie; umiejętności uzyskały w toku specjalnego przeszkolenia i prowadzonej praktyki wydawniczej.

Największym zapleczem poligraficznym dysponują struktury konspiracyjne i „grupy polityczne” na terenie Warszawy. Wielkości te są trudne do określenia, lecz należy wspomnieć, iż w latach 1982–1986 Służba Bezpieczeństwa MSW i S[tołecznego] U[rzędu] S[praw] W[ewnętrzných] zlikwidowała około 200 wysoko wydajnych urządzeń poligraficznych. Biorąc pod uwagę ilości ukazujących się nielegalnych czasopism i pozycji książkowych, można stwierdzić, iż przeciwnik dysponuje ponownie zorganizowanym zapleczem poligraficznym, chociaż nie na skalę lat 1983–1985. Nadal, od strony technicznej, najlepiej prezentują się pozycje wydawane w Warszawie i we Wrocławiu. W następnej kolejności idą: Kraków, Lublin i Gdańsk.

Mimo prób prowadzenia przez przeciwnika politycznego różnych form półjawnej działalności, zaplecze poligraficzne jest nadal bardzo starannie konspirowane, co zresztą zostało podkreślone z chwilą powołania 29 września 1986 roku tzw. Tymczasowej Krajowej Rady „Solidarność”.

V. Kolportaż jako ogniwo nielegalnego czasopiśmiennictwa

Kolportaż z wielu względów stanowi bardzo ważne ogniwo nielegalnego ruchu wydawniczego. Na przestrzeni lat 1982–1987 przechodziło wiele zmian i przeobrażeń. Organizowane były różne formy kolportażu, mogące sprostać

nakładanym na niego obowiązkom rozpowszechniania nielegalnych czasopism i pozycji książkowych.

Ważność tego ogniwa jest dwojaka. Z jednej strony jest to docieranie niejawnie do odbiorcy czy grona odbiorców, a więc przekazywanie wytworzonych czasopism i książek. Z drugiej – nielegalny kolportaż jest czynnikiem tworzenia grona sympatyków opozycji politycznej oraz w ograniczonym zakresie system zbierania informacji, zwłaszcza na potrzeby redakcji czołowych nielegalnych czasopism. Podkreślić jednak należy, że wychodzenie do odbiorcy jest niejako wyjściem na „zewnątrz”, do szerszego grona osób, a więc niejako odkrywaniem się, co w rezultacie daje największe szanse na nawiązanie kontaktu operacyjnego z przeciwnikiem.

Z rozpoznania operacyjnego wynika, iż stosowanych było i jest kilka typów kolportażu. Prawidłowością jest przechodzenie od typów prostych do bardziej zorganizowanych.

Decydowało o tym m.in.:

- wprowadzenie specjalizacji;
- konieczność prowadzenia rozliczeń finansowych;
- udoskonalenie zabezpieczeń konspiracyjnych.

Do najczęściej występujących typów kolportażu zaliczać należy:

1. **bezpośredni, bezpłatny – anonimowy.** Występuje rzadko, dotyczy pism o małym nakładzie i niewielkim zasięgu oddziaływania. Dotyczy głównie bezpłatnych pism zakładowych. Ta forma kolportażu stosowana była dość często w przeszłości, gdy znaczny procent czasopism ze względów propagandowych był bezpłatny. Aktualnie forma zanikająca;

2. **pośredni płatny (z ręki do ręki).** Wymaga prowadzenia rozliczeń finansowych, a więc jest to już forma zorganizowana, nieanonimowa. Dotyczy kolportowania czasopism zakładowych i częściowo środowiskowych. Ten typ kolportażu występuje równocześnie jako ostatnie ogniwo kolportażu wielostopniowego;

3. **kolportaż masowy** – dotyczy przede wszystkim druków ulotnych, aktualnie w stosunku do czasopism nie występuje;

4. **kolportaż organizacyjny** – stosowany przez struktury, redakcje i większe wydawnictwa. Jest to kolportaż pośredni, wielostopniowy. Ilość etapów pośrednich zależy od struktury i wielkości nakładu czasopisma lub książki. Występuje w formie jednorodnej (jedno czasopismo) – tendencja do zanikania i w formie mieszanej (kilka czasopism oraz pozycje książkowe);

5. **samoistne struktury kolportażowe** – organizowane są przez:

a) wyspecjalizowane grupy osób związane z konkretną nielegalną oficyną wydawniczą;

b) osoby luźno związane z kilkoma strukturami i nielegalnymi oficynami.

W obu przypadkach jest to kolportaż zarobkowy, albowiem stanowi podstawowe źródło utrzymania dla osób, które go prowadzą. Jest to największy stopień organizacyjny kolportażu. Obejmuje szereg ogniw pośrednich, wielu pośredników i współpracowników. Oparty jest na lokalach konspiracyjnych (magazyny, skrzynki kontaktowe) i budowanych kanałach przesyłania „towaru” między regionami;

6. **kolportaż centralny.** W latach 1984–1985 podejmowane były próby zorganizowania kolportażu tego typu. Nie zdało to jednak egzaminu z uwagi na duże opóźnienia w przekazie „towaru”, zwłaszcza nielegalnych czasopism, co w następstwie stwarzało trudności z jego rozprowadzeniem. Z tych względów

został zaniechany. Jedyne „Tygodnik Mazowsze”, uważający się za centralne pismo o zasięgu ogólnokrajowym, nadal – w odniesieniu do niektórych województw usiłuje stosować ten system, traktując go jako system komunikacyjno-informacyjny z regionami, obliczany na wpływ do redakcji informacji i czasopism ukazujących się w kraju.

Aktualnie najczęściej występującymi typami kolportażu są te przedstawione w pkt. 4, 5a i 5b.

Rozliczenia kolportażu

Występują przede wszystkim w dwóch formach:

- a) niezarobkowej – dotyczy rozprowadzania głównie czasopism zakładowych i regionalnych. Jest organizowany przez struktury; kolporter jest w tym przypadku przekąźnikiem zebranych pieniędzy wg ceny podanej na czasopiśmie;
- b) zarobkowej – dotyczy przede wszystkim rozprowadzania książek i niektórych czasopism (o dużej objętości tekstu, czyli drogich).

Kolportaż zarobkowy dzieli się na:

- sprzedaż komisową;
- sprzedaż bezpośrednią.

W pierwszym przypadku zawodowi kolporterzy pobierają „towa” określonej wartości w komisie i rozliczają się z „producentem” w uzgodnionym czasie. W tym przypadku kolporter pobiera 10–15% wartości „towaru” jako swój zysk. Ta dość często stosowana forma wzbudza dużo kontrowersji, albowiem ryzyko w znacznej mierze ponosi „producent”, czego usiłuje uniknąć. Straty „producenta” wynikają z dwóch elementów:

- zwrotu niesprzedanej partii „towaru”;
- wpadek kolportera z częścią lub nawet z całością „towaru”.

„Producenci” posiadają uzasadnione obawy, iż wielokrotnie są oszukiwani przez kolporterów. Stąd dążą do sprzedaży bezpośredniej. Polega ona na transakcji sprzedaży całej partii materiału kolporterowi z odliczeniem 20% zysku za niego (a w niektórych przypadkach nawet 25%). Oceniają, iż jest to lichwiarski procent, ale pozbawiają się w ten sposób całej skomplikowanej procedury rozliczeń, a przede wszystkim strat wynikających z nieuczciwości.

Funkcja informacyjna kolportażu

Kolporter w systemie kolportażu spełnia dwojaką rolę. Z jednej strony jest przekąźnikiem materiałów propagandowych, a z drugiej tym, który zbiera informacje od „dołów”.

Jest to funkcja istotna, bowiem w oparciu o nią struktury i regiony, a także redakcje czasopism budują w znacznej mierze swoje systemy informacji.

Geografia kolportażu

Ocena tego zjawiska jest wstępna, oparta na analizach i informacjach nadesłanych w okresie marzec–maj br. z jednostek terenowych. Tak krótki okres jest na pewno niereprezentatywny, stąd ocena została uzupełniona posiadaniem rozpoznaniem operacyjnym.

Z oceny tej wynika, iż duże aglomeracje miejskie (Warszawa, Kraków, Wrocław, Gdańsk, Poznań) są w znacznej mierze monopolistami nie tylko na wydawa-

nie czasopism, ale również rozprowadzanie ich do innych ośrodków. Następuje swoisty przepływ dwustronny czasopism, w którym centralną rolę odgrywają wymienione ośrodki.

Dane na ten temat opracowane na podstawie przesłanych informacji z jednostek terytorialnych kształtują się następująco:

a) pisma przekazywane z danego ośrodka do województw:

- Warszawa – 19
- Wrocław – 15
- Kraków – 11
- Gdańsk – 8

b) pisma otrzymywane z różnych województw:

- Warszawa – z 14
- Wrocław – z 14
- Gdańsk – z 9
- Poznań – z 6
- Kraków – z 5

Jak zaznaczono, dane te są niepełne, bo z operacyjnego rozpoznania wynika, iż np. „Tygodnik Mazowsze” kolportowany jest w co najmniej 30 województwach. Niemniej z zebranych materiałów można wyciągnąć następujące wnioski:

1. najbardziej aktywny jest przepływ nielegalnych czasopism, a również pozycji książkowych, między dużymi ośrodkami;
2. duże ośrodki zmierzają do promienistego oddziaływania na ośrodki mniejsze i podporządkowane sobie prowadzonej tam działalności propagandowej.

VI. Ocena stanu rozpoznania

Według posiadanych przez Departament III MSW danych (stan na dzień 30 VI 1987 [r.]) na terenie kraju funkcjonuje 411 nielegalnych czasopism oraz 145 nielegalnych oficyn wydawniczych.

Opracowane i przesłane przez jednostki terenowe kwestionariusze wskazują, iż szereg nielegalnych czasopism oraz oficyn wydawniczych pozostaje poza kontrolą operacyjną.

Rozpracowaniem w ramach spraw operacyjnych¹¹⁹ objętych jest 241 czasopism, co stanowi około 58% ukazujących się tych pozycji, oraz 23 oficyny wydawnicze, co stanowi tylko 15,2% ogółu funkcjonujących oficyn.

Tak znaczny procent zagrożeń pozostających poza kontrolą operacyjną powoduje, że obszar niewiedzy o działalności przeciwnika na odcinku propagandowym jest stanowczo zbyt duży.

Przedstawiona poniżej tabela obrazuje problem kontrolowania nielegalnych czasopism i oficyn w ujęciu wojewódzkim oraz rozbiciu na poszczególne piony operacyjne.

¹¹⁹ Sprawa operacyjnego rozpracowania (SOR) – wszczynana w przypadku stwierdzenia „wrogiej działalności” przez konkretną osobę/grupę osób lub w celu wyjaśnienia „czynu przestępnego o charakterze wrogim” (ulotki, napisy na murach, wydawanie pism drugoobiegowych itp.). W ramach SOR stosowano wszelkie możliwe metody i środki pracy operacyjnej (w tym osobowe źródła informacji – OZI).

Lp.	Województwa	Ilość czasopism			Ilość spraw na czasopisma				Ilość oficyn		Ilość prowadzonych spraw										
		faktycznie wydawanych	objęta kwestion[ariuszem]	braki kwestion[ariusza]	Kategoria sprawy	Razem	Wydział prowadzący														
1.	Biała Podlaska	-	-	-	SOR	-	Insp[ektorat] II	-	III	III - 1	III - 2	IV	V	V - 1	V - 2	VI	RUSW	-	-	-	
2.	Białystok	5	1	4	KE	1	-	1	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-
3.	Bielsko-Biała	3	3	-	SOS	3	-	1	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-
4.	Bydgoszcz	4	4	-	SOR	4	-	1	-	-	-	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-
5.	Chełm	1	1	-	KE	1	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-
6.	Ciechanów	-	-	-	SOS	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
7.	Częstochowa	4	2	2	SOR	2	-	1	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-
8.	Elbląg	1	1	-	SOS	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
9.	Gdańsk	32	26	6	SOR	23	1	3	8	7	-	-	5	-	-	-	1	6	6	6	6
10.	Gorzów	7	6	1	SOS	6	-	6	-	-	-	-	1	-	-	-	-	1	-	-	-
11.	Jelenia Góra	1	1	-	SOS	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-
12.	Kalisz	-	-	-	SOS	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
13.	Katowice	27	14	13	SOS	7	2	-	2	1	-	-	-	-	-	-	5	5	-	-	-
14.	Kielce	8	7	1	SOS	3	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	1	1	1

Lp.	Województwa	Ilość czasopism			Ilość spraw na czasopisma				Ilość oficyjn		Ilość prowadzo-nych spraw	
		faktycznie wydawanych	objęta kwestion[ariuszem]	braki kwestion[ariusza]	Kategoria sprawy	Razem	Wydział prowadzący					
38.	Słupsk	1	1	-	SOR	1	III	-	-	-	-	-
39.	Suwałki	1	1	-	KE	1	Insp[ektorat] II	-	-	-	-	-
40.	Szczecin	17	11	6	SOS	10	III - 1	2	1	-	2	1
41.	Tarnobrzeg	1	1	-	SOR	1	III - 2	-	-	-	1	-
42.	Tarnów	2	2	-	KE	2	IV	2	-	-	-	-
43.	Toruń	7	3	4	SOR	3	V	2	-	-	1	-
44.	Wałbrzych	2	2	-	SOS	2	V - 1	-	-	-	-	-
45.	Warszawa	88	22	66	SOR	16	III - 1	2	13	-	2	6
46.	Włocławek	-	-	-	SOR	-	III - 2	-	-	-	-	-
47.	Wrocław	49	28	21	SOS	21	III - 1	2	1	13	1	2
48.	Zamość	3	1	2	SOS	3	IV	-	1	-	1	-
49.	Zielona Góra	1	-	1	SOS	-	V - 2	-	-	-	-	-
	NN	12	-	12	SOS	-	V - 1	-	-	-	-	-
	Razem	411	241	170	SOS	169	III - 1	6	27	13	2	55
					SOS	22	III - 2	1	4	-	1	1
					SOS	1	III - 1	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 2	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 1	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 2	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 1	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 2	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 1	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 2	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 1	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 2	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 1	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 2	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 1	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 2	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 1	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 2	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 1	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 2	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 1	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 2	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 1	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 2	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 1	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 2	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 1	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 2	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 1	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 2	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 1	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 2	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 1	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 2	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 1	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 2	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 1	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 2	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 1	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 2	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 1	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 2	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 1	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 2	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 1	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 2	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 1	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 2	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 1	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 2	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 1	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 2	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 1	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 2	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 1	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 2	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 1	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 2	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 1	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 2	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 1	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 2	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 1	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 2	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 1	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 2	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 1	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 2	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 1	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 2	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 1	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 2	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 1	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 2	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 1	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 2	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 1	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 2	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 1	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 2	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 1	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 2	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 1	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 2	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 1	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 2	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 1	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 2	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 1	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 2	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 1	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 2	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 1	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 2	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 1	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 2	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 1	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 2	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 1	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 2	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 1	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 2	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 1	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 2	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 1	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 2	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 1	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 2	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 1	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 2	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 1	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 2	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 1	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 2	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 1	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 2	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 1	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 2	2	1	1	1	1
					SOS	1	III - 1	2	1	1	1</	

Z powyższej tabeli wynika, iż jednostki terenowe prowadzą 193 sprawy operacyjne na nielegalne czasopisma, obejmując kontrolą 241 czasopism. 22 czasopism kontrolowanych w ramach SOS¹²⁰, 1 w ramach KE¹²¹, oraz 1 w ramach Sprawy Obiektowej¹²².

Podstawowymi pionami prowadzącymi sprawy na nielegalne czasopiśmiennictwo są:

- Pion III¹²³ – 105 spraw
- Pion V¹²⁴ – 57 spraw

Pozostałe sprawy prowadzone są przez:

- Pion IV¹²⁵ – 2
- Pion VI¹²⁶ – 1
- Inspektorat II¹²⁷ – 6
- RUSW¹²⁸ – 22 (brak rozgraniczenia na piony)

¹²⁰ Sprawa operacyjnego sprawdzenia (SOS) – wszczynano ją, kiedy SB potrzebowała potwierdzenia „wrogiej działalności” danej osoby albo grupy osób lub ustalenia, czy konkretne wydarzenie jest rezultatem takiej działalności. Środki i metody pracy operacyjnej wykorzystywane w SOS, wedle normatywów SB, powinny się ograniczać do zarejestrowanych już osobowych źródeł informacji, wywiadów, konsultacji i opinii rzeczoznawców. Jedynie w szczególnych przypadkach pozyskiwano nowe OZI lub zakładano podsłuch czy prowadzono obserwację. W przypadku potwierdzenia „wrogiej działalności” SOS przekwalifikowywano na SOR.

¹²¹ Kwestionariusz ewidencyjny (KE) – w ramach KE dopuszczano możliwość ciągłej lub okresowej inwigilacji osoby podejrzanej w okresie wcześniejszym o „wrogą działalność”. Dopuszczano stosowanie wszystkich środków i metod pracy operacyjnej.

¹²² Sprawa obiektowa (SO) – obejmowano nią instytucje i organizacje (np. organizacje katolickie, Stowarzyszenie PAX, Stowarzyszenie Dziennikarzy Polskich, PAN itp.). Zdarzały się przypadki wszczynania SO w związku z konkretnym wydarzeniem (np. obchodami rocznicy Bitwy Warszawskiej, wyborami do Rad Narodowych lub pielgrzymkami). W SO stosowano wszystkie metody i środki pracy operacyjnej.

¹²³ Pion III – w centrali MSW w randze departamentu, w wojewódzkich urzędach spraw wewnętrznych – wydziału. Zajmował się zwalczaniem opozycji oraz „zabezpieczeniem operacyjnym” środowisk twórczych i naukowych (np. uczelnie wyższe, PAN, SDP, aktorzy, naukowcy itp.). W sierpniu 1989 r. przekształcony w Departament (w terenie Wydziały) Ochrony Konstytucyjnego Porządku Państwa.

¹²⁴ Pion V – w centrali MSW w randze departamentu, w WUSW – wydziału. W 1981 r. wyłączony z pionu III. Zajmował się „zabezpieczeniem operacyjnym” zakładów pracy, fabryk itd. Odpowiadał m.in. za rozpracowywanie lokalnych ogniw NSZZ „Solidarność”. Połączony z pionem VI MSW, Głównym Inspektorem Ochrony Przemysłu (w WUSW z ich odpowiednikami terenowymi) i przekształcony w sierpniu 1989 r. w Departament (w terenie Wydziały) Ochrony Gospodarki.

¹²⁵ Pion IV – w centrali MSW w randze departamentu, w WUSW – wydziału. Odpowiadał za inwigilację i zwalczanie Kościoła katolickiego i innych wspólnot religijnych (w tym świeckich stowarzyszeń o charakterze religijnym). Formalnie zlikwidowany w sierpniu 1989 r., faktycznie funkcjonariusze z tego pionu przeszli do służby w nowo utworzonym Departamencie (w terenie: Wydziałach) Studiów i Analiz.

¹²⁶ Pion VI – utworzony w grudniu 1984 r. na bazie trzech komórek organizacyjnych pionu IV, w centrali MSW w randze departamentu, w WUSW – wydziału. Zajmował się sektorem rolnictwa i leśnictwa. W sierpniu 1989 r. włączony do nowo utworzonego pionu Ochrony Gospodarki.

¹²⁷ Inspektorat II MSW – odpowiednik wojewódzki Biura Studiów, działający w WUSW w Gdańsku (od kwietnia 1983 r.), Nowym Sączu (od lutego 1986 r. do października 1988 r.) oraz we Wrocławiu (na bazie istniejącej do listopada 1986 r. Grupy Specjalnej powołano w styczniu 1987 r. Inspektorat II). W drugiej połowie 1988 r. powstały kolejne w województwach: bydgoskim, katowickim, krakowskim, piotrkowskim, poznańskim i toruńskim.

¹²⁸ Rejonowy Urząd Spraw Wewnętrznych (RUSW) – istniejąca od 1 VIII 1983 r. struktura terenowa MSW (odpowiednik wcześniej istniejących Komend Powiatowych MO). Nie we wszystkich

Sygnalizowane wcześniej fakty, iż nielegalne czasopiśmiennictwo koncentruje się wokół dużych aglomeracji miejskich znajduje potwierdzenie w ilości spraw prowadzonych przez te ośrodki. Jednakże kontrola operacyjna jest w tych ośrodkach zróżnicowana. Są jednostki, które kontrolują wszystkie lub prawie wszystkie nielegalne czasopisma. Są jednak i takie, w których ilość nielegalnych czasopism znajdujących się poza kontrolą jest [bardzo] duża.

W dużych ośrodkach powyższy problem przedstawia się następująco:

Lp.	Województwo	Ilość tytułów kontrolowanych	Ilość tytułów wydawanych ogółem
1.	Gdańsk	26	32
2.	Katowice	14	27
3.	Kraków	45	51
4.	Lublin	7	15
5.	Łódź	7	17
6.	Poznań	15	17
7.	Szczecin	11	17
8.	Warszawa	22	88
9.	Wrocław	28	49

Szczególnie niepokojąco na tle innych jednostek przedstawia się sytuacja w Warszawie i Wrocławiu. W tych dwóch jednostkach znajduje się ponad 50% wszystkich nieobjętych kontrolą nielegalnych czasopism.

Na wyróżnienie zasługuje Kraków, który prowadzi najwięcej spraw i objął kontrolą prawie wszystkie czasopisma, które ukazują się na jego terenie. Wyróżnienie należy się również jednostkom, które nie będąc zagrożone oddziaływaniem propagandowym nielegalnego czasopiśmiennictwa, obejmują kontrolą wszystko to, co jest wytwarzane w województwie.

Inaczej przedstawia się problem nielegalnych oficyn. Występuje on na ograniczonym obszarze, bo tylko w 13 województwach, ale faktycznie koncentruje swoją działalność w 3 podstawowych ośrodkach: Warszawa, Kraków, Wrocław (jest ok. 80%). Pewne znaczenie odgrywa również: Gdańsk, Katowice i Lublin.

Kontrola w ramach spraw jest znikoma, bo obejmuje 23 nielegalne oficyny. Tylko Gdańsk obejmuje kontrolą wszystkie oficyny oraz Kielce, gdzie funkcjonuje jedna oficyna. Powyższa sytuacja wymaga podjęcia zdecydowanych zmian w zakresie kontrolowania działań przeciwnika w tym obszarze. Dotyczy to szczególnie Warszawy, gdzie kontrolą objętych jest niecałe 10% funkcjonujących nielegalnych oficyn.

jednostkach tego typu działały struktury SB (na 360 utworzonych RUSW komórki SB istniały w 300). Pion SB zlikwidowano w nich 31 I 1990 r.

Oddzielnym problemem jest jakość rozpoznania prowadzona w ramach spraw operacyjnych.

Na podstawie analizy przesłanych z jednostek terytorialnych kwestionariuszy, oceniono rozpoznanie trzech podstawowych członków ruchu wydawniczego:

- pionu redakcyjnego;
- pionu technicznego;
- systemu kolportażu.

Ocena ta, generalnie rzecz biorąc, wskazuje na istnienie dużych niedostatków w zakresie rozpoznania. Dotyczy to szczególnie pionu technicznego, czyli bazy poligraficznej, który jest rozpoznany w bardzo małym stopniu. Tylko w nielicznych przypadkach na 241 kontrolowanych czasopism – prowadzący sprawę informuje, iż ten element działalności przeciwnika jest rozpoznany i kontrolowany. Również przedstawiony w kwestionariuszach stan rozpoznania redakcji czasopism i oficyn budzi szereg zastrzeżeń, jest w nim zbyt wiele uproszczeń, błędnych ocen, a także niejasności.

Stosunkowo lepiej przedstawia się rozpoznanie systemów kolportażu. Trzeba jednak zaznaczyć, iż jest to najłatwiejszy do rozpoznania element działalności wydawniczej, albowiem zachodzi tu konieczność „odkrycia się” przez przeciwnika. Tej działalności nie da się prowadzić w ścisłej konspiracji.

Faktem jest, iż cały nielegalny ruch wydawniczy odbywa się w atmosferze głębokiej konspiracji, że przestrzeganie zasad konspiracji jest sprawdzane i kontrolowane. Powoduje to bardzo trudne nawiązanie kontaktu z przeciwnikiem, niemniej nie można zaślaniać się trudnościami obiektywnymi i liczyć na przypadkowość.

Zła jakość rozpoznania jest przede wszystkim efektem braku odpowiednich źródeł operacyjnych. W wyniku przeprowadzonej analizy kwestionariuszy można wysunąć szereg wniosków, pewnych uogólnień i tendencji dotyczących rozpoznania problemu nielegalnego czasopiśmiennictwa prowadzonego przez poszczególne jednostki. Winny one być uwzględnione przy programowaniu i kierunkowaniu pracy na odcinku zwalczania nielegalnej poligrafii.

1. W wielu kwestionariuszach jednostki powołują się na fakt, iż odcięcie od wiedzy o działaniach przeciwnika nastąpiło po realizacji sprawy. Dotyczy to przede wszystkim czasopism, które reaktywowały swą działalność po przerwie (większej lub mniejszej) spowodowanej naszymi działaniami. To prawda, iż z reguły następuje przegrupowanie środków i sił po działaniach, jakie prowadzimy, ale mimo wszystko winniśmy dokładać starań, by nie tylko likwidować, ale i umacniać się operacyjnie. Wtedy reaktywowanie pisma nie będzie ani zaskoczeniem, ani nie będzie stwarzało konieczności szukania kontaktu z przeciwnikiem.

2. podobne refleksje nasuwają się odnośnie przeprowadzenia kolejnych etapów akcji „Brzoza”¹²⁹. Należy dokładnie weryfikować osoby przeznaczone do

¹²⁹ Akcja „Brzoza” – kryptonim czterech masowych akcji represyjnych przeprowadzonych przez SB w latach 1986–1987 przeciwko działaczom opozycji. Były to przeważnie rozmowy o charakterze represyjno-ostrzegawczym i rewizje. Celem akcji było sparaliżowanie struktur podziemnych oraz zmuszenie jak największej liczby osób do wycofania się z działalności opozycyjnej.

tęgo typu rozmów i prowadzić je bardzo ostrożnie. W wielu bowiem kwestionariuszach sygnalizowane są fakty, iż odkrycie się przez nas spowodowało, iż przeciwnik przegrupował się i rozpoznanie tego, co było znane, trzeba zaczynać od nowa.

3. Przedstawione w kwestionariuszach analizy są z reguły płytkie i powierzchowne, zrobione niestarannie. Nie odzwierciedlają stanu faktycznego, zarówno od strony rozpoznania, jak i działania przeciwnika. Na uwagę zasługuje fakt, iż nie wszystkie jednostki opracowały analizę, co spowodowało, iż słabo przedstawiony materiał w kwestionariuszu okazał się w znacznej mierze bezużyteczny.

4. W oparciu o przekazane kwestionariusze i analizy stwierdzono, iż prowadzone są sprawy, w których kontrola nad całokształtem funkcjonowania pisma jest pełna, a tylko względy operacyjne decydują o tym, iż pismo nie jest likwidowane. Niestety, spraw takich jest b[ardzo] mało. Przykład pozytywny – Konin¹³⁰.

5. Znaczny procent pism, a przede wszystkim oficyn, pozostaje poza kontrolą operacyjną, albowiem jednostki unikają prowadzenia tego rodzaju spraw. Pewnego rodzaju furtką jest dla nich zakładanie spraw na konkretne osoby zajmujące się kolportażem.

6. Najlepiej rozpoznane są czasopisma zakładowe i ponadzakładowe oraz czasopisma regionalne w małych ośrodkach. Najslabiej rozpoznane jest funkcjonowanie nielegalnych oficyn.

7. W wielu nadesłanych kwestionariuszach utożsamia się gremia kierownicze regionu „S” z redakcjami czasopism. Jest to tylko w niewielkim stopniu słuszne i ogromnie słyca rozpoznawanie składów redakcji.

8. Sygnalizowany jest w wielu regionach kraju spadek zagrożenia wynikający z funkcjonowania niewielkich pism (zakładowe, ponadzakładowe) będący rezultatem ograniczenia zasięgu ich oddziaływania, zmniejszania się nakładów, kurczenia się bazy odbiorców.

9. Negatywnie należy ocenić zjawisko minimalizowania zagrożeń wynikających z funkcjonowania własnych czasopism i oficyn i przerzucania odium zagrożenia na to, co jest przesyłane z innych województw.

¹³⁰ Mowa zapewne o piśmie „Robotnik”, sygnowanym przez Międzyzakładowy Komitet Koordynacyjny NSZZ „Solidarność” Konin, a faktycznie wydawanym przez Waldemara Piotrowskiego (TW „Broniek”, „Zygmunt”, „Bogumił”) przy wsparciu SB. Pismo ukazywało się od kwietnia 1984 r. do stycznia 1988 r. Oprócz tekstów inspirowanych przez funkcjonariuszy SB, zamieszczano w nim również oświadczenia władz podziemnej „Solidarności”, informacje o represjach i teksty działaczy podziemia. Celem podjęcia przez konińską SB kombinacji operacyjnej o kryptonimach „Robotnik” i „Domino” była chęć przejęcia kontroli nad siecią kolportażu i poligrafią, ustalenie źródeł finansowania, a także wprowadzenie TW „Broniek” do podziemnych struktur „Solidarności” w Koninie. Działania te zakończyły się względny sukcesem SB (zob.: P. Zwiernik, E. Wojcieszek, NSZZ „Solidarność Region Koniński [w:] NSZZ „Solidarność” 1980–1990, t. 4, red. Ł. Kamiński, G. Waligóra, Warszawa 2010, s. 337; P. Zwiernik, *Robotnik* [w:] www.encyklopedia-solidarnosci.pl, 28 VIII 2011 r.).

VII. Instrukcje wspierające działalność nielegalnego czasopiśmiennictwa

Działalność resortu spraw wewnętrznych w zakresie likwidowania i ograniczania działalności propagandowej przeciwnika spowodowała niejako podjęcie przez niego przeciwdziałań, mających na celu zminimalizowanie ponoszonych strat materiałowo-finansowych i ludzkich. W tym celu powołano trzy „instytucje”, działające w oparciu o zasady konspiracyjne. Drugim celem, którym kierował się przeciwnik przy powoływaniu tych instytucji, była chęć częściowego zintegrowania rozproszonego ruchu wydawniczego i nadania mu bardziej spójnego charakteru.

Konsorcjum Wydawnicze¹³¹

Konsorcjum wydawnicze powstało w 1985 roku, w wyniku podpisania umowy pomiędzy sześcioma dużymi wydawnictwami niezależnymi (NOWA, „Krań”, CDN, KOS, **Przedświt** – wszystkie z Warszawy i **Oficyna Literacka** – Kraków), legitymującymi się wieloletnią działalnością wydawniczą.

Do Konsorcjum mogą wchodzić wydawnictwa posiadające znaczny dorobek wydawniczy, obejmujący pozycje książkowe oraz czasopisma o dużym znaczeniu kulturalnym i społecznym. Muszą wykazać się odpowiednim poziomem merytorycznym i literackim oraz dobrą formą edytorską i techniczną.

Jeśli firma należąca do Konsorcjum przez 2 lata nie wyda żadnej pozycji lub odmówi współpracy z redakcją uznanego czasopisma bez istotnych, niezależnych od niej, przyczyn, może na wniosek Rady zostać wykluczona z Konsorcjum. Przynależność do Konsorcjum jest sprawą całkowicie dobrowolną. Nie należy do niego np. Wydawnictwo „Głos”, mające również wieloletnią i bogatą działalność.

Konsorcjum dysponuje „Funduszem Wydawnictw Niezależnych” (FWN), przeznaczonym głównie dla dużych i prężnych wydawnictw oraz dofinansowanie innych wydawnictw, będących na dorobku.

Podział „FWN” jest następujący:

- 45% zgromadzonej sumy otrzymują wydawnictwa tworzące I grupę, aktualnie 6 ww. wydawnictw;
- 45% przeznaczone jest dla pozostałych niezależnych wydawnictw tworzących II grupę;
- 10% stanowi rezerwę.

¹³¹ Konsorcjum Wydawnictw Niezależnych – struktura pełniąca rolę zarządu FWN. Jego skład weryfikowano co roku. Decydowała o nim wysokość i jakość produkcji wydawniczej. Do konsorcjum przyjmowano także nowych wydawców. Od początku 1988 r. weszła do niego Inicjatywa Wydawnicza Aspekt i Wydawnictwo Grup Politycznych Wola, a w 1989 r. – w miejsce „Kregu” i Wydawnictwa Społecznego KOS – Myśl, Pokolenie i PoMost.

Na potrzeby „FWN” wpłynęło dotychczas 109 tys. \$ USA (część pozostaje za granicą). Wpływy te pochodzą głównie z Zachodu m.in. z funduszu im. Głowackiego¹³², kierowanego przez J[erzego] Giedroycia¹³³.

Przedstawicielem „FWN” za granicą jest Irena Lasota¹³⁴.

Rozmiary pomocy z „FWN” są proporcjonalne do wielkości i dorobku danego Wydawnictwa.

Ogółem z „FWN” wydatkowano, jako pomoc finansową w formie dotacji lub pożyczek, ok. 60 tys. \$ USA, z tego:

– wydawnictwa tworzące I grupę otrzymały po 3 tys. \$ USA, tj. 18 tys. (posiadają jeszcze rezerwę po 2 tys.);

– 46 wydawnictw wchodzących w skład II grupy otrzymały ok. 32 tys. \$ USA, w tym 30 pozawarszawskich m.in. z Łodzi, Wrocławia, Lublina, Poznania, Krakowa, Kielc i Szczecina.

O dotację lub pożyczkę z „FWN” mogą ubiegać się wydawnictwa, które wykażą się dokonaniem uprzednio konkretnym przedsięwzięciem wydawniczym o walorach kulturotwórczych lub edukacyjnych. Przy rozpatrywaniu zasadności dotacji brane są pod uwagę warunki, w jakich działa wydawnictwo, środowisko, do którego adresowana jest produkcja wydawnicza i poziom techniczny. Preferowane są w tym względzie wydawnictwa opiekujące się czasopismami. Dotacje przyznaje Konsorcjum. W przypadku wątpliwości, Konsorcjum zasięga opinii „Społecznej Rady Wydawnictw Niezależnych”.

Społeczna Rada Wydawnictw Niezależnych

Powstała w październiku 1986 roku z inicjatywy przedstawicieli „FWN”, TKK „S” oraz wydawców.

Do Rady tej weszli przedstawiciele różnych środowisk o uznanym przez opozycję autorytecie moralnym i społecznym, którzy nie są związani bezpośrednio z żadnymi z istniejących w kraju niezależnymi wydawnictwami, m.in. Klemens

¹³² Fundusz im. Głowackiego – działający od końca lat siedemdziesiątych fundusz zbierający środki na pomoc dla niezależnego ruchu wydawniczego. Korzystał ze wsparcia Kongresu Polonii Amerykańskiej, australijskiej Fundacji Polcul oraz „Kultury”. Jego pomysłodawcą był Jerzy Giedroyc, a dyspozytariuszem w kraju Grzegorz Boguta.

¹³³ Jerzy Giedroyc (1906–2000) – polityk, działacz emigracyjny, publicysta. Podczas II wojny światowej żołnierz Samodzielnej Brygady Strzelców Karpackich, kierownik Biura Propagandy II Korpusu Polskiego (1941–1944), zatrudniony w Ministerstwie Informacji Rządu RP w Londynie (1945), w 1946 r. utworzył Instytut Literacki, redaktor i wydawca „Kultury” (1947–2000).

¹³⁴ Irena Lasota (ur. 1945) – działaczka społeczna, publicystka. Uczestniczka Marca '68, członek grupy „komandosów”, od 1970 r. na emigracji w Stanach Zjednoczonych, współpracowniczką RWE (od 1975 r.), współzałożycielka Komitetu Poparcia dla Solidarności w Nowym Jorku (1981) oraz Institute for Democracy in Eastern Europe. Po wprowadzeniu stanu wojennego zaangażowała się w przekazywanie opozycji w kraju materiałów poligraficznych oraz funduszy na działalność podziemną (w latach 1985–1989 przekazała Konsorcjum Wydawnictw Niezależnych ok. 250 tys. dolarów, a 143 760 dolarów dla 194 pism i na pozostałe inicjatywy wydawnicze). Dysponowała również sumą ok. 200 tys. dolarów na krótkoterminowe stypendia przeznaczone dla działaczy opozycji.

Szaniawski¹³⁵, Wiktor Kulerski¹³⁶, Zofia Kuratowska¹³⁷, Adam Michnik¹³⁸, Jan Józef Lipski¹³⁹.

Głównym przedmiotem zainteresowania Rady jest działalność wydawnictw zrzeszonych w „konsorcjum wydawniczym” oraz wydawnictw, które są lub będą przez konsorcjum wspomagane. Niezależnie od tego Rada interesuje się działalnością innych niezależnych wydawnictw i wyraża opinię na ich temat.

Do zadań Rady należy:

- ocena działalności wydawniczej od strony odbiorców;
- rozliczenie wydawnictw z ilości i nakładu wydanych pozycji;

¹³⁵ Klemens Szaniawski (1925–1991) – filozof, żołnierz AK, uczestnik powstania warszawskiego, więzień KL Auschwitz i KL Mauthausen. Wykładowca UW (od 1948 r.), przewodniczący Zarządu Głównego Polskiego Towarzystwa Filozoficznego, współorganizator Konwersatorium Doświadczenie i Przyszłość, w stanie wojennym internowany. W latach 1982–1989 działacz Społecznego Komitetu Nauki, Komitetu Kultury Niezależnej i Duszpasterstwa Ludzi Pracy, przewodniczący Rady Edukacji Narodowej, członek Komisji Zaufania Społecznego kontrolującej finanse RKW Mazowsze (1983–1989), członek KO przy Przewodniczącym NSZZ „Solidarność”.

¹³⁶ Wiktor Kulerski, właściwie: Wityśław Wiktor Dys-Kulerski (ur. 1935) – nauczyciel, historyk. Od 1976 r. współpracownik KOR/KSS KOR, inicjator i sygnatariusz listu do Sejmu PRL, w którym żądano powołania komisji do zbadania wydarzeń z czerwca 1976 r., współpracownik PPN, członek NSZZ „Solidarność”, w stanie wojennym ukrywał się, współtwórca RKW Mazowsze, współpracownik Komitetu Kultury Niezależnej, Społecznego Komitetu Nauki, Zespołu Oświaty Niezależnej; współpracownik Komitetu Helsińskiego w Polsce (od 1983 r.), członek TTK (od 1986 r.), członek KO przy Przewodniczącym NSZZ „Solidarność”, poseł 1989–1991, wiceminister edukacji w rządzie Tadeusza Mazowieckiego. Publikował m.in. w „Krytyce” i „Tygodniku Mazowsze”.

¹³⁷ Zofia Kuratowska (1931–1999) – lekarka. Uczestniczka powstania warszawskiego, działaczka NSZZ „Solidarność”, współautorka listu żądającego zniesienia stanu wojennego (8 I 1982 r.), kierowała sekcją lekarską w Prymasowskim Komitecie Pomocy Osobom Pozbawionym Wolności i ich Rodzinom (1982–1989), członek Społecznej Komisji Zdrowia (1984–1989), redaktor naczelna podziemnych „Zeszytów Niezależnej Myśli Lekarskiej” (1984–1990), publikowała również w „Krytyce” i „Kulturze”. Członek KO przy Przewodniczącym NSZZ „Solidarność”, z ramienia opozycji przewodnicząca podzespołu ds. zdrowia podczas obrad Okrągłego Stołu, senator (1989–1997), ambasador RP w Republice Południowej Afryki (1997–1999).

¹³⁸ Adam Michnik (ur. 1946) – publicysta, historyk, działacz opozycyjny. Współzałożyciel Klubu Poszukiwaczy Sprzeczności, jeden z liderów „komandosów”, uczestnik Marca '68 (skazany na trzy lata pozbawienia wolności), uczestnik protestów przeciwko zmianom w konstytucji PRL (1976), członek KOR/KSS KOR, współzałożyciel TKN. Redaktor pism niezależnych: „Biuletyn Informacyjny” KOR/KSS KOR, „Głos”, „Zapis”, „Krytyka”; członek kierownictwa oficyny NOWA, współautor deklaracji ideowej Klubów Rzeczypospolitej Samorządnej Wolność–Sprawiedliwość–Niepodległość, w stanie wojennym internowany, następnie aresztowany (do 1984 r.). Członek KO przy Przewodniczącym NSZZ „Solidarność”, poseł (1989–1991), redaktor naczelny „Gazety Wyborczej” (od 1989 r.). Autor m.in. *Kościół, lewica, dialog, Z dziejów honoru w Polsce, Takie czasy... Rzecz o kompromisie*.

¹³⁹ Jan Józef Lipski (1926–1991) – historyk literatury, działacz socjalistyczny. Członek AK, uczestnik powstania warszawskiego. Prezes Klubu Krzywego Koła (1957–1959), inicjator „Listu 34”, uczestnik protestów przeciwko zmianom w konstytucji PRL (1976), współzałożyciel KOR/KSS KOR i TKN, członek redakcji „Głosu”, członek Zarządu Regionu NSZZ „Solidarność” Region Mazowsze, współzałożyciel Klubów Rzeczypospolitej Samorządnej Wolność–Sprawiedliwość–Niepodległość, w stanie wojennym aresztowany. Przewodniczący Rady Funduszu Ruchu WiP (1986–1987), w 1987 r. przewodniczący Rady Naczelnej reaktywowanej w kraju PPS, członek KO przy Przewodniczącym NSZZ „Solidarność”, senator (1989–1991). Autor m.in. monografii KOR, eseju *Dwie ojczyzny – dwa patriotyzmy*.

– ocena prawidłowości rozdziału i wykorzystania środków finansowych z „FWN”;

– pełnienie roli mediatora i arbitra we wszystkich sytuacjach konfliktowych między autorem a wydawnictwem oraz wydawcą a redakcją.

Rada nie prowadzi działalności nakazowej ani cenzuralnej. Nie narzuca też wydawnictwom planów i profilu wydawniczego. Tym niemniej oceniając wydane pozycje i zaistniałą sytuację w danym wydawnictwie, Rada ma obowiązek wyrażać swoją opinię i wysuwać propozycje dotyczące różnych aspektów tej działalności.

W dniu 14 kwietnia br. Rada dokonała oceny obecnej sytuacji w niezależnym ruchu wydawniczym i zmian zachodzących na rynku czytelnicy wynikłych w głównej mierze z inflacji, powodującej wzrost cen książek i czasopism poza granice dostępne dla dużej części czytelników.

W tej sytuacji Rada uznała, iż subwencjonowanie wydawnictw powinno być ograniczone do przypadków niezbędnych, natomiast dla pozostałych wydawnictw ma obowiązywać zasada samowystarczalności.

Fundusz Ubezpieczeniowy Wydawnictw Niezależnych¹⁴⁰

FUWN powstał na przełomie III i IV kwartału 1986 roku, jako ochrona przed skutkami działań organów SB i MO w stosunku do wydawców. Członkiem Funduszu może zostać każde niezależne wydawnictwo, po uprzednim wpłaceniu wkładu nie mniejszego niż 300 tys. zł.

Środki finansowe funduszu pochodzą z:

- a) wkładów wydawnictw członkowskich;
- b) darowizn krajowych i zagranicznych;
- c) składek ubezpieczających się wydawnictw.

Ubezpieczeniem można objąć:

- a) pozycje wydawnicze;
- b) sprzęt poligraficzny;
- c) osoby.

Ubezpieczenie ważne jest przez 6 miesięcy od dnia zawarcia umowy ubezpieczeniowej.

Fundusz ma prawo odmówić ubezpieczenia wydawnictwom niebędącym jego członkiem, bez podania przyczyny.

Fundusz nadzorowany jest przez Radę złożoną z przedstawicieli wszystkich wydawnictw członkowskich.

¹⁴⁰ Fundusz Ubezpieczeniowy Wydawnictw Niezależnych – powołany na początku 1986 r. Jego członkami mogły być wydawnictwa, które wpłaciły swój wkład. Ich przedstawiciele tworzyli Radę Funduszu. Z funduszu mogły również korzystać inne oficyny pod warunkiem opłacenia składek ubezpieczeniowych. Oprócz wkładów członkowskich wydawnictw i składek finanse zasilały darowizny. Fundusz miał pokrywać straty związane z represjami, konfiskatami książek, sprzętu, materiałów poligraficznych itp. Można było ubezpieczyć pozycje wydawnicze w druku lub przeznaczone do kolportażu, sprzęt i materiały, a także osoby zatrudnione w wydawnictwie lub z nim współpracujące.

VIII. Wnioski

Nielegalna propaganda pisana przeciwnika wewnętrznego pozostaje główną płaszczyzną jego działalności politycznej i najbardziej widocznym elementem obecności w życiu społecznym w kraju. Podobnie będzie też kształtowała się taka sytuacja w najbliższej przyszłości, bowiem płaszczyzna ta stwarza – przy braku innych (programów, społecznego poparcia, itp.) – możliwość docierania do różnych grup społecznych i prowadzenia antyustrojowej destrukcji psychologiczno-politycznej. Liczyć się należy z tym, iż ostatnia wizyta-pielgrzymka papieża może spowodować wzrost publikacji, prezentujących zarówno sam pobyt papieża, jak i recepcji tej wizyty w różnych opozycyjnych kręgach społecznych oraz formułujących na tym tle „programy” do „społecznego trwania” w oporze i budowania „niezależnego” społeczeństwa.

Przeprowadzona analiza niezależnego czasopiśmiennictwa upoważnia do następujących stwierdzeń:

1. Zdecydowanie największe zagrożenie istnieje na terenie Warszawy (jest tutaj wytwarzanych 21% nielegalnych czasopism i istnieje około 45% wszystkich nielegalnych oficyn). W następnej kolejności – we Wrocławiu i Krakowie. W ośrodkach tych istnieją specjalistyczne zespoły organizacyjne, redakcyjne, drukarskie i kolporterskie. Praktycznie te trzy aglomeracje decydują o obrazie nielegalnego czasopiśmiennictwa. Z tych względów powinna nastąpić w nich maksymalna koncentracja działań operacyjnych.

2. Po wyraźnej regresji w okresie lato–jesień 1986 roku ponownie obserwuje się zjawisko rozwoju nielegalnego ruchu wydawniczego. Świadczy o tym powstanie 85 nowych tytułów oraz szereg wznowień, nierzadko po 1–2-roczej przerwie.

3. Następuje wyraźna reorientacja w wydawaniu nielegalnych czasopism. Na nielegalnym rynku coraz częściej znajdują się pisma, których ambicją jest uprawianie eseistyki, inicjowanie dyskusji, publikowanie prozy i poezji, opracowań socjologicznych, ekonomicznych, jak również recenzowanie, ukazujących się w „drugim obiegu” pozycji książkowych, a więc spełnianie funkcji czasopisma społeczno-literackiego czy społeczno-politycznego (w zależności od bezpośrednich zainteresowań zespołów redakcyjnych).

4. Niepokoić musi fakt znacznego – na przestrzeni ostatnich 6–8 miesięcy – rozwoju czasopism adresowanych do środowisk młodzieżowych, co może świadczyć o rosnących – negatywnych z punktu widzenia potrzeb – zainteresowaniach politycznych niektórych grup młodzieży (do czerwca 1986 roku w nielegalnym obiegu znajdowało się około 20 nielegalnych czasopism, obecnie liczba ta wzrosła do 69 tytułów).

5. Przeciwnik polityczny nadal będzie kierował znaczne środki finansowe na utrzymywanie nielegalnego ruchu wydawniczego, traktując go jako legitymację swojego działania i mandat do uzyskania dalszych zasobów materialnych ze strony ośrodków dywersyjnych na Zachodzie.

6. W stosunku do lat 1983–1985 (dominanta w nielegalnym ruchu wydawniczym) uległ znacznemu zmniejszeniu rynek odbiorczy, zwłaszcza w zakresie nielegalnych czasopism. Preferowane u odbiorcy – poza „Tygodnikiem Mazowsze” – są czasopisma społeczno-polityczne i społeczno-kulturalne. Również w zakresie

rozpowszechniania nielegalnych pozycji książkowych obserwuje się postępującą trudności, będące następstwem coraz wyższych cen (aktualnie przeciętna cena pozycji książkowej wynosi 700–1000 zł). Największe możliwości w rozkolportowaniu pozycji książkowych mają te oficyny, które preferują wydawanie książek historycznych, literatury wspomnieniowej, zwłaszcza z okresu II wojny światowej oraz wartościowych pozycji z literatury pięknej.

W prezentowanej analizie nie omówiono czynnika ludzkiego zaangażowanego w całości nielegalnego ruchu wydawniczego z uwagi na zbyt szczupłą bazę informacyjną. Należy jednak szacunkowo przyjąć, iż w różnych formach jest zaangażowanych około 5000 osób z różnych środowisk społecznych. W większości są to osoby o znacznym stopniu determinacji, o poglądach zdecydowanie antysocjalistycznych, mało podatne na argumentację, przeszkolone i przestrzegające zasad konspiracji, traktujące orzeczenia kolegów ds. wykroczeń czy wyroki sądowe jako nobilitację polityczną. Podkreślić również należy, iż z wieloma „poważnymi” nielegalnymi czasopismami (typu „Krytyka”, „Kultura Niezależna”, „Obecność”, „Arka”, „Almanach Humanistyczny” itd.) współpracuje szereg osób ze środowisk kulturalnych, naukowych, opiniotwórczych, które zapewniają – w miarę wysoki – poziom merytoryczno-językowy. Z tych względów wydaje się celowym stworzenie warunków umożliwiających wyeliminowanie tych osób ze współpracy z „drugim obiegiem” przez konsekwentne przestrzeganie zasady, iż osoby takie, chcąc istnieć w obiegu oficjalnym, muszą dokonać świadomego wyboru wycofania się ze wszystkich form współpracy z „drugim obiegiem”.

Analiza stosowanej w latach 1982–1986 polityki represyjno-karnej w odniesieniu do osób zaangażowanych w nielegalnym ruchu wydawniczym wskazuje, iż nie stanowiła ona w pełni skutecznej tamy dla tej działalności. Wydaje się, iż bardziej preferowanym kierunkiem represyjnym winno być stosowanie znovealizowanych przepisów kodeksu ds. wykroczeń. Dla tworzenia warunków prawnego zabezpieczenia tych osób, wydawcy b[ardzo] często ich publikacje opatrują słowami: „bez wiedzy i zgody autora”, a więc posługują się formułą, którą po raz pierwszy zastosowała „Kultura” paryska, drukując pozycję Wł[adysława] Bieńkowskiego¹⁴¹ pt. „Motory i hamulce socjalizmu”, które wprowadziły skuteczny czynnik – czynnik ekonomiczny. Aby mógł odegrać on jeszcze większą rolę w rozbiciu bazy materiałowej nielegalnego ruchu wydawniczego, należałoby spowodować szybsze podwyższenie górnej granicy kary z jednoczesnym zapewnieniem egzekucji kar orzeczonych (dotychczasowa polityka w tym zakresie jest zbyt liberalna). Jednocześnie należy rozpatrzyć stosowanie w szerszym zakresie przepisów ustawy karno-skarbowej, zwłaszcza w przypadku zakwestionowania „towaru” wartości setek tysięcy złotych.

¹⁴¹ Władysław Bieńkowski (1906–1991) – publicysta, działacz polityczny. W latach 1930–1936 członek Organizacji Młodzieży Socjalistycznej „Życie” i Komunistycznego Związku Młodzieży Polskiej, współpracownik Komunistycznej Partii Polski, współpracownik „Czerwonego Sztandaru” we Lwowie (1939–1941), członek grupy inicjatywnej PPR (1942–1948), uczestnik powstania warszawskiego, poseł (1947–1952, 1957–1969), członek Klubu Krzywego Koła, w 1970 r. usunięty z PZPR. Sygnatariusz listu oficerów AL w obronie przywódców WiN (1947), uczestnik protestów przeciwko zmianie konstytucji PRL (1976). Współpracownik KOR/KSS KOR, współzałożyciel TKN. Publikował w Instytucie Literackim i „Kulturze” (od 1969 r.) oraz w drugim obiegu. Autor m.in. *Dramatu polskiego ciągu dalszy*.

Dla skuteczniejszego ograniczania nielegalnego ruchu wydawniczego istnieje potrzeba podjęcia przez właściwe jednostki resortu spraw wewnętrznych szeregu czynności o charakterze organizacyjnym i operacyjnym, prowadzących do podniesienia poziomu i jakości działań.

W zakresie działań organizacyjnych

1. Dokonać oceny zagrożenia województwa nielegalną działalnością propagandową z uwzględnieniem:

– objęcia kontrolą operacyjną wszystkich czasopism i oficyn funkcjonujących na terenie województwa,

– opracowania bilansu sił i środków, a szczególnie wytypowania osobowych źródeł informacji mogących podejmować skomplikowane działania operacyjne,

– przedstawiania przez jednostki terenowe Departamentowi III MSW możliwości podejmowania gier i kombinacji operacyjnych. Departament III zgodnie z decyzją Podsekretarza Stanu – Szefa Służby Bezpieczeństwa MSW¹⁴² jest głównym koordynatorem w zakresie zwalczania nielegalnego czasopiśmiennictwa.

2. Istnieje potrzeba dokonania pewnych zmian organizacyjnych w dotychczasowym systemie prowadzenia spraw operacyjnych w odniesieniu do nielegalnej działalności wydawniczej, zwłaszcza w tych województwach, w których występuje największe nasilenie działań propagandowych przeciwnika.

W tym celu należałoby:

– objąć aktywną kontrolą operacyjną w ramach spraw operacyjnego rozpracowania wytypowane czasopisma i oficyny, które swą działalnością stwarzają największe zagrożenia (typowanie ww. czasopism i oficyn konsultować z Departamentem III MSW),

– skoncentrować na wytypowanych sprawach siły i środki pracy operacyjnej, – założyć sprawy obiektowe na nielegalną działalność propagandową przeciwnika, w ramach których dokonywano by grupowania informacji dotyczących nielegalnych czasopism i oficyn wydawniczych stwarzających mniejsze zagrożenie (w oddzielnych podteczkach na każdy tytuł czasopisma i oficynę wydawniczą) oraz kolportażu nielegalnych wydawnictw napływających z innych województw. W przypadku stwierdzenia wzmożonej aktywności danego czasopisma lub oficyny zgromadzone informacje stanowiłyby postawę do założenia sprawy operacyjnego rozpracowania,

– istnieje potrzeba wypracowania systemu organizacyjno-operacyjnych działań na terenie Warszawy. Stosowne propozycje w tym zakresie zostaną przedstawione w terminie późniejszym po przedyskutowaniu tego problemu z Kierownictwem S[tołecznego] U[rzędu] S[praw] W[ewnętrznych].

3. Uwzględniając promieniste oddziaływanie propagandowe, podejmowane przez przeciwnika politycznego zgrupowanego w dużych aglomeracjach miejskich oraz próby monopolizowania tej działalności w stosunku do mniejszych województw – istnieje potrzeba wypracowania form i metod współpracy między

¹⁴² W tym czasie funkcję tę sprawował Władysław Ciastoń (ur. 1924) – funkcjonariusz aparatu represji od 1945 r. (w latach 1958–1971 poza SB). Od 1981 r. do grudnia 1986 r. szef SB. W grudniu 1986 r. Ciastonia na stanowisku Szefa SB zastąpił gen. Henryk Dankowski.

zainteresowanymi WUSW z uwzględnieniem koordynacyjnej roli tego województwa, gdzie nasilenie działalności propagandowej jest największe.

4. Uporządkowanie posiadanej między operacyjnej dotyczącej nielegalnych czasopism i oficyn oraz osób zaangażowanych w ich funkcjonowanie. Materiały na ten temat częstokroć rozproszone są w sprawach operacyjnych prowadzonych przez różne pionki tej samej jednostki.

5. Opracowanie corocznych kompleksowych ocen stanu zagrożenia województwa nielegalną działalnością wydawniczą wraz z propozycjami dalszych działań operacyjnych.

6. Utworzenie w poszczególnych województwach zespołu danych informacyjnych osób angażujących się w różne formy nielegalnego ruchu wydawniczego (redakcje, kolportaż, przygotowanie druku, transport, magazynowanie, druk, itp.). Zespół danych winien obejmować zarówno osoby aktualnie rozpracowywane, jak i luźno związane z tym ruchem i stanowić podstawę przyszłego centralnego zbioru tego typu danych.

7. Wypracowanie form i metod usprawnienia zabezpieczenia metod i kontroli małej poligrafii państwowej i spółdzielczej funkcjonującej na terenie województwa. Oparcie tych działań na współpracy z wyspecjalizowanymi jednostkami do przeprowadzania kontroli tego typu z równoczesnym uwzględnieniem czynników społecznych, funkcjonariuszy ORMO¹⁴³ itp.

W zakresie działań operacyjnych

1. W szerszym niż dotychczas zakresie należy prowadzić kombinacje i gry operacyjne. W tym celu istnieje potrzeba tworzenia sytuacji operacyjnych dla osobowych źródeł informacji i dopracowania się źródeł, mogących podejmować takie działania. Koordynatorem tych działań i konsultantem winien być Departament III MSW na szczeblu centrali, a Wydziały III na szczeblu WUSW (z wyłączeniem WUSW Wrocław, gdzie funkcję tę winien spełniać Inspektorat II).

2. Przeprowadzenie weryfikacji składów redakcyjnych pod kątem ustalenia faktycznych osób kierujących nielegalnymi czasopismami i oficynami wydawniczymi.

3. Dokonanie analizy posiadanych materiałów dot[yczących] kanałów kolportażowych czasopism i pozycji książkowych celem przejmowania i kontrolowania tych kanałów z równoczesnym rozszerzaniem rozpoznania innych faz nielegalnego ruchu wydawniczego.

4. Działania likwidacyjne prowadzić w oparciu o szerokie rozpoznanie pozwalające na daleko idące zneutralizowanie działalności przeciwnika. Unikać działań spektakularnych powodujących krótkotrwały sukces i odciążenia się od przeciwnika.

5. Wszystkie pozycje książkowe, broszurowe i czasopisma wytwarzane przez oficyny i redakcje danego województwa winny być rejestrowane w Kartotece Dokumentów Anonimowych Zakładu Kryminalistyki KGMO.

6. Ponad 95% spraw prowadzonych jest przez pionki III i V. Obliguje to te pionki do ścisłego współdziałania między sobą z unikaniem partykularyzmu.

¹⁴³ Ochotnicza Rezerwa Milicji Obywatelskiej (ORMO) – istniejąca w latach 1946–1989 ochotnicza organizacja o charakterze paramilitarnym, wspierająca działalność MO i SB.

7. Istnieje potrzeba stałej i systematycznej rozbudowy osobowych źródeł informacji, a szczególnie pozyskiwanie osób zaangażowanych aktualnie bądź w przeszłości w prowadzenie nielegalnej działalności poligraficznej.

8. Koniecznym jest okresowe zwiększanie technicznych środków pracy (B¹⁴⁴, PT¹⁴⁵, PP¹⁴⁶) przy aktualnym rozpracowywaniu określonej grupy osób związanych z prowadzeniem nielegalnego ruchu wydawniczego.

9. W sprawach operacyjnych prowadzonych na rozpracowywanie nielegalnych struktur należy uwzględnić kontrolę osób angażujących się w nielegalny ruch wydawniczy. Jeżeli struktura wydaje pismo, rozpracowanie winno obejmować również nielegalną działalność poligraficzną.

10. Usprawnić systemy kontrolne i zabezpieczające rozchodowanie papieru. Dot[yczy] to szczególnie tych województw, na terenie których znajdują się zakłady wytwarzające papier oraz duże hurtownie papieru.

11. Dokonać wspólnie z innymi pionami analizy posiadanych materiałów dot[yczących] kanałów przerzutu z zagranicy sprzętu poligraficznego. Posłużyć to winno z jednej strony blokowaniu i likwidowaniu istniejących kanałów, z drugiej zaś tworzeniu kanałów kontrolowanych przez resort spraw wewnętrznych.

Opracowano w Departamencie III MSW

Źródło: AIPN, 0296/242, t. 6, k. 1–73, oryginał, mps.

Jan Olaszek (ur. 1985) – pracownik Biura Edukacji Publicznej Instytutu Pamięci Narodowej, doktorant w Instytucie Historii Polskiej Akademii Nauk, członek zarządu Stowarzyszenia „Archiwum Solidarności”. Autor monografii *„Nieliczni ekstremiści”. Podziemna „Solidarność” w propagandzie stanu wojennego* (2010), tomów źródłowych: *Krajowa Komisja Porozumiewawcza NSZZ „Solidarność”. Posiedzenie 10–12 sierpnia 1981* (2010) i *Dokumenty władz NSZZ „Solidarność” 1981–1989* (2010), współautor książki *Solidarność Rolników 1980–1989* (z Andrzejem W. Kaczorowskim i Tomaszem Kozłowskim, 2010). Współredaktor pierwszego tomu serii: *Opozycja i opór społeczny w Polsce po 1956 r.* (wraz z Tomaszem Kozłowskim, Warszawa 2011). Przygotowuje pracę doktorską na temat funkcjonowania głównych pism informacyjnych podziemnej „Solidarności” w Warszawie w latach 1981–1989.

Grzegorz Wołk (ur. 1983) – pracownik Biura Edukacji Publicznej Instytutu Pamięci Narodowej, doktorant w Instytucie Historycznym Uniwersytetu Jagiellońskiego. Autor monografii *Ośrodki odosobnienia w Polsce południowo-wschodniej (1981–1982)* (2009). Przygotowuje pracę doktorską na temat Konfederacji Polski Niepodległej.

¹⁴⁴ B – pion obserwacji zewnętrznej SB. Zajmował się obserwacją (jawną i ukrytą) osób inwigilowanych lub miejsc zagrożonych. W centrali MSW – Biuro „B”, w WUSW – Wydział „B”.

¹⁴⁵ PT – podsłuch telefoniczny.

¹⁴⁶ PP – podsłuch pokojowy.